

MinisterievanPropaganda.org

SPEL
MET HET
VUUR

Oorspronkelijke titel

Hra s ohněm

*

Vertaald uit het Tjechisch door

Magda v. Emde Boas

en Willy Berg

*

Drukkerij: Heiermann en Co. - Amsterdam

SPEL MET HET VUUR

door

Marie Pujmanová

UITGEVERIJ PEGASUS
AMSTERDAM
1950

Naamlijst van de voornaamste personen uit deze roman

Dr. Peter Gamza . . .	advocaat in Praag.	
Nella Gamzova-Vitova .	zijn vrouw.	
Helenka	studente in de medicijnen	} hun kinderen.
Stanislav (Stan) . . .	bibliothecaris en toneelcriticus	
Ton Skrijivanek . . .	ingenieur, Helenka's verloofde.	
De Overgrootmoeder van de kinderen Gamza.		
Klatsel	klerk op het kantoor van Gamza.	
Gustav Häusler . . .	advocaat.	
Roosje Häuslerova (Ro)	zijn vrouw, dochter van de vroegere concierge bij de Gamza's.	
Barbara	dienstmeisje bij de Gamza's.	
Vlasta Ticha	actrice, vroegere echtgenote van Häusler.	
Alina	fotografe.	
Kunesj	zakenman, haar vroegere echtgenoot.	
Kazmar	fabrikant in Uly, genaamd de „Baas”.	
Eva Kazmarova . . .	zijn dochter, lerares.	
Horynek	vroegere employé van Kazmar, door een bedrijfsongeval verlamd.	
Lidka Horynekova . .	zijn dochter.	
Hajek	haar echtgenoot.	
Stjepaantje	hun zoontje.	
Frans „Antenne” . . .	vroegere arbeider bij Kazmar.	
Directeur Vykoukal van Kazmars Jafeta-fabriek.		
Karel Vykoukal	zijn zoon.	
Dr. Rosenstamm . . .	bedrijfsarts bij Kazmar in Uly.	
Amort	piloot van Kazmar.	

Mevrouw Ró Häuslerova

Toen de Gamza's het houten huis verkocht hadden en uit Nechleby weggegaan waren, hadden de nieuwe eigenaars de villa verbouwd en aannemer Mrazek uit Usti, wiens leren jasje en rode motorfiets de hele streek kent, was er niet weinig boos om, dat ze de verbouwing niet aan hem toevertrouwden maar er een architect uit Praag voor meebrachten. Iedere keer wanneer hij op zijn „Indiaantje” de Packard van de Häuslers tegenkwam, was zijn dag bedorven. Wijlen de oude mevrouw Vitova liet altijd meneer Mrazek komen als ze iets nodig had; zelfs op het kasteel lieten ze de reparaties aan hem over en die op het kasteel van Nechleby, die waren van oude adel, zij was een geboren Kolovrat — maar deze hier? Een vroegere manicuurstster. En dan nog wel van de heren-afdeling!

In het hotel van Nechleby aten de Häuslers ook al niet, dat was ze niet goed genoeg; ze dineerden gewoonlijk in het Grand Hotel in Hradets.

Mevrouw Ro Häuslerova was van het inrichten van de villa helemaal op. En maar hele dagen aan de telefoon zitten om de leveranciers op te jagen! Dat gaat zo met die mensen. Probeer maar eens wat te beginnen met die Tsjechen! Nooit hebben ze iets op tijd klaar. Altijd geven ze meer uit dan de begroting is. Pas op als de rekening komt! Het was een wonder, dat Gustav er geen beroerte van gekregen had! Aan tafel had hij het

nergens anders over dan over de rekeningen; Roosje voelde zich erdoor gekwetst, ze had werkelijk niet gedacht, dat Gustav zo'n *vrek* was, wanneer het er om ging haar een plezier te doen. Met zijn practijk! De raadsman van het grootbedrijf van Uly! Ja maar meisje, je vergeet een kleinigheid, je vergeet dat het nu crisis is. Goed, er is crisis. En zo'n architect is nog brutaal op de koop toe, inplaats van God op zijn blote knieën te danken dat hij werk heeft. De discussies met architect Holy *enerveerden* de nieuwe mevrouw Häuslerova het meest. Gustav kende hem nog uit kunstenaarskringen — maar daar hadden we wat mee aangehaald. Met die kunstenaars had je wat te verhapstukken! Zo'n kunstenaar wil alles maar het liefst naar zijn eigen zin doen. Hij is met zoveel plezier aan het inrichten van de villa begonnen — net of ze van hem was. En de eigenares dan? Dat zou wat moois wezen! Stof en modder lopen toch maar in en die architect heeft het over gekleurd zeil op de grond: „U gaat er maar met een vochtige dweil overheen en het is helemaal schoon!” Mevrouw Häuslerova hield niet van die opmerking over dat dweilen. Zou dat een belediging wezen? Zinspeelde de architect er misschien op, dat ze vroeger de keuken van haar moeder moest dweilen? Parket is veel sjieker. Op het kasteel hebben ze ook parket. De architect wilde in de eerste kamer rieten meubels hebben met een cretonnen bekleding. Maar mevrouw Ro wenste *stijlmeubels* — dat had ze toch gezegd? Iets van een *rococo*-stel (zoals ze dat hadden bij Horst waar ze mannequin geweest was), weet U wel, een bank en fauteuils met van die gebogen pootjes, bekleed met *millefleur* atlas en hier en daar verguld *lewie kuinze*, dat is toch aardig en gezellig. De architect gooide zijn potlood neer en zei, dat hij uiteraard geen salon voor een bar had ontworpen, maar een kamer voor een buiten-verblijf; wanneer Mevrouw het

allemaal beter wist, zou ze er zelf wel raad mee weten: hij was hier kennelijk overbodig. Hij rolde de ontwerpen op en wilde weggaan. En dan moest je het nog goedmaken ook! Zijn rekening was onbeschaamd genoeg! En die diners in het Grand, die we voor hem betaald hebben en de sigaren die Gustav hem heeft gepresenteerd en de tochtjes in de Packard, dat telt allemaal zeker niet mee, hè?

Als dat Nechleby maar niet zo ver weg was. Dat duurt wat voordat je er bent. Die oude Vitova had haar huis ook wel op een betere plaats kunnen bouwen dan zo'n afgrijselijk eind van Praag af. Zouden we hier wel visite krijgen? Voor wie zouden we ons zó inrichten als het niet voor de gasten was? Belachelijk! Voor Roosje hoefden ze de schalen waarachtig niet met een lift van de keuken naar de eetkamer te brengen. De kamer is groot, bijna akelig groot en eind Augustus, als de avonden regenachtig zijn en het de moeite niet is om de verwarming aan te maken, zit je te rillen. In de keuken is het tenminste warm! Daar zou een mens het zich gezellig kunnen maken: Roosje was van haar jeugd af aan de keuken gewend geweest. Hoe vaak kreeg ze, als Gustav naar Praag was, geen zin om naar beneden te gaan en met het keukenmeisje en het kamermeisje wat te kletsen en te kaarten.

Maar dat ging niet. *Absoluut* niet. In dit opzicht moest ze uiterst voorzichtig zijn. Mevrouw Häuslerova wist wel, wat ze aan haar positie verschuldigd was. Niemand in Nechleby kon beweren, dat ze haar waardigheid niet voldoende ophield. Jaren geleden, toen Roosje nog het dochttertje van de concierge was, had mevrouw Gamzova haar en haar broertje Ondrej in haar voorwereldlijke Ford hier naar toe gebracht om samen met de kinderen van Gamza de Kerstvacantie door te brengen. Nu kan mevrouw Häuslerova gerust zeggen, dat dat een zware Foupas (Faux Pas) van mevrouw Gamzova

is geweest. Als zij kinderen zou hebben — maar ze zal ze niet hebben, want ze zouden een grote rotzooi in de villa maken — zou ze niet willen dat ze zulke vriendjes hadden. Mevrouw Ro kan het niet helpen, een mens moet weten wat hij aan zijn stand verplicht is. Anders vergaat het hem net als de Gamza's.

De villa, die zij zo misdadig hadden verwaarloosd, was nu echt *mondain*, met een hall — de hall van het Ritz-hotel, waar de kapperszaak van Syrup nog altijd gevestigd is, in zakformaat — en een terras op het platte dak. Dat laatste had Roosje onthouden van een week-end hotel waar ze met Karel Vykoukal de eerste nacht had doorgebracht — ach, daar moest ze maar liever niet aan denken. De villa lijkt op een eerste klas hotel. Zouden wijlen de oude mevrouw Vitova en mevrouw Polanska, de geesten van het houten huis, het wel terugkennen als ze uit hun graven konden opstaan? De nieuwe eigenares had de berken laten kappen, die het huis van de straat hadden afgesloten; ze zouden immers de zon van de nieuwe rotstuin weghouden. De tuin ligt nu open als een toneel. Roosje heeft er geen hinder van, integendeel. Iedereen die er langs gaat ziet de mooie vrouw, die met een strand-pyama aan in een ligstoel ligt te zonnebaden, of onder een geweldige, gestreepte parasol gelei zit te eten of in een tuin-jurk bij de rozen staat en de knopjes eraf knipt — dat zijn zulke decoratieve bezigheden. Ze ziet er altijd tiptop uit, als op een plaatje: een aantal gebeurtenissen uit het leven van een dame, om zo te fotograferen. Als het toeval Karel Vykoukal nu eens hier zou brengen — ligt Nechleby niet op de weg van Praag naar Uly? Gustav zou hem toch eens onverwachts mee kunnen brengen? Waarom niet? Hij kent Karel's vader immers zo goed? Ach, dat zouden nog eens gasten zijn! „Komt U binnen, mijnheer! Punt, down! Ja mijnheer, die heb ik met Kerstmis van mijn man gekregen. Ja, hij heeft een

stamboom. Hij kwam met een vliegtuig uit Schotland, is het niet, Puntje? Wat hebben we een hartkloppingen gehad, hè? We hebben ook een prijs op een tentoonstelling gekregen, mijnheer. Puntje, laat je eens bewonderen. Mijn God, wat heeft hij toen om zijn vrouwtje gejammerd — die hond verafgoodt mij." Ze blijven bij een groep rhododendrons staan, Karel Vykoukal en de vroegere Roosje Urbanova. De kunstmatige regen bevochtigt het kort geknipte gras, geen spoor van onkruid, alles tiptop. Ro met haar *skots-terrier* op de arm en Karel Vykoukal met zijn pijpje, dat altijd zo lekker rook. Hij is vast in plus-fours, dat stond hem altijd zo goed en dan dat schuin geknipte boordje — ach, Karel, Karel. „Kom bij ons zitten, meneer." Ro hoeft zich niet ongerust te maken. De deurenknoppen en het parket glimmen als spiegels, het personeel is fantastisch gedresseerd. Dat is wat anders dan in de tijd van mevrouw Polanska, die maar in de kamer bleef staan treuzelen, de hoek van de tafel vasthield en redevoeringen afstak. *Madame* heeft ras; je kunt haar nooit iets naar de zin maken, ieder ogenblik is er herrie, omdat het kamermeisje het eten van rechts inplaats van links heeft geserveerd, of omdat de tuinman het tuinpaadje naar het bordes niet van elk sprietje heeft gezuiverd. Noch de tuinman, noch het kamermeisje hebben er het minste vermoeden van, welke onzichtbare man verantwoordelijk is voor de manier, waarop mevrouw hen opjaagt. Het leven in de villa lijkt op een generale repetitie van het bezoek van Karel Vykoukal. „Mag ik U een kopje thee aanbieden?" Sandwiches, zo klein als bonbons, zoals ze die op de Duitse legatie hadden en zoute stokjes, gemaakt van boter, bloem en koude geraspte aardappel in gelijke hoeveelheden — mannen houden van zout — en een sterke likeur om het naar beneden te spoelen. Karel zal eens zien, wat voor een geweldige huisvrouw Ro is, Karel

zal er nog spijt van hebben. Wat denkt hij wel? Durft hij zich nog vrijheden te permitteren tegenover haar, na alles wat er tussen hen is voorgevallen? Wat een onbeschaamdheid! „Pardon mijnheer, ik ben getrouwd. Ja zeker, ik hou van mijn man. Ik heb een ideale verhouding met mijn man — als van dochter en vader — maar dat zult U nooit kunnen begrijpen, U bent altijd een materialist geweest.” Roosje wrijft zich elke dag van top tot teen met eau de cologne van Guerlain in en de bedden in de logeerkamer zou ze met het hand-gewerkte *Madeera* garnituur overtrekken — waarom komt Karel niet? Gustav, het ouwetje, stapt elke keer alleen uit zijn Packard, opgewonden in het vooruitzicht van de vreugde van zijn jonge vrouwtje en Roosje glimlacht al op de drempel — jammer dat je met een glimlach niet kunt moorden. *Kiep Smieling, meisje, houd je taai, de chauffeur kijkt.* „Wat wilt U, we leven niet voor onszelf, we leven voor de mensen.” Wat er gebeurt achter de gesloten gordijnen weet niemand en bij daglicht kan iedereen zich ervan overtuigen, wat een geluk Roosje in de schoot is gevallen. Daarover praten ze niet alleen in maison Horst en in de kapperszaak van Syrup. Deze bruiloft heeft in heel Praag beroering verwekt. En daar zou Karel in Uly niets van gehoord hebben? Hij lijdt er vast onder. En wat zou Helenka Gamzova wel van Roosje's huwelijk gezegd hebben? Nou, Karel en Helenka hebben mekaar toch niet gekregen, dat is fijn, het is best leuk in Nechleby ook al is het geen Spa. Roosje verlangt natuurlijk wel naar Gustav, nu zijn vakantie is afgelopen en hij alleen de Zaterdag en Zondag bij haar kan zijn. Maar een mens moet zich kunnen beheersen, ze dringt er zelf bij hem op aan, dat hij zijn praktijk niet mag verwaarlozen. Hij moet verstandig zijn, de concipienten *) zijn tegenwoordig niet meer wat ze vroeger waren, niemand is zo'n geweldig

*) Schrijver bij advocaten.

advocaat als Gustav. Zou Roosje niet met hem mee naar Praag willen gaan? Er is toch zo veel te doen in de villa in Nechleby! En mevrouw Ro houdt zoveel van de natuur. Die prachtige kleuren, die *vergezichten*! Ze bleef al het eerste jaar tot na September in Nechleby. De adel blijft in de herfst ook lang buiten.

Zou het niet aardig zijn als zij en de gravin elkaar op die vervelende lange avonden eens gingen opzoeken? Het echtpaar Häusler was eens op het kasteel geïnviteerd, toen het bosbeheer met de gemeente over een weiland procedeerde en Gustav in dat proces de belangen van het bosbeheer behartigde. Roosje heeft heel wat afgekeken op het kasteel. Ze nodigde de gravin als *revanche* uit, maar de gravin moest tot haar grote spijt juist die dag naar Praag en stuurde haar gezelschapsjuffrouw in haar plaats. Roosje's achting voor de gravin groeide er nog door. Ze kon er niets aan doen, ze was nu eenmaal zo dat ze de mensen, die haar verachtten, het meest waardeerde.

II

Aan 't verkeerde adres

Mijn God, dat was me een ellende met overgrootmoeder toen Nella haar van Nechleby naar het huis in Praag moest brengen. Nadat Stanislav, die bijzonder fijngevoelig met het oudje omging, lang met haar had gesproken, had ze haar verteld, dat ze het oude huis gingen verbouwen. Zodra het klaar was mocht grootmoeder er weer heen gaan. Ze mocht nooit te weten komen dat Roosje van de conciërge het houten huis had gekocht. Dat zou haar dood kunnen zijn. De wereld rondom de oude vrouw veranderde onherkenbaar, maar overgrootmoeder's ogen werden minder, haar gehoor werd minder fijn en gelukkig ontging haar heel wat. Ze barricadeerde zich achter de vesting van haar meegebrachte dekens; tegen de middag kroop ze er moeizaam onder uit, zette haar bril der misleiding op, pakte haar stok, verliet haar kamertje, waar niemand mocht komen omdat ze bang was dat ze er iets weg zouden halen, sloot het af, overtuigde er zich drie-maal van dat ze werkelijk goed had afgesloten, slofte, rinkelend met haar sleutels, op haar pantoffels door het huis en gaf Barbara wijze raadgevingen. Barbara werd er dol van. Twintig jaar was ze in huis, twintig jaar deed ze de huishouding en plotseling zou iemand haar komen vertellen hoe het moest. Maar Barbara wist niet, met wie ze de eer had. Hier in Praag had niemand er een vermoeden van, wat een grote dame over-

grootmoeder in haar jeugd in het stadje was geweest. Niemand noemde haar anders dan Mevrouw Districts-hoofd en er vond geen bruiloft in de betere kringen plaats zonder haar. Overgrootmoeder was een beroemde kokkin; dat had zelfs een keer in de krant gestaan. Ze bewaarde dat knipseltje nog steeds: „Stan, lees het me eens voor.”

Was het een wonder, dat ze haar schatten afsloot? En het was erg verkeerd, dat haar kleindochter niet net deed als zij. Wat, Nella sloot de suiker niet weg? En als Barbara dan eens een klontje meer in de pap deed? Overgrootmoeder sloeg een kruis over die verkwistende huishouding. Aan tafel lachten ze er om. „Laat haar er maar suiker in doen, en behoorlijk wat, ze moet hard werken,” zei Helenka, de medische studente, „het menselijk lichaam heeft behoefte aan suiker, overgrootmoeder.” „Het menselijk lichaam, wel ja, maar zij is toch een dienstmeisje? Ze trekt toch al de hele dag de lijn. Jullie zijn dom! Daarom zul je nooit rijk worden.”

Het was moeilijk met overgrootmoeder, heel moeilijk. Haar ouders herinnerden zich de herendienst nog en dat kon je nu nog aan overgrootmoeder merken.

Toen ze jaren geleden haar eigen huishouding had, deed ze van A tot Z alles alleen en ze had nooit hulp. Maar nu wilde ze niet, dat Barbara dat aan haar zou merken en daarom speelde ze de grote dame. Ze vroeg nergens om, bedankte nergens voor, had nergens een goed woord voor over, altijd maakte ze aanmerkingen en deed bevelend en uit de hoogte tegen Barbara. Die trok er zich nog al wat van aan! In Praag had zij oudere rechten. Zij kende maar één mevrouw en dat was mevrouw Gamzova, van iemand die zo maar in was komen wonen liet ze zich niets zeggen. Ze gehoorzaamde niet, toen overgrootmoeder haar opdroeg het meel voor een broodje door de zeef te doen, voor ze

het ging bakken. — Ook al goed. Grootmoeder wou met *zulk soort* mensen niet eens praten! Maar ze beloerde Barbara tersluiks.

Overgrootmoeder was achterbaks en slim en ze stelde Barbara menige valstrik. Ze probeerde het met een biljet van vijf kronen (dat is toch een boel geld voor *zulke mensen*). Ze legde het nu eens op het dressoir en dan weer op het standaardje met die lelijke man met zijn platte neus en zijn dikke lippen (Joost mag weten wat de Gamza's daar aan vinden), en wachtte af, wat Barbara zou gaan doen. Wanneer de vijf kronen zouden verdwijnen zou dat wel zonde zijn. Het zou zelfs heel erg zonde zijn, maar het zou de triomf, om aan die goedgelovige Nella nou eens te bewijzen dat Barbara een dievegge was, waard zijn. En als de vijf kronen niet zouden verdwijnen dan was het ook goed. Dan zou Oma een bewijs in handen hebben dat Barbara een slons was en het stof niet afnam.

Maar die mooie vijf kronen kwamen de volgende middag altijd keurig bij overgrootmoeder's bord terecht. Barbara zou niet meteen weten, uit welke hoek de wind waaide! Ze trok een gezicht tegen het beduimelde papiertje. En als het een biljet van duizend was geweest, had het nog geen verschil gemaakt. Barbara heeft van haar leven nog geen draadje wol weggenomen. Integendeel. „Weet U wel, Oma, wie indertijd mevrouw crediet heeft gegeven toen de tijden moeilijk waren en de deurwaarder aan de deur kwam?” Barbara zal het daar maar niet over hebben, ze heeft er bij de melkboer en bij de kruidenier ook niets over los gelaten toen ze haar wilden uithoren. Maar die Oma! Die dacht alleen maar aan zichzelf! Die had lekker warm bij de oude mevrouw Vitova gezeten en nu had ze hier weer een goed nestje gevonden. En nog keek ze kwaad. „Ik zal het U wel vertellen, de oude mevrouw Vitova hield ook niet bar veel van haar.”

Barbara heeft overal kijk op, die laat zich niet met een kluitje in het riet sturen. De oude mevrouw Vitova, dat was nog eens een mevrouw! Als ze liep, trilde de grond onder haar voeten en ze zat overal achterheen als een politie-agent. Maar ze had begrip en ze kon met de mensen praten. En altijd „alstublieft” en „dank U wel” en grapjes maken. De jonge mevrouw Gamzova, zo goed als ze was, die kon nergens tegen op, die liet over zich lopen. Als Barbara er niet geweest was! Die waakte met Argusogen over Nella.

„U bent gek,” zei ze tegen haar, „U stopt Oma altijd van alles het beste toe. Wat verwacht U van haar?” Maar Nella kon doof zijn voor wat ze niet wilde horen, dan keek ze zo vaag het raam uit. En voor Barbara was dat een koude douche, ze trok zich helemaal in zichzelf terug. Ze waren dus niet zulke goede vriendinnen, als ze zelf wel zouden willen geloven.

Al zo lange tijd voerden Barbara en Nella samen de veldtocht tegen stof en gaten, tegen kou en honger, tegen kinderlijk onverstand en tegen die mannen met hun ideeën. Dan kwam Gamza weer om drie uur thuis om te eten en dan wilde hij weer om vijf uur 's ochtends gewekt worden voor de trein. Plotseling viel het hem in om midden in de nacht vrienden mee te brengen, dan maakte hij een heleboel glazen vuil en rookte de kamer vol, alsof hij in een kroeg zat. En de kinderen, die zouden maar het liefst een schuur van het huis maken, die kinderen! De knopen vlogen eraf en ze waren geen kleren nut. „Elke ochtend opnieuw maken we de rommel die jullie gemaakt hebben weer aan kant en als je 's middags terug komt van je werk lijkt het huis weer ergens naar. Je hebt het huis netjes en warm en het eten staat op tafel — dat is allemaal niets? O, nee, dat gaat zeker allemaal vanzelf, tafeltje dek je! Ze komen als alles klaar is en zien het niet eens. Maar als er eens iets in de war loopt! Dat zien

ze meteen en dan ben je nog niet gelukkig! Wat hebben de mannen ons al niet allemaal verweten! Als er grote schoonmaak geweest is, zeggen ze dat ze niets meer terug kunnen vinden. En altijd als je het druk hebt bedenkt de baas ineens, dat Barbara voor hem hier of daarheen moet gaan en dit of dat moet brengen en op antwoord wachten en meer van die onzin en Nella stijft hem daar nog in. Mevrouw Gamzova is geen betrouwbare bondgenote; ze is meestal bereid te onderhandelen als iemand uit het andere kamp haar vraagt om bij Barbara te bemiddelen. Toe maar, Barbara heeft ook maar twee handen. Altijd en eeuwig dat gesjouw in het huishouden, er komt nooit een eind aan, altijd begint het weer opnieuw. En als ze je dan maar niet altijd uit je werk haalden! Barbara heeft alles netjes ingedeeld, het een na het ander, en ze wordt altijd het kwaadst, als er iets gebeurt wat ze niet heeft voorzien. Met overgrootmoeder had ze geen rekening gehouden. Die jonge mevrouw doet maar. Ze brengt Oma mee en Barbara vraagt ze niets eens. Ze had met Barbara overleg moeten plegen, Barbara zou het haar wel uit haar hoofd gepraat hebben. En ook al zou haar dat niet gelukt zijn, Barbara stelt er wel prijs op, ergens in gekend te worden. Is ze niet al twintig jaar in huis? Waarom moet ze dit nu allemaal van Oma nemen? Pas op, ik gooi het er nog eens bij neer en loop weg! Dat was me wat met Barbara! Mijn God, dat was een ellende met overgrootmoeder! Ze vergat, waar ze iets had neergelegd en wat ze niet kon vinden had Barbara gestolen. Ze had overgrootmoeder's brillenhuis en haar stok gestolen. Dat mens was tot alles in staat. Het was een sluwe dievegge. Overgrootmoeder kon geen gedachte voor zich houden, hoorde slecht en praatte hardop in zichzelf als ze langs de keuken slofte. „Maar Barbara, let daar toch niet op. Trek je daar toch niets van aan — zie je niet dat overgrootmoeder een arme oude stakker

is?" „Neem het maar voor haar op," antwoordde Barbara dan koppig.

God, als er maar iets op te vinden was! Het zou voor overgrootmoeder zelf waarschijnlijk ook prettiger zijn, als iemand haar de last van dat wantrouwen af zou kunnen nemen. Barbara wist niet eens wat voor boze macht ze over grootmoeder uitoefende.

Overgrootmoeder heeft gezwollen voeten — Barbara's schuld, omdat ze de kamer heeft gelucht. Overgrootmoeder heeft geen trek in eten — dat kreng heeft een of ander vergif in mijn melk gestrooid. „Oma! Hoe kun je zoiets zeggen!" „Jij verdedigt haar altijd," zegt Oma kwaad, dan schudt ze treurig haar hoofd. „Span jij ook al met haar samen, Nelletje?" Een jaar geleden in Nechleby wist overgrootmoeder niet eens waar haar hart zat, en nu? Wat doet dat hart van haar toch raar! Het lijkt wel, alsof het snikt. Het krimpt ineen, net als toen ze verdriet had, toen ze jong was. Daar helpen de druppeltjes van Helenka niet tegen. Allemaal Barbara's schuld. Het is een haatdragend mens. Ze is een heks en ze heeft haar betoverd. Aan tafel zwijgt ze en kijkt op haar bord. Niemand heeft de treurige moed haar aan te kijken en te zeggen: „Overgrootmoeder, zou het de leeftijd niet kunnen zijn?"

Overgrootmoeder leeft temidden van haar naaste familieleden en is alleen. Zodra ze begint over haar conflict met Barbara verdwijnt de een na de ander, zelfs Stan en die was haar van allemaal het liefst. Overgrootmoeder, die anders zo gierig is, heeft hem zo nu en dan wat geld toegestopt. Als ze maar een idee had, wie Stanislav voor dat geld bloemen gestuurd heeft! Gelukkig maar, dat ze het niet weet.

Waar moeten die kinderen toch altijd zo haastig naar toe? Naar de schouwburg, de bibliotheek, de kliniek, kantoor — buiten is het koud, je zult kou vatten. De kou tocht onder de vensters door, hij komt ergens van het

Heilige veld vandaan, overgrootmoeder voelt het in al haar botten. Ze stopt elk kiertje met kranten dicht, telt Nella's uitzet en kan er maar niet klaar mee komen. Het zou me hier wat moois zijn, als overgrootmoeder er geen oog op hield! Niemand heeft tijd voor haar, niemand luistert naar haar, niemand acht haar een antwoord waardig — ook goed.

Toen grootmoeder vond, dat haar mondeling geen recht gedaan werd, zette ze het op een schrijven. Uit een schrift van de tweede klas lagere school van wijlen haar zoon had ze een paar witte velletjes overgehouden — zie je nu wel waar het goed voor is om alles te bewaren, het kan je later te pas komen.

Overgrootmoeder nam een potloodje dat de post, die haar elke eerste van de maand haar pensioen kwam brengen, had vergeten, zette haar bril der misleiding op, en schreef op het stoffige, vergeelde, scheef uitgescheurde velletje met de verbleekte lijntjes Nella's uitzet en wat er volgens haar aan ontbrak. Tenslotte schreef ze op een nieuwe regel: „Dat heeft Barbara allemaal gestolen.” Voor alle zekerheid maakte ze een paar afschriften en strooide die door het hele huis. Nella kon het vernietigen ervan nauwelijks bijhouden. Gamza kreeg er een van in handen. Anders bemoeide hij zich niet met vrouwenzaken, maar nu werd hij tot overgrootmoeder's verbaazing kwaad.

„Daar moet je geen grapjes mee uithalen, Oma,” zei hij dreigend, „Barbara kan een aanklacht tegen je indienen. Dat is laster. Hoe zou je het ooit willen bewijzen? Pas maar op, je komt nog voor het gerecht.”

„Jij kunt me verdedigen,” zei Oma slim.

„Ik zou je niet verdedigen, ik zou Barbara verdedigen. Bij ons wordt niemand onverdiend beledigd. Begrijp je me, Oma?”

„Mij best,” zei Oma. Dat was haar bezwerings-formule: mij best en afgelopen. Ze had de zekerheid van een

stout kind: wat ze ook uithaalde, Nelletje zou het wel voor haar opknappen.

Mevrouw Gamzova ging soms bij overgrootmoeder zitten en vroeg haar om oude verhalen, waar het oude mens er heel wat van kende, om haar maar niet altijd met die sleutels rond te zien sloffen. Nella hoorde hoe het was, toen Oma als klein meisje 's middags in de tuin speelde en er plotseling een man het dorp in kwam rennen, helemaal buiten adem, en zo hard als hij kon gilde: „Mensen, redt je ziel, de Pruisen komen!”

Barbara werd dan jaloers en kwam onder een of ander voorwendsel de kamer binnen vallen om mevrouw weg te halen. „Waar zijn onze borden nou weer? Zo langzamerhand weten we niet meer, waar we van eten moeten.”

Overgrootmoeder at met de Gamza's aan tafel (waarbij ze hardop haar misnoegen uitsprak over elk gerecht dat Barbara had klaargemaakt) en nam haar boterham mee naar haar kamer. Maar 's avonds had ze er geen trek meer in en wat ze niet opat bewaarde ze. En denk maar niet, dat iemand er iets van mocht opruimen! Overgrootmoeder gaf het niet. Het was van haar. Wat zou ze moeten beginnen als ze 's nachts eens honger kreeg? Haar vesting was goed voorzien. Waar je ook keek, op de tafel, op het nachtkastje, op de vensterbank, op de kast — overal stonden borden met eten. Ze vermenigvuldigden zich met koortsachtige snelheid. Het brood werd beschimmeld en hard, de boter sterk, de vleeswaren groen, de appels verrotten, vliegen gingen overal op zitten.

„Jullie hebben ook altijd wat, wat voor vliegen dan.” Grootmoeder zag er niets van. Gelukkig was er geen mot: haar kleren had ze goed verzorgd. Een wolk van naftaline maakte de lucht van donzen dekens en van overgrootmoeder's lichaam die er hing, nog benauwder, je kon die lucht met een mes snijden. „Nee, nee, nee, niet

luchten. Zonde van die lekkere warmte." Overgrootmoeder wist wel, waarom ze ook Nella slechts zelden en heel ongaarne de sleutel van haar kamer toevertrouwde. Barbara mocht er geen voet in zetten! („Barbara stelt er helemaal geen prijs op. Laten ze die stal zelf maar opruimen.") Stel je voor, dat Barbara iets zou stelen! Overgrootmoeder miste toch al een deken: „Wedden, dat Barbara daaronder slaapt?" Ze was eens op een Zondag haar kamertje binnen gedrongen en had alles ondersteboven gegooid. Nella moest haar met geweld wegbrengen. Het oude mens had daarna nog lang in zichzelf gepreveld: de hele Zondagmiddag had ze verwenzen zitten mompelen. Door haar zwakker wordende ogen en haar stijver wordende benen tot nietsdoen gedoemd, voerde ze dag en nacht in gedachten een proces tegen Barbara en diende dagelijks gewaagder aanklachten tegen haar in. Een poosje geleden was ze op een schommelstoel gaan zitten en er af gevallen. Die had Barbara voor haar aangeschoven!

„Hoe kun je dat zeggen, Oma? Barbara was op dat ogenblik toch in de keuken!" Ja, Nella zou dat mens niet verdedigen! Als die maar voor haar op kon komen! Wist ze dan niet dat Barbara met een schaar naar haar had gegooid? Ze wilde haar de ogen uitsteken!

„Dat zijn hallucinaties, moeder," zei Helenka, „hersensklерose. Eigenlijk moest ze in een inrichting."

Voor niets ter wereld. Overgrootmoeder behoort bij ons vanaf de allereerste tijden. Kon Helenka zich een Kerstavond zonder haar voorstellen? Stanislav niet. Zelfs al zat overgrootmoeder daar maar en zweeg. Zelfs al maakte ze herrie omdat Barbara haar erwtensoep zou hebben opgeschept inplaats van vis-soep, iets wat ze zich niet uit het hoofd wou laten praten. Wat hinderde dat? Stanislav liet overgrootmoeder niet gaan.

Hij zag haar iedere dag en was aan haar zonderlinge kuren gewend geraakt. Maar Helenka schrok van de toe-

stand thuis na haar terugkeer uit de Tatra. Stan had makkelijk praten! Hij ging naar de bibliotheek en de schouwburg, hij was haast nooit thuis, hij hoefde zich nergens mee te bemoeien. Hij zat niet tot zijn hals in de kikker-muizen-oorlog zoals zijn moeder, hem hinderde de nachtmerrie van grootmoeders kamer niet.

En waarom een dom mens Barbara voortdurend onrechtvaardig zou moeten behandelen en haar het leven zuur maken, kon Helenka ook niet inzien.

Zodra ze gezond weer thuis gekomen was, begon ze in de familie orde te scheppen en Gamza was het volkomen met haar eens. Hij wilde er niet als eerste over beginnen, omdat het om de familie van zijn vrouw ging. Maar ook hem ging dat gekke gedoe in huis de keel uithangen. Ze hadden gelijk. Nella was er niet tegen ingegaan. Maar ze werd heen en weer geslingerd tussen haar medelijden met Oma en haar angst voor Helenka, een angst die ze zichzelf niet wilde bekennen. Een mens, die de dingen bij hun naam noemt, ook als het om naaste familie gaat, lijkt harteloos.

„Is het niet onmenselijk om de oude vrouw het huis uit te zetten?”

„Ze heeft immers geen thuis? Waarom maak je jezelf iets wijs, moeder. Ze staat midden tussen ons helemaal alleen. Ze begrijpt niemand van ons meer. Daar zal ze oude vrouwtjes en oude mannetjes vinden, waar ze mee op kan schieten. En ze krijgt een goede verzorging. Je zult zien, hoe goed het haar daar bevalt.”

Mevrouw Gamzova betwijfelde het. Nella en Stanislav, het gevoelige, koppige deel van de familie, aarzelden. Helenka werkte hard voor haar laatste examen, praktiseerde in klinieken, begon met Tonik om te gaan en zette het huishouden uit haar hoofd. Alles bleef bij het oude.

Maar eens, tegen de avond — Oma was al naar haar kamer gegaan en had de deur op slot gedraaid — rook

Nella iets, het was alsof er iets smeulde. Alsof er haren verbrand werden. Ze liep het huis door, volgde de reuk, het spoor leidde naar de afgesloten deur van de oude vrouw. Nella hoorde haar erachter rondlopen en hoesten. Ze klopte — geen antwoord. Ze sloeg tegen de deur, smeekte om open te doen. De oude vrouw deed ten laatste langzaam de deur open, ze stak haar wantrouwig hoofd de gang in en achter haar walmde de rook. Nella ging binnen en de kamer, die gekke kamer met overal etensrestjes, dat verblijf van een zielige dwaas, stond vol rook. Dat overgrootmoeder dat niet had gemerkt! De stakker had erin kunnen stikken.

Op tafel, tussen gereedschap, zakjes snoep en flesjes medicijnen stond een driepoot met een spiritus-brander. Nella moest maar goed kijken, ze had het dekseltje goed dicht gedaan nadat ze de kruidentheee had gezet, waarvan ze de bereiding aan niemand durfde toevertrouwen — dacht Nella soms dat overgrootmoeder voor het eerst met een spiritus-brander omging? Maar waar had ze de brandende lucifer toch ook weer gelaten? Waarschijnlijk was die uit haar hand gevallen en was ze hem vergeten. Uit Oma's plaid, die van haar schoot op de grond was gegleden, steeg rook op. Dikke rook. Aan de schapenlucht kon men ruiken, dat het een goede plaid was, zuivere wol. Er was een gat in gebrand, zo groot als een rijksdaalder, dat verdroot overgrootmoeder het meest. Ze schrok niet eens van het idee, dat er brand van had kunnen komen. Wat een gezanik! Nelletje had het toch meteen uitgemaakt. Doe het raam maar niet open! Zonde van de warmte. Barbara had vast de brand aangestoken om zich op overgrootmoeder te wreken.

Een week later, toen er aan de noodzakelijke formaliteiten was voldaan, brachten Nella en Helenka overgrootmoeder naar Krets.

III

Twee werelden.

Toen Helenka haar practicum orthopaëdie deed, lag er op zaal een jonge man, die zijn dijbeen gebroken had. Een heel gewone femur-fractuur, geen interessant geval. Men heeft op een kliniek weinig belangstelling voor dit soort langdurige gevallen, men zou ze het liefst ontslaan, maar dat gaat niet zo gauw. Maar het interesseerde de jonge man wat ze met zijn been deden; hij keek nieuwsgierig toe hoe ze het in de extensie optilden en hoe ze in de loop van de behandeling de druk veranderden. Patiënten met hun been in de „wieg” zijn meestal somber, maar hij stond in een vriendschappelijke verhouding tot de rol met het lood. Het was een jongeman met een ernstig kindergezicht en vrolijke ogen. Nauwelijks was de pijn een beetje over of hij vroeg om zijn zakmes en was aan één stuk door bezig. De andere patiënten dommelden maar wat, droomden benauwde dromen, rustten apathisch of lazen op zijn hoogst de krant. Maar hij was aldoor maar met zijn mes aan het boren. Het horloge van de een deed het niet: hij maakte het deksel open en bleef zo lang met de wieltjes en met de raadjes zo fijn als zenuwen, met de spiraaltjes en de veertjes spelen, hij keek en luisterde zo lang tot het horloge weer begon te tikken. Hij repareerde de zaklantaarn van de nachtzuster, het slot van het handtasje van de vrouw van zijn buurman, en toen diens zoontje op een Zondag zijn vader kwam opzoeken maakte hij van een lucifersdoosje een karretje voor hem. Hij kon geen lucifer en

geen tandenstoker rustig bekijken: direct werd het een riem van een roeiboot of de poot van een beestje. Wanneer hij niets te doen had, tekende hij ornamenten op de rand van een krant en van een papieren servet maakte hij een roos, die hij voor de grap de zuster opstak, omdat hij haar zoveel moeite gaf met het scheren. Elke dag moest ze hem zeep en mes aangeven. Kennelijk had hij een even grote behoefte aan bezigheid voor zijn handen als anderen aan roken en lezen. Wat zou hij hebben moeten beginnen, als hij in plaats van zijn been, zijn hand had bezeerd?

„Hoe bent U eraan gekomen?” vroeg Helenka hem.

„Toen ik voor potlood speelde.”

Hij sprak het Tsjechisch vreemd uit en Helenka dacht, dat hij haar niet begrepen had.

„Voor potlood?”

„Ja, als levende reclame. Dat is zo onhandig, je voelt je er zo onzeker in, omdat je niet rond kunt kijken. We moesten aan beide kanten van de Nationaal-sstraat lopen; toen ik bij de schouwburg over wilde steken kwam er een Ford aan, ik had het signaal niet gehoord of zo, ik schrok, struikelde en viel, zo lang en zo breed als ik ben”, lachte hij. „En nu net precies een Ford. Is dat geen pech? Ik heb namelijk bij Ford gewerkt.”

„In Amerika?” (Dus daarom praatte hij met dat grappige accent).

„Ja, in Detroit. Maar nu was ik bij de montage in de Praagse verkoopafdeling. We hebben jammer genoeg goede remmen: hij heeft me niet eens geraakt, dus geen schadevergoeding.”

„Bent U werkeloos?”

„Nu zal ik het wel goed krijgen” — zei hij vlug. „Ik heb een verzoek ingediend om als specialist naar de Sowjet-Unie te gaan. Die Amerikaanse ingenieurs gaan er nu immers heen, weet U wel? Het duurt alleen maar een poosje.”

„Daar zou ik ook graag eens een kijkje willen nemen.”

De jonge man keek haar met zijn vrolijke ogen aan.

„Laten we dan samen gaan, dokter.”

Helenka dacht van zichzelf, dat ze vrij was van vooroordelen. Maar ze was de kleindochter van Hofraad Vit, en zo nu en dan kwam dat bij haar boven, zonder dat ze het zelf wist.

„Ik ben nog geen dokter, alleen maar juffrouw Gamzova,” antwoordde ze koel en stapte naar het volgende bed.

De dag daarop ging ze naar de kraam-afdeling en wat er daarna met het „potlood” gebeurde, wist ze niet.

Een tijdje later belde bij de Gamza's een niet al te grote, maar breedgeschouderde jongeman aan, een flinke vent met een kinderlijk ernstig, enthousiast gespannen gezicht. Hij liep met een stok en hinkte een beetje.

„Wat is er van Uw dienst?” vroeg Nella.

De jongen keek met vrolijke ogen rond.

„Ik kwam voor Uw zuster”, antwoordde hij. „U hebt toch een zusje, dat medicijnen studeert? U lijkt erg op haar.”

„U bedoelt mijn dochter,” zei mevrouw Gamzova en glimlachte om het spontane compliment.

„Ze is niet thuis,” zei ze vriendelijk, „kan ik de boodschap aannemen?”

„Ik zou graag met haar willen trouwen,” zei de jonge man heel rustig. „En daar zal ik met haar over moeten spreken.”

Dit verhaal kwam in de familie-annalen terecht en mevrouw Gamzova vertelde het graag toen Ton al lang geen „potlood” meer was, maar heel gewoon „Ton” en toen zijn aanwezigheid voor iedereen vanzelfsprekend was geworden. Ze vertelde dan vol humor hoe ze toen de indruk had, dat die man een beetje getikt was. Maar Ton kon er nooit iets gekks in zien. Waarom zou een mens zoiets van te voren niet met anderen kun-

nen bepraten? Maar er schulde toch een addertje onder het gras. Ton was ook niet zo eerlijk als hij zich voordeed. Maar dat vertrouwde hij alleen Helenka toe, en hij vroeg haar, erover te zwijgen. Helenka lachte en beloofde het. Ton had meteen wel begrepen, dat het Helenka's moeder was: om haar op zijn hand te krijgen had hij gedaan, alsof hij haar voor Helenka's zuster hield. Ton had ze achter de mouw! Hij kende de mensen, zoals iedereen die zich van jongs af aan zelf door het leven heeft moeten slaan. Hij was hoog tegen de huizen opgeklommen als glazenwasser, hij was op zijn buik onder auto's gekropen om ze te smeren, overdag werkte hij als arbeider bij Ford en 's avonds studeerde hij aan de Polytechnische Hogeschool in Detroit. Antonin Skrivanek stond alleen op de wereld. Zijn vader had in de bierbrouwerij waar hij werkte een ongeluk gekregen, zijn moeder was gestorven toen Ton nog op de lagere school zat. Toen hij van school af kwam, emigreerden de gebroeders Skrivanek uit hun Moravisch geboorteland naar de Verenigde Staten. Maar zijn broer stierf al het eerste jaar dat ze in Chicago waren aan hersenvlies-ontsteking. Dat was een slag voor Ton. Hij had vrienden van alle rassen en nationaliteiten, dat spreekt — en vluchtige avontuurtjes met vrouwen ook, Ton was heus geen heilige. Maar dat hielp allemaal niets, een broer is een broer en Ton was zo alleen als het maar zijn kon. Toen de Ford-fabrieken hem naar hun filiaal in Praag stuurden en hij, op de boot die hem naar het oude Europa terugbracht, 's nachts aan dek naar de sterren stond te kijken met het wijde, wijde water in het donker om hem heen, dacht hij: „Als je nu verdween, zou niemand een traan om je laten — als je thuiskomt in Bohemen zal niemand blij zijn.” En thuis kwamen er weer moeilijke tijden voor hem, toen door de crisis het Praagse filiaal van Ford gesloten werd en hij zo gauw niet wist waar hij heen moest. Toen was het een won-

der, dat hij niet wanhopig was geworden. Met al zijn kracht klemde hij zich aan het leven vast. „Ik ben blij, dat ik geboren ben,” zei hij een keer kinderlijk in zijn een beetje gebroken Tsjechisch. „Als ik dood zou gaan, zou mij dat erg spijten.”

„Dat zou dan alleen mij nog maar kunnen spijten,” lachte Helenka plagend.

Ze gingen naar overgrootmoeder in Krets om afscheid te nemen, want de volgende dag, direct na de bruiloft, vertrokken ze naar de Sowjet-Unie. Wat hadden ze een gezeur gehad met al die bureau's en instanties.

Maar nu hadden ze gelukkig de passen, visa, getuigschriften, verklaringen en hoe al die afschuwelijke dingen mochten heten keurig voor elkaar, het geld hadden ze ook gewisseld en Ton's nieuwe koffer stond bij de Gamza's naast Helenka's spiksplinternieuwe — ze hadden geen rust meer, ze moesten weg. Helenka was een week geleden gepromoveerd en straalde van blijdschap. De gelieven kwamen overal samen: ook dit familie-bezoek had de bekoring van het nieuwe. Ze waren heel erg blij en konden er met de beste wil van de wereld niet bij stil blijven staan, hoe verdrietig Nella zou zijn als ze weggingen.

Ze vonden overgrootmoeder in de tuin, bezig een praatje te maken met de oudjes. De schooljuffrouw van nummer 5 had haar verzekerd, dat de lift nog nooit was gevallen en de oude vrouw verzette zich nu niet meer als de zuster haar kwam halen om haar naar beneden te brengen. Bij de Gamza's was het zo moeilijk voor haar geweest om al die trappen op te klimmen, daarom ging ze toen maar liever het huis niet uit. Ze zat daar maar duimen te draaien en de zwarte draad van haar gedachten over Barbara verder te spinnen. Nu had ze dat uit haar hoofd gezet, overgrootmoeder had wel wat beters te doen. Na jaren waren de oude tijden, toen ze als „mevrouw de districts-commandante” altijd een

praatje kon maken met de buurvrouw, bij haar terugkomen. Je kon toch zeker met de Gamza's niet praten! Het was zonde van elk woord, dat je eraan verspilde! Dat ging maar het ene oor in en het andere weer uit, ze antwoordden met een half woord, bij de Gamza's was het altijd zo druk als op de brug van Praag.

Als ze in de tuin van de inrichting in het zonnetje zaten, hadden de oudjes geen haast. Ze gingen voorzichtig zitten, met hun stokken en brillen. Ze gunden zich de tijd. Ze hadden belangstelling voor elkaar, bewezen elkaar veel eer en noemden elkaar met de titels uit de tijd van de keizer.

Wanneer overgrootmoeder haar mond open deed om te spreken, luisterden de vergaderde oude wijfjes opletend naar haar tot ze uitgesproken was en knikten instemmend.

Hier had overgrootmoeder's woord gewicht. Soms kwam de vriendelijke „mijnheer de ambtenaar” met pensioen uit de mannengroep naar de oude dames toe en bood ze de „Nationale Wachter” aan. Overgrootmoeder vond het vermoeiend om de krant te lezen. Maar ze waardeerde de hoffelijkheid van de oude heer.

Ze zat met een zwarte sjaal over haar grijze haar in een ligstoel, tegen een achtergrond van groene struiken met de oudjes op het bankje tegenover haar. De een was zo tanig als een gedroogde appel, de ander giste als deeg in een baktrog, de derde, voorovergebogen, leek op een halfgeopend zakmes. Zij hadden ook eens recht op gelopen, in hun veerkrachtige stap had hun levensvreugde geklonken en jonge mannen zoals Ton hadden met plezier naar hun gekeken. Ook overgrootmoeder was eens de bruid geweest, ze was zestien toen ze trouwde, dat leek nu bijna een sprookje. Het viel Helenka voor het eerst van haar leven op, dat overgrootmoeder in haar jeugd waarschijnlijk heel mooi was geweest. Nooit had ze zo veel van haar gehouden als op de vooravond

van haar vertrek, in de stille tuin bij de oude mensen. „Vandaag zie ik haar voor het laatst,” dacht Helenka. „Als wij terugkomen zal ze er vermoedelijk niet meer zijn.” Maar Helenka was niet een van die mensen die meteen week worden. Ze bleef haar ontmoeting de baas en riep vrolijk:

„Overgrootmoeder, je bent aangekomen! Wat staat je dat goed!”

Het oudje was niet verbaasd over dat compliment.

„Nou,” zei ze, „op de kamer waren ze er allemaal verbaasd over, hoe jong ik er uit zie. Niet één heeft me ouder geschat dan zeventig.”

De gelieven wisselden een glimlach.

„Dat is Ton”, zei Helenka tegen overgrootmoeder. Het oudje keek haar vragend en niet begrijpend aan. Ze kende de jonge man van de Gamza's, maar wist niet meer wie hij was. „Mijn aanstaande, dat weet je toch wel,” zei Helenka in overgrootmoeders taal. De gelieven klonk het stijve woord grappig in de oren. Maar de verfrommelde gezichten van de oudjes op het bankje hielden op zodra ze het hoorden, ze glimlachten met tandeloze monden, ze leefden op door hun onvermoeibare belangstelling voor bruiloften, doopfeesten en begrafeningen en keken vriendelijk naar het jonge paar.

Ton kon het goed met overgrootmoeder vinden. Zijn leven lang had hij nog nooit een vrouw de hand gekust. Maar nu voelde hij, dat ze het van hem verwachtte omdat die andere oude wijfjes erbij waren en hij boog omstandig naar haar rechter hand.

„Laat maar,” zei ze, blozend van vreugde. Het paar had taartjes voor haar meegebracht en overgrootmoeder die thuis, laten we het maar gerust zeggen, nogal bang was om teveel te geven, wist hier niet wat ze van gulheid het eerst moest doen. Ze wilde groot doen en tracteerde „mevrouw de keizerlijke raad”, „mevrouw de belasting-inspecteur”, en „juffrouw schoolmeester” om

het hardst. Ze had er natuurlijk plezier in, om de oudjes te laten zien, hoeveel de kinderen om haar gaven. De oude vrouwtjes stelden zich aan. Ze lieten zich de taartjes opdringen, zoals dat hoorde bij een goede opvoeding in de tijd van de keizer. Tenslotte gaven ze dan toch toe, namen aarzelend een stukje, bedankten, zeiden dat ze het voor later zouden bewaren, stopten het lekkers in hun tassen en gingen langzaam weg om de familie niet verder te storen.

„Wanneer krijgen we de bruiloft?” vroeg overgrootmoeder, „hoeveel bruidsmeisjes zullen er zijn, Helenka?”

Toen ze hoorde, dat er geen een zou zijn en dat het een eenvoudige bruiloft op het stadhuis zou worden, werd ze verdrietig voor haar kleindochter.

„Je bent toch jong, Helenka, waarom zonder je je zo af?” Niet eens een diner zou er zijn en overgrootmoeder was heel erg teleurgesteld. Wat hadden die jonge mensen tegenwoordig nog aan hun leven?

„Hoor eens, kom eens hier,” zei ze ontevreden tegen haar kleindochter. Ze bracht haar groot, geel gezicht dicht bij Helenka's vuurrode wang en riep, denkende dat ze zachtjes praatte:

„Hoe is het, heeft hij veel?”, terwijl ze op een onbeschrijfelijk boerse manier tegen de bruidegom knipoogde. „Is hij rijk?”

Ton onderdrukte een glimlach, draaide zich om en bekeek de bloemen aan de meidoornstruik.

„Hij heeft zijn rijkdom hier,” zei Helenka vrolijk en tikte tegen haar voorhoofd.

„Maar ik vind hem nogal mager,” zei overgrootmoeder bezorgd. „Je moet er voor zorgen, dat hij veel eet.”

„Ton”, zei de kleine plaaggeest, „hoor je het? Je moet veel eten, je moet dik worden.”

„En, Helenka wat voor keuken krijg je? Een witte? Een witte?”

Helenka zei, dat ze nog geen zoutvat bezat, laat staan een keuken, voorlopig had ze helemaal niets aangeschaft ze ging met Ton naar Rusland om te werken. Overgrootmoeder sloeg een kruis.

„Alle mensen! Naar Rusland. Dat is me wat. Je zult daar nog bevroren. Lach niet, meisje, het is daar koud. Je moet interlockjes meenemen, anders vat je kou.”

Die ondeugende Helenka beloofde het met een ernstig gezicht; en toen ze zag, dat overgrootmoeder onrustig begon te worden, naar het lekkers keek en zich kennelijk geneerde er in bijzijn van Ton wat van te nemen, gaf Helenka hem een teken en ze stonden op.

„Pas maar op, dat die Bolsjewieken jullie niets doen,” zei overgrootmoeder, die zich klaarblijkelijk iets herinnerde. De gelieven begonnen te lachen. Ze lachten het oudje niet uit, ze lachten uit de volheid van hun levenslust. Helenka stelde haar gerust: „Vader is toch ook een Bolsjewiek.”

„Zo?”, zei overgrootmoeder verbaasd. „Dat wist ik niet eens. Mij vertelt ook niemand wat,” voegde ze er verstrooid aan toe. Als gedwongen door een hogere macht keek ze naar de slagroom-taartjes; en nauwelijks hadden de verloofden zich omgedraaid of ze stak, met een snelheid die niemand van het langzame oudje zou hebben verwacht, haar grote bruine hand naar de taartjes uit, stiekum, als een kind dat iets doet wat het niet mag, en begon met smaak te eten.

„Arme grootmoeder,” zeiden de gelieven tegen elkaar toen ze de poort van de inrichting uitgingen, „wij zijn in haar ogen niet geslaagd.”

Overgrootmoeder liet gelukkig haar plezier niet bederven. Ze verborg voor de andere oudjes alles, wat ze bij de Gamza's niet goed vond, en schepte op, dat Helenka's man een Duitse fabrikant was.

Ton monteerde met een mecanicien al de God weet hoeveelste wagen in de auto-fabriek van Nizgorod, He-

lenka onderzocht het ik weet niet hoeveelste kind in het ziekenhuis van de fabriek, toen de oudjes in Krets nog steeds luisterden naar de verhalen over Helenka's degelijke uitzet, alles van zuiver linnen en zilver, meubels van hard hout voor vier kamers en beddegoed voor zes bedden, het beste dons en ze knikten er goedkeurend bij.

IV

Kennismaking.

Stanislav Gamza werkte met twee collega's het kaart-systeem van de Universiteits-bibliotheek bij en zoals altijd, wanneer er een van zijn toneelcritieken (nu al de vijfde!) in het „Ochtendblad” uitkwam, was hij, omdat hij zich zo gelukkig voele, bijzonder vriendelijk en beleefd tegen hen. Hij had het heel lang niet kunnen geloven dat hij, Stan, die door Helenka „apenhandje” genoemd werd en tegen de angina een belachelijke Turkse sjaal om zijn hals moest dragen, nu werkelijk volwassen was, dat hij net als de andere, echte critici op de persplaatsen op het balcon ging zitten, dat ze zijn stukjes in de krant zetten en hem au sérieux namen. Maar in zijn binnenste wist hij wel, dat hij het verdiende. Hij bouwde de toneelcritiek van de grond af op. Als je een toneelstuk beoordeelt, moet je eerst de dramatische wetten formuleren, waarnaar je het beoordelen wilt: die vatte hij samen in twee, drie goed doordachte zinnen en alle overblijvende ruimte, gebruikte hij voor de acteurs. Hij probeerde zijn lezers te laten zien, hoe ze zich bewogen en spraken, hoe hun mimiek was, hoe ze op het toneel leefden (of verstarden). Het toneel stond of viel met de acteurs. Het was niet juist om ze met een enkel waarderend zinnetje aan het eind van een litterair stukje af te schepen, zoals de meeste toneel-critici dat deden. Een criticus is geen schoolmeester, die cijfertjes zit uit te delen. Hij moet de acteur helpen. Hij moet hem

wijzen, waar hij fouten maakt en hoe hij een levende figuur moet maken. De acteur is het alfa en omega van de dramatische kunst. Als ze nou maar niet „Onega” hadden gezet! Van die zelfonten zou je gek worden. Je zou je tegenover de kennissen die je tegenkwam, wel willen rechtvaardigen: „Denk nou niet, dat ik zo ezelachtig ben geweest om dit of dat te schrijven!”

„Mijnheer Gamza, telefoon!” rong mijnheer Hatsjek, de gediensstige geest van het Clementinum *) geheimzinnig. Stanislav liet zijn doos L—lb staan en liep naar het toestel. Hij was nog zo jong en fris, dat zelfs telefoontjes hem plezier deden.

Ik hoop hem niet te kort te doen wanneer ik zeg, dat hij meestal iets langer aan de telefoon bleef dan nodig is om een afspraak te maken en dat hij speelse discussie's met mimiek en glimlachjes begeleidde. Maar deze keer was het een ongewoon kort gesprek.

„U spreekt met Vlast Ticha”, zei een diepe donkere stem en Stan schrok: dat kon toch niet. Deze stem kende hij van het toneel, de telefoon overdreef haar pathetische diepte. „Mijnheer Gamza, ik ken U van Uw critieken”, zei de actrice met een beetje dreigende vriendelijkheid, „ik zou U graag persoonlijk willen leren kennen. Wees zo vriendelijk direct bij me te komen. Ik moet met U spreken, er is haast bij.” Ze noemde het nummer op de Smichov-kade waar ze woonde en hing op.

Was een blibliotheek soms een duiventil? Dacht ze, dat je er zomaar in je werkuren tussen uit kon? Stan herinnerde zich te laat, dat hij het bij het hele gesprek niet verder dan tot een simpel „alstublieft” had gebracht. Mevrouw had hem niet aan het woord laten komen en het ultimatum, dat ze had gesteld, klonk zo dringend, dat Stan niets anders overbleef dan een collega te vragen even voor hem waar te nemen, omdat hij voor een belangrijke redactionele aangelegenheid weg

* Universiteitsbibliotheek in Praag.

moest en weg was hij. Wat wil ze toch van me? Natuurlijk bedanken voor de critiek van vandaag over „Cecilia Barnet”, dat is duidelijk. Die pluim heeft ze verdiend, het is een geniale vrouw. Maar kennelijk getikt, zoals de meeste toneelspelers. Mijn God, het was toch voldoende geweest om aan de telefoon te bedanken, als ze dat met alle geweld wilde. Waarom al die omslag?

Maar Stan was er niet kwaad om. Sinds hij over het toneel schreef, gebeurden er allemaal interessante dingen. Hij belde buiten adem aan de deur van de actrice. Lange tijd gebeurde er niets. Toen naderden langzame stappen; een wantrouwend oog bekeek hem door het luikje in de deur. Een ouwelijk meisje deed de deur half open, ze wilde hem niet eens in de gang laten. Ze onderhandelde op de drempel met hem.

„Ik zal kijken of mevrouw Ticha thuis is,” zei ze onvriendelijk. „Ik geloof, dat ze al weg is.”

„Ze heeft me zoeven telefonisch gevraagd, bij haar te komen,” bracht Stan er tegen in.

Het meisje liet hem binnen en begon zich weer aan te stellen.

„Ik betwifel of mevrouw Ticha U zal kunnen ontvangen. Ze heeft een zware neuralgie gekregen.”

Het meisje sprak het moeilijke woord heel netjes uit. Vermoedelijk was ze eraan gewend.

„Mijn naam is Gamza, toneelcriticus van het „Ochtendblad”, verklaarde Stan met de volle waardigheid van een man, die al vijf critieken heeft geschreven.

„Dient U mij maar aan.”

Het meisje ging weg, kwam terug en deed ontevreden de deur open van een kamer met ramen, die op de rivier uitzagen. „Gaat U zitten,” zei ze sfinxachtig.

Stan had volgens de tradities van de Gamza's geen taxi genomen, temeer omdat het tegen het eind van de maand liep en hij had het oude mannetjes geduld dat nodig was om op de tram te wachten niet kunnen opbren-

gen. Hij had de hele weg van het Clementinum naar de Smichov-kade aan één stuk door gehold en het was hem niet onaangenaam, zijn verwarde gedachten een beetje te ordenen na dat lange eind en de hamerende plankenkoorts wat te laten bedaren in de koele eenzaamheid van de kamer. Die deed hem deels sympathiek, deels onaangenaam aan. Prettig was de geur van de Vltava en van de bomen van het eiland, die door het open raam naar binnen kwam in een kamer vol glas en bloemen. De gekleurde linten met gouden opschriften, in een vitrine uitgestald, bevielen hem al minder goed. „Net of ze van je eigen begrafenis zijn,” dacht hij kwajongensachtig, „dat ze die vodden niet verbrandt!”

Lieve hemel, die acteurs! Trofeeën en scalpen! Het najaarszonnetje van de Vltava spiegelde zich in een verzilverd blaadje van een lauwerkrans en in de kale kop van een toneelschrijver achter glas. Er was een hele galerij van die kale of langharige koppen, met een opdracht schuin over hun boord geschreven. „Aan de unieke Pampeluse — de prinses springzaad, die mijn droom verwezenlijkt heeft, — aan de onvergetelijke May — à Mme Vlasta Ticha, artiste géniale, avec l'expression de mon admiration profonde”, stond op het portret van een of ander Latijns hoofd met een lange neus. Vreemde schrijvers plachten naar Praag te komen voor de premières van hun vertaalde stukken: er hing ook een orthodox verfraaid diploma in Cyrillica geschreven. Maar niet één foto van de actrice. Dat sprak voor haar. Alleen het origineel van de bekende caricatuur, die de wanverhouding tussen het grote, tragische gezicht en het broze lichaam aandikte.

Maar hoe strookte gevoel voor humor met al de smakeloosheden, die ze van haar reizen had meegebracht? Stan was thuis aan een dood-eenvoudige inrichting gewend, en deze Venetiaanse mozaïeken, Istrische schelpen en het Damascenerkleed aan de muur ergerden hem.

Het wachten duurde en Stan kreeg hoe langer hoe meer hekel aan de stoffen pop met de lange benen, die op de bank zat, tussen kussens van de meest verschillende kleuren, vormen en afmetingen. Hij kon ze niet uitstaan, de snobbistische mascottes die tegenwoordig voor de raampjes van auto's hingen te wiebelen en in boudoirs rondzwierven. Het enige verstandige stuk meubel dat er stond was een huis-bar. „Het zou niet gek zijn,” dacht Stan, „als ze me een behoorlijke cocktail mengde. Wat denkt ze eigenlijk wel? Nodigt ze me uit, om me voor de gek te houden? In de bibliotheek wachten ze op me! Zou het niet het verstandigste zijn, er maar van door te gaan?”

Op dat ogenblik kwam de actrice binnen in een rok met een blousje en een ceintuur. Ze was niet zo oud, als Stanislav gevreesd had. Het was de Tichá van het toneel, in levende lijve; alleen afgeschminckt en uitgeblust.

„Hebt U een sigaret voor me, alstublieft?” stootte ze uit, toen ze ging zitten. „De mijne zijn op. Ik weet niet, wat Marie doet.”

Als antwoord hoorde men het dichtslaan van de deur en de stappen van Marietje, die wegliep om sigaretten te halen.

De actrice blies een paar nerveuze rookwolken uit, klopte de as met haar smalle hand af, keek Stan ernstig, treurig en vriendelijk aan en vroeg hem met de stem van een martelares:

„Mijnheer Gamza, waarom wilt U mij van de Grote Schouwburg weghebben?”

Stan sperde zijn ogen wijd open.

„Ik — U — weghebben van de Grote Schouwburg? Zelfs als ik dat zou willen — maar ik wil het beslist niet, het is nog nooit bij mij opgekomen — zou ik er de macht niet toe hebben.”

„U hebt alle macht,” zei de actrice, hem imiterend

door haar stem en haar wenkbrauwen in de hoogte te trekken. „De critiek heeft ons in haar macht. En het is niet mooi van U, mijnheer Gamza, dat U zo met mij omspringt. U bent een man en ik een vrouw.”

„Een van ons beiden is gek geworden,” dacht Stanislav. „Ik soms?”

De hele tijd dat hij gelopen en gewacht had, had hij zich helemaal ingesteld op de bescheidenheid, waarmee hij de dank van de actrice zou afwijzen, en nu was hij totaal in de war.

„Neemt U mij niet kwalijk,” zei hij „maar wat heb ik U gedaan?”

Over het gezicht van de actrice trok een wraakzuchtige glimlach.

„Wat U mij gedaan hebt! En dat vraagt U nog! U vraagt van mij, dat ik bij de oude garde hoor, bij de uitgenodigden, dat ik op de vuilnishoop moet.”

„Dat heb ik niet geschreven!” zei Stanislav verbaasd.

„Nee, maar bijna! Denk maar eens na! Ik zou het U niet zeggen, maar ik heb het verscheurd, zo heeft het mij overvallen. Ik heb het uit mijn hoofd. Dat mijn toneelvoorstelling geniaal is,” begon ze ironisch en begon weer te denken te denken van alle stomkoppen, „dat ik mijn ziel niet zou te veranderen....”

„Wacht,” verbeterde Stan in zichzelf.

„En dat heb ik mijn hele verschijning modelleert....”

„Wacht,” kon Stan zich niet weerhouden te zeggen.

„En dat heb ik niet toe. Dat de toeschouwer helemaal van mij overtuigd is en met mij gelooft dat ik twintig jaar met de ijsheid en alle verdriet van de jeugd....”

„En dat heb ik juist een verdienste was,” bromde

„En dat heb ik juist een verdienste. Nog één zo’n critiek en ik zal me met de oude rollen afschepen. Ik wil niet uit ijsheid, mijnheer Gamza, ik heb

een artistiek geweten. Ik ben alleen bang, dat ik een oud wijf niet zou kunnen spelen."

„U kunt alles spelen wat U maar wilt," riep Stan uit en schrok meteen van wat hij nu weer had gezegd. Ze zat zo zielig voor hem, zo broos en kostbaar, uitgeleverd aan iedereen. Wat was het wreed om een vrouw te slaan!

„Denk erom, een acteur kent geen leeftijd. Ik zeg U dat in Uw eigen belang," zei de actrice moederlijk, „U bent jong en begaafd — zeer begaafd — waarom moet U meteen in het begin al vijanden maken bij het toneel?"

„Dat moet men toch riskeren," zei Stanislav.

„Ik heb het niet over mezelf," zei de actrice, „ik neem de dingen nogal rustig op zoals U ziet. Maar niet iedereen is zo verstandig als ik. Het gaat me om mijn collega's, mannelijke en vrouwelijke."

„Dat is toch wel een beetje sterk," dacht Stan.

„Mijnheer Gamza, wees vriendelijk voor ze," smeekte de actrice, terwijl ze haar lieve, Zuidelijke onschuldogen naar hem ophief en tegelijkertijd de pop met de lange benen aaide, die ze op haar schoot had getrokken. „Wees tactvol voor ze, ze hebben het moeilijk. Hoewel het die Kovalská geen kwaad zou doen als ze zo nu en dan eens op haar vingers getikt werd, het is vreselijke kitsch wat ze doet. Ze zou dan tenminste wat meer diepte krijgen — wat geeft het allemaal, een kunstenaar groeit door verdriet. U hebt zo veel invloed...."

„Helemaal niet," zei Stan in hardnekkig verzet.

„.... en U zult er geen misbruik van maken, dat weet ik," vervolgde de actrice. „Alleen dat éne wilde ik U vragen: overdenk elk woord goed, voor U iets over ons gaat schrijven! Zodra het eenmaal zwart op wit staat, kan het niet meer herroepen worden. Ieder willekeurig iemand kan het lezen en dan staat men daar zo beschaamd, zo uitgekled, zo...."

Een gevoelig rimpeltje boven de neuswortel, dat de ac-

teur kenmerkt, begon te trillen en Stan schrok en was bang, dat ze zou gaan huilen.

„Ik weet het, ik weet het wel, ik begrijp het al,” zei hij en keek somber van ondragelijke verlegenheid. „U geeft U helemaal, terwijl zo iemand als ik na de voorstelling achter een tafel kruipt en daar uiteindelijk maar neerschrijft wat hij wil....”

„O dat nu ook weer niet!” viel de actrice hem in de rede en keek hem streng aan. „Zo mag U niet over U-zelf spreken, dat wil ik niet hebben. Misschien schrijven andere critici wat hun beliest, maar U niet. U bent een eerlijk mens. Des te meer pijn doet het mij. Ik ben immers blij, als iemand mij op mijn fouten wijst.”

„Hemelse goedheid!” dacht Stan ineens met schrik, „ik heb nog wat bij haar in het vet staan, en als ze daarover begint....”

„Ik wilde er U alleen maar op attent maken,” zei ze met een engelachtige stem, „dat ik inderdaad Tsjechische ben. Uit een oude familie. Zuidboheems. Mijn grootmoeder van moeder's kant kwam uit Vodnan....”

„....en legde vast de nadruk op de voorzetsels, jammer, dat je haar dat niet na doet,” dacht Stan.

„Als U over Kovalska geschreven zou hebben, dat ze haar Tsjechisch niet kent, zou me dat niet verwonderd hebben. Ze is Russin, dochter van emigranten. Ze heeft een vreselijke uitspraak.” En de actrice imiteerde haar zo goed, dat Stan begon te lachen. Maar mevrouw werd niet vrolijk. Ze bleef somber.

„Mijnheer Gamza,” zei ze nadrukkelijk, terwijl ze hem met haar uilen-ogen doorborend aankeek, „ik heb me helemaal alleen opgewerkt. Ik schaam me daar niet voor. Ik ben er trots op. Ik speel vanaf mijn zestiende jaar, dat is de beste leerschool. Denk maar niet, dat je op de toneelschool iets leert. Wie het niet van boven heeft meegekregen, kan het nergens kopen. Ik zou niet onnatuurlijk kunnen spreken.”

„Mijn God,” dacht Stan. Hij zat groot en jong tegenover de actrice, zo zuiver met zijn meisjes-neus en zijn een beetje spottend gezicht, zijn haar glansde en hij zweeg. En mevrouw verloor, vreemd genoeg nu niemand haar tegensprak, de grond onder de voeten.

„Ik heb het zo moeilijk,” zuchtte ze en ineens was ze een edele wees, verlaten door iedereen. Die handjes!

„Niemand bekommert zich om ons, niemand zegt ons iets, niemand leert ons wat,” klaagde Vlasta Ticha, die bekend stond om haar ruzies met regisseurs. „Mijnheer Gamza, U weet niet, hoe dankbaar ik U ben. Ik hecht waarde aan het oordeel van jongeren. Ze zijn zo eerlijk. U bent niet tevreden met mijn uitspraak — zegt U me, wat ik moet doen.” Ze hing met haar onschuldige, vragende ogen aan zijn lippen.

Stan bloosde als een sterappeltje.

„Dat is natuurlijk een zaak van het toneel,” zei hij onzeker, „hebt U bij de Grote Schouwburg geen orthoëpische adviseur?” vroeg hij, hoewel hij heel goed wist, dat ze die niet hadden.

De actrice, die slechts kon raden wat dat woord betekende, schudde zielig het hoofd. „Mijnheer Gamza, zou U mij geen les willen geven?”

„Ik?” schrok Stan. „Daar ben ik lang niet belangrijk genoeg voor. Maar ik zou wel iemand op de Universiteit voor U kunnen vinden, als U dat wenst, een vakman. Bijvoorbeeld Zik....”

„Ik heb me dat zo voorgesteld,” viel de actrice in, „dat ik een rol zou instuderen en dan U uitnodigen.”

„Dat zou me erg interesseren. Heel erg,” zei Stan oprecht en hij straalde helemaal.

„Ziet U wel. En dan moet U me vertellen, wat U goed lijkt en wat verkeerd is. Maar aan niemand anders! Alleen maar aan mij (en niet aan Kovalska,” voegde Stan er in gedachten aan toe). „Ik zal U opbellen.” En Stan stond op.

„Je belt me vast niet op, je wilde alleen maar een criticus op je hand krijgen,” dacht hij, hij was ook niet van gisteren. „Maar dat zal je niets helpen.” En toch voelde hij zich geveleid, dat ze het de moeite waard vond.

„Ik ben eigenlijk een vreselijk mens,” riep de actrice toen ze al bij de deur stonden en ze begon te lachen. „Ik nodig U uit om U op Uw kop te geven. Bent U niet kwaad op me?” vroeg ze als een klein meisje. „Ik was heel erg ongelukkig, helemaal down. Ik krijg dan meteen zelfmoord-gedachten. Maar eigenlijk heb ik U niet eens zo erg op Uw kop gegeven, hè?”

Ze lachten allebei en in dat lachen losten de schaamte en verlegenheid van de eerste kennismaking zich op. Tragediennes zijn ook mensen, ze lachten vrolijk samen en al klonk dat lachen ook nog een beetje geforceerd, in de geest van: „wie neemt nu eigenlijk wie te pakken,” en „we zullen zien” ze namen toch afscheid als goede vrienden.

Stan ging terug naar de bibliotheek als een overwinnaar. Over dit bezoek sprak hij met geen sterveling. Dat zou hij gemeen gevonden hebben tegenover mevrouw Ticha.

V

Een bode

„Je kunt zeggen wat je wilt, maar Streschovitse is de mooiste wijk van Praag.” Dat laat mevrouw Gamzova zich niet uit het hoofd praten en de beide jonge mannen, vader en zoon, waarmee ze nu zo prettig huishoudt, plagen haar wel eens een beetje met dit lokaal patriotisme. „Nella, ik heb eens een oude dame gekend, die was net zo verliefd op het kleine stukje grond waar ze zich aan gehecht had. Ze wilde er geen kwaad woord van horen. En er was eens een jonge vrouw, die daar om lachte en zei: „Wat heeft die stakker toch aan die idylle van Nechleby?” Nechleby of Streschovitse — Nella, is het misschien erfelijk?”

„Maar is het hier dan niet mooi? Er zijn plekjes, die je goede gedachten geven en die maken, dat er plezierige dingen gebeuren en een van die plekjes is de tuinstad.”

Wat een opluchting na het kantoor in Zizkov! Iedere keer als Nella uit het zwarte Praag terugkwam, als lijn 20 het groen binnenreed en langs de remise afsloeg, voelde ze een groet uit het bergland langs zich heenwaaien. Het was, alsof je de grens overging en je voelde dat de mensen „achter de remise” een volk op zichzelf waren. Ze waren erg intiem met de St. Vitus-kathedraal, die de Pragenaars van de kade alleen van ansichtkaarten kenden en het bos was vlak om de hoek. „Nella! Dat zielige bosje van Veleslavin!” — „Parkjes inplaats van

...men, is het niet heerlijk? Is het niet verrukkelijk om
in het stadpark boodschappen te doen en dan terug te
komen in je villa met tuintje? Wat doet het er toe, dat
we niet eens de allerkleinste van de pruimen mogen af-
plukken, waar de boom onder geleid gaat?

De zoon van mevrouw Garmara was volwassen en
had heel andere dingen aan zijn hoofd dan de pruimen
van de huis-eigenaar. Hij was knap, zo knap als hij
nog nooit geweest was, hij straalde zoals hij nog nooit
gestraald had en kwam 's avonds laat thuis. Hij had
nu een vriendin en Nella vroeg niets, aangezien ze de
nuttelosheid van dergelijke moederlijke verhalen ken-
de. Toen Stan nog klein was en ze hem bij de hand hield
als hij uit het raam naar de volle maan keek, placht het
kind er als in extase naar te kijken. „Maantje mooi —
mooi,” zei het kind en stopte zijn hoofdje onder haar
arm. „Nu verstop je je niet meer, nu kan ik je niet meer
beschermen,” dacht Nella, angstig ruggend. Wat kon
ze anders doen dan keurig zijn ondergoed verzorgen,
waar hij nu zo precies op was? Hij pikte wel eens
van de Cologne van Nella en rou het liefst in de
badkamer gaan wonen. Je zou het niet denken, maar
Garmara, die toch in zijn tijd ook geen heilige was, nam
de jongen dat late thuiskomen kwalijk. Het liefst zou
hij willen dat Stan 's avonds op het balkonnetje ging
zitten, tevreden met de kruidige lucht die uit de Strnad-
kwekerijen overwaide, zodra de wind was gaan liggen.
Peter, Peter, we zijn toch ook jong geweest? Joost mag
weten, waarom vaders altijd zo gauw vergeten. Maar
als Helenka met haar jongetje komt, jonge, jonge! Dan
moeten we oppassen, dat hij het grasveld van de huis-
baas niet kapot trapt — als de kracht, waarmee hij zijn
dekentjes wegtrapte met hem meegegroeid is, dan
wordt het een duvel van een jongen. „Hij is goed bij....”
schreef Helenka, „hij loopt en praat al.” Mevrouw Gam-
mara had er vorig jaar in Gorki haar plezier aan beleefd.

Denk maar niet, dat Streschovitse zo mooi zou zijn, als het licht van goede tijden daar niet voor de familie Gamza had geschenen. Ze waren er indertijd komen wonen, om Helenka, die het aan de longen had, betere lucht te geven. Het was evenwel niet voldoende om haar te laten genezen, ze moest de bergen in. Goddank, het sanatorium in de Tatra was nu een afgesloten hoofdstuk, in de vorm van lang betaalde rekeningen onder bijbehorend nummer weggeborgen in de map van de oude mevrouw. Wat had die arme Nella vaak op haar kop gekregen voor haar bohemien-achtige slordigheid! Als ze nu terug zou komen, zou ze haar dochter niet herkennen, wat zou ze verbaasd zijn over de netheid à la Nechleby, die Nella in haar Streschovitsiaans heelal-inzakformaat heeft geschapen! Wel ja, er gaat geen energie onder de zon verloren en de karaktereigenschappen van de gestorvenen gaan op hun nabestaanden over.

„Wat een late manie voor netheid!” „Dat is de leeftijd,” lachte Nella. „Stil! Over leeftijd wordt bij ons niet gesproken!” De beide jonge mannen verwendeten Nella om het hardst, ze verzekerden haar dat ze eruit zag als Stan's oudste zuster en dergelijke onzin, waarbij ook de meest verstandige vrouw begint te stralen — en Nella is immers nooit verstandig geweest! Waar is de tijd gebleven, dat Gamza als een gek aan het uitgaan was en Nella wel met hem mee moest doen, als ze niet op de achtergrond wenste te raken? Mijn God, dat was vermoeiend geweest. De volgende dag zag je eruit als een geest en je dorst je man niet weer om het geld te vragen, dat je er de vorige avond had doorgedraaid. Nu kwam de witharige Gamza's avonds thuis met zijn vrouw een vredes-sigaret roken en Nella voelde zich nu, terwijl haar zoon en haar dochter haar al bij hun promotie hadden bedankt, werkelijk frisser dan toen ze vijfendertig was. Ze had haar meisjesachtige taille behouden en liep even veerkrachtig naar de eerste verdieping als

haar zoon. Het grote verschil was alleen, dat ze er vroeger niet op gelet had, terwijl ze er nu trots op was. Wat hadden die pijnlijk ernstige dames het toch allemaal over duizeligheid en alle mogelijke kwaaltjes? Nella luisterde niet naar ze, ze wilde het niet horen. De volle maan cirkelde langs de hemel van Streschovitse als vroeger in Zizkov en Nella hield de krant bij het lezen maar een klein eindje verder van haar ogen af (voor geen geld zou ze zich lelijk willen maken met een bril), de krant, die vol was van alarmerende berichten over de Rijksdagbrand in Berlijn. Wie was die Hollander, die zogenaamde communist, die op heterdaad betrappt werd? „Met onze methodes werkt hij niet!” zei Gamza, die er erg verontwaardigd over was. De communisten zijn principieel tegen zulke terroristische kunstjes. En waarom, in hemelsnaam, zouden de Duitse kameraden het parlement in brand steken, nu, één week voor de verkiezingen, die zo zorgvuldig waren voorbereid? En nu dreef Goering's politie ze door heel Berlijn en pakte ze op. Gamza was er erg van overstuur en Nella, zolang ze bij hem was zijn spiegelbeeld, eveneens. Maar deze morgen was ze vrij, zoals elke Zaterdagmorgen, ze behoefde niet naar kantoor en had het allemaal uit haar hoofd gezet. Ze leefde niet in Berlijn, ze leefde in haar licht en goed verzorgd huis in Praag en de naam van die afgevaardigde, wiens arrestatie Gamza zo had opgewonden — hoe heette hij ook weer? Orgler? Borgler? — was voor haar niet meer dan een klank, die door de stofzuiger overstemd werd. Ga je gang maar, electrolux, zing je liedje maar! Nella luisterde er graag naar, nadat ze een hele week gebogen had zitten tikken op de Underwood en alleen maar akelige berichten had moeten opnemen. Het was prettig, je hand uit te kunnen strekken, nergens aan te hoeven denken en met de soepele slang door de kamers te rijden, door dit miniatuurheelal. Mevrouw Gamzova stofzuigde met een ijver, of

het lot van haar familie ervan afhing. Enthousiast zag ze, hoe het scharlakenrood en het diepe indigo van het tapijt weer helder werden. De kleuren werden krachtiger, ze kwamen naar voren, alsof ze een eigen leven gingen leiden — waren ze niet te mooi, die kleuren? Was er niet iets in, wat een beetje schrik aanjoeg? Het raam stond open, de lichte vorstlucht geurde, de electrolux bromde: „Ik ben zonder zorgen en wensen, wat is dat? Ik ben gelukkig,” zong de lux uitdagend. Nella zoog te wild, de slang sprong uit de buis: sprong los en bracht de jankende stofzuiger tot stilstand. Het was stil. Door het open raam kwam de stilte van de verstijfde bomen, tussen het tjilpen van de mussen door — een ondergrondse baan van stilte, het was alsof je daarlangs ergens uit de verte der tijden mijnheer Mrazek op zijn motorfiets hoorde aankomen. Nee, niets. Niets dan stappen op de stoep onder het raam. Mevrouw Gamzova monteerde de slang weer, draaide de schakelaar om en het toestel begon weer te ratelen en te rinkelen en zoog de gedachten weg. Nella hoorde Barbara niet binnenkomen, ze merkte het pas toen het meisje vlak bij haar was. „Er is iemand, die iets van U wil.” Barbara kon hem niet verstaan.

Het was een jonge man, een Jood, zonder overjas hoewel het buiten koud was. Geen wonder, dat hij over zijn hele lichaam beefde; hij deed kennelijk zijn best, dat beven tegen te gaan, maar hij kon het niet stoppen. Hij maakte daardoor de indruk, dat hij erg veel haast had. „De vrouw van meneer Gamza?” Hij sprak alleen maar Duits. Hij opende met dezelfde onnatuurlijke haast zijn acte-tas, en hengelde erin met speelse vingers. Nella dacht, dat hij haar een of andere boodschap kwam brengen. Maar hij had een plaatje in zijn handen. Een schools gekleurde tekening met dansende duiveltjes erop. Een van die spot-kaarten, die wel in de café's werden verkocht. Toen hij zijn hoofd ophief, zag ze, dat zijn

gericht scherp doorneden was met scheve schaduwen in het halfrond van de gang. Hij was gestuurd door de „Rode Vlam“ zei hij en probeerde somber zijn rillingen te overwinnen.

Nella vroeg hem binnen te komen, nam een plaatje, zei dat ze het goed vond omdat ze niet onbeleefd wilde zijn en vroeg wat het kostte.

„Wat? Voor dat meesterwerk geven wilt,” zei hij ernstig. „Ik ben geen schilder, ik ben medicus. Ik ben uit Berlijn gevlucht.”

Nella schamde zich, alsof ze op iets heel slechts was gevallen.

„Dat is dat heb kunnen vergeten,” dacht ze.

„Is het heel erg?”, vroeg ze schuldbewust en wees op het plaatje.

De jonge man keek de vrouw met sombere, gemarmerde ogen aan. Het was, alsof hij er zich over verbaasde dat men niets nog kon vragen.

„De R.S. maakt de huizen leeg,” zei hij (Nella wist niet wat de R.S. was, het klonk voor haar als dummen). „De hele nacht hebben ze kameraden van hun bed gebracht en naar het politiebureau gebracht. Berlijn zit nu overal met plakbiljetten tegen de partij en Goetterschmerz op de straten,” en hij wees op zijn oren, „als men nuwt om alle luidsprekers....”

„De Nieuw's hebben vast zelf de brand gesticht,” zei Nella.

Nella had niets bijzonders gezegd. Ze herhaalde, wat ze ook in Praag zei. En ze waren hier toch in haar tijd.

De jonge man keek om — meer met zijn ogen, dan met zijn hand — met een kleine, veelzeggende beweging. Hij waarschuwde haar met die beweging, hij wilde haar aandacht ergens op vestigen, hij verweet haar, dat ze nu luid gesproken had, hij deed alsof hij niets gehoord had en verbaasde Nella onuitsprekelijk. „Bij

ons kijkt niemand zo om zich heen," dacht ze. Ze had nooit geweten, hoeveel een enkele beweging van de ogen kon uitdrukken. Die kleine beweging vertelde haar meer over het land, waar de vreemdeling uit gevlucht was, dan een heel relaas over de terreur zou hebben kunnen doen. Nee, hij sprak niet. Hij was het spreken verleerd. Hij trok sarcastisch zijn wenkbrauwen op, haalde zijn schouders op en gaf geen antwoord.

Hij kwam een beetje tot rust in de warme kamer; maar zijn gebeef ging over op mevrouw Gamzova die erg gevoelig was voor zulk soort besmetting en de mannenkieren met de hangertjes vielen haar uit de handen en lagen op een hoop op de bodem van de kast, toen ze afgedragen kieren zocht. Want die jongen was wegge-
lopen zoals hij was, meer had hij niet om aan te doen.

„Ik zie er dan ook naar uit," zei hij en wees op zijn boordje. Als hij maar werk kon vinden.

„Werk!" dacht mevrouw Gamzova. „Bij ons!" Ze zag de nood-kolonie in Brevnov voor zich, met zijn donkere schimmen van mensen, die om haar heen liepen alsof ze verwachtten dat het zand zich spoedig in beweging zou zetten om hun kapotte woonwagens en hun fantastische hutten zonder ramen te bedelven. „Werk, bij ons!" Dat zei ze natuurlijk niet hardop, want ze wilde die jongen de moed niet ontnemen.

Ze vroeg, of hij alleen was in Praag.

„Ja. Ik heb reuze geboft," antwoordde hij bitter en keek voor zich uit. „Mijn moeder en mijn broer zijn achtergebleven."

Hij zei het met de geslotenheid van mensen, die dingen hebben meegemaakt waar ze geen woorden voor kunnen vinden. Ook iemand die minder gevoelig was dan Nella zou het niet gewaagd hebben, verder te vragen.

Hij at op de manier van welopgevoede mensen en toen hij opstond, bedankte hij haar.

„Het is de moeite niet,” zei Nella vlug en gaf hem een hand ten afscheid. „De tijden zijn tegenwoordig zo raar — het kan ons allemaal overkomen.”

Ze zei maar zo wat, het was een fraze, ze zei het omdat ze verlegen was door zijn dankbetuigingen, het was een holle fraze waar ze zelf geen geloof aan hechtte.

En de jonge medicus boog en ging heen. Allang was de huisdeur achter hem in het slot gevallen, nog steeds bewoog Nella, die in de gang stond, zich niet. Deze man, die uit de druk-inkt van de kranten was opgestaan, was naar hier gekomen om Nella te spreken en had haar een plaatje met dansende duiveltjes gebracht. Ze zag hem steeds voor zich, ze zag, hoe hij zijn acte-tas opendeed, alsof hij haar een boodschap kwam brengen en ze zag hoe onrustig hij daarbij rondkeek.

VI

Leraar en leerlinge

„Wat is er met U, hebt U koorts?” vroeg de critica van de „Vrouwenkrant”, Stan’s buurvrouw op het eerste balcon, en ze bood hem een dropje aan. Stan vond het verschrikkelijk.

„Het is erg vriendelijk van U, mevrouw, maar mij mankeert heus niets. Ik heb werkelijk niet te klagen,” zei hij.

„Ticha is vandaag geweldig,” zei de verslaggeefster, het gesprek over een andere boeg gooiend, „ze groeit de laatste tijd. Vindt U ook niet?”

Stan vertrok geen spier van zijn gezicht.

„Dat kan ik niet zeggen, ze blijft altijd even klein.”

Waarom deed ze zo vriendelijk tegen hem? Waarom nam ze hem voortdurend in bescherming? Lieve help, Stan had een hekel aan schrijvende vrouwen. Zijn ouders hadden zeker wel eens over haar gesproken („nooit van z’n leven”) ze waren vaak samen uitgeweest, indertijd, toen ze nog in het „Signaal” over mode schreef („daar zien je toneel-recensies dan ook naar uit” — Stan had ze nog nooit gelezen, maar hij kon het zich levendig voorstellen). Wel ja met zijn vader en moeder en mevrouw Ticha, die toen mevrouw Häuslerova heette — „weet U wel, die doctor Häusler, die later van haar gescheiden is en met de een of andere winkeljuffrouw is getrouwd. Is het niet gemeen? Zo’n grote kunstenaars!”

Stan keek de critica dreigend aan. Waarom vertelde ze hem dat allemaal? „Ach, dat herinnert U zich waarschijnlijk niet meer,” voegde ze er onschuldig aan toe, „daar bent U veel te jong voor.” — Waar hij ook kwam, overal verweten ze hem tegenwoordig zijn jeugd en altijd in een tactvol verzwegen verband met mevrouw Ticha. Stan was er omwille van de actrice erg gevoelig voor. Bestond er misschien een recept voor het leeftijdsverschil tussen twee mensen, die elkaar volkomen begrepen? Och, dat hele roddelende Praag kon naar de maan lopen!

Toen Ticha Maria Calderon aan het instuderen was en inderdaad Stan opbelde — zoveel karakter had hij niet van haar verwacht — had ze echt plankenkoorts gehad toen ze de verzen voor hem opzei. „Is het zo goed?”, vroeg ze elk ogenblik en Stan maakte erg veel verontschuldigen als de s-klanken hem nog niet helemaal zuiver leken. „Ik heb dus met een dikke tong gesproken,” zei de actrice, „en waarom hebben die elendelingen me daar niets van gezegd? Ik heb Goddank al mijn tanden nog.”

Stan zat er op te wachten dat ze beledigd zou worden maar vreemd genoeg gedroeg Ticha, die bekend stond om haar ruzie's met regisseurs, zich tegenover hem als een lammetje.

„Iktus, ictus, wacht U even, wat is dat? U bent ook zo geleerd en ik zo'n analfabete,” zei ze een beetje spottend. „Het hindert niet, U wilt het zo hebben,” en ze zei de verzen dat het een lust was. „En als Arbes het anders wil hebben smijt ik de boel erbij neer,” verklaarde ze.

Ze had Stan met zulk een autoriteit bekleed, dat hij het er benauwd van kreeg. Wat zou er gebeuren als het eens uitlekte, dat hij nog kort geleden erg klein was geweest en dat ze hem thuis „apenhandje” hadden genoemd. . . en als ze nou eens in de gaten kreeg, dat hij

nog nooit iets met een vrouw had gehad en er een opmerking over maakte, zoals zijn collega's in de bibliotheek? Maar met het ambt komt het verstand en Stan was erg streng voor haar, hij gaf haar niets cadeau, niet de nadruk op de voorzetsels en niet de dikke „e”. Ze hing aan zijn lippen, wat erg hinderlijk voor hem was, ze knoopte zijn adviezen in haar oren en paste ze direct met vrouwelijke intuïtie toe. Zij waren net een leraar en een leerlinge van een plaatje. Bij het toneel bestaat er natuurlijk een heel vrije omgang tussen acteurs en actrices dat weten we allemaal wel, ze tutoyeren elkaar en zijn ook niet karig met hun omhelzingen. Maar hier ging alles in het nette. Als mevrouw per ongeluk Stan's mouw aanraakte wanneer ze hem thee inschonk (zo voorzichtig en zacht, alsof hij ziek was) maakte ze direct haar excuses. Stan maakte zich dan heel klein „Pardon,” zuchtte hij.

Ze hadden veel met elkaar op, dat viel niet te ontkennen. Ze waren erg bang voor elkaar; ze dachten over en weer van elkaar dat ze onkwetsbaar waren. Ze deden zo omslachtig, alsof ze in China waren, het was gewoon niet mooi meer.

Na een aantal visites verklaarde Stan, dat de uitspraak van mevrouw Ticha onberispelijk was; hij drukte haar alleen nog op het hart, elke dag minstens tien minuten te oefenen — een violist moet toch ook elke dag studeren — nam afscheid en zei dat hij niet meer terug zou komen. De tijd van mevrouw Ticha was kostbaar en ze had Stan niet meer nodig.

„Nou en of!” schrok de actrice, „U komt toch zeker bij de generale? Ik zal U een uitnodiging sturen. En na de première gaan we uit.”

„Dat zal niet meer je dāt zijn,” liet Stan zich ontvallen, „de moeilijkheid is, dat U zo beroemd bent.”

„U bedoelt zo oud!” viel Vlasta uit en Stalislav was verschrikkelijk blij.

„Zo iets mag U nooit weer zeggen,” zei hij verward, „omdat geen enkel meisje....”

De actrice keek hem aan.

„Geen enkel meisje op de hele wereld,” stotterde Stan terwijl hij smekend haar hand pakte, „U weet het immers wel.”

De actrice trok haar hand terug en streelde hem over zijn haar.

„Dat lijkt, dat lijkt maar zo....”

„Niet waar!” zei Stan in boos verzet, hij trok de speelse hand van zijn haar weg, drukte het broze figuurtje tegen zich aan alsof hij haar ziel uit haar lichaam wilde persen en begon haar als een gek te kussen. Een blinde had kunnen zien, dat hij nog nooit iets met een vrouw te maken had gehad en nu was Vlasta verschrikkelijk blij. Maar ze verloor het hoofd niet.

„Nee, nee, nu niet!” fluisterde ze verschrikt. „Ik moet zoet zijn. Ik ben nu eenmaal bijgelovig. Voor de première niet. Anders loopt het mis....”

Stan keek om zich heen, helemaal in de war en probeerde zijn gedachten te verzamelen. Toen dacht hij jongensachtig aan zijn haren en begon ze glad te strijken.

„U bent erg wreed”, zei hij hees en haastte zich naar de deur.

De actrice greep de hollende jonge man bij de arm.

„Maar daarna zien we elkaar toch?”

„Wat moet ik doen,” zei hij hulpeloos. Hij maakte een beweging met zijn hand en ging.

Er kwam een tijd, dat Stan erg geheimzinnig deed en voor niets ter wereld zelfs zijn beste vriend verteld zou hebben waarom hij niet met de anderen naar het café ging, waar hij na de schouwburg bleef en wiens sleutel in zijn zak rinkelde. Maar hij kon zichzelf niet verbieden te beven, wanneer Ticha op het toneel verscheen; zijn ademhaling ging gelijk met de hare, hij stierf, wan-

neer ze iets verknoeide en wanneer het haar lukte straalde hij als een jonge God. Nee, hij kon zijn gezicht niet uitvlakken en heel Praag kon het aan hem zien. Aan de café-tafeltjes telden ze de jaren van de actrice, boze tongen roddelden, de burens haalden hun schouders op, de mensen kletsten en de gelieven lachten hen hooghartig uit. Wisten die veel! De liefde hadden zij met zijn tweeën uitgevonden.

„Vlasta, heb jij van het begin af aan geweten, dat het met die lessen zo zou aflopen?”

„Geen sprake van,” zei Vlasta beledigd, „ik meende het eerlijk. Ik wilde je alleen maar als criticus lijmen.”

„Je bent verschrikkelijk,” zei Stan, „verschrikkelijk en ik had nooit gedacht....”

„Ik ook niet,” zei Vlasta zuchtend.

Hoeveel zuchtten ze niet samen van louter liefde! Ze werden eerst doodsbleek, sliepen dan tot ze rode wangen kregen en waren nog uitgelatener dan kinderen. Ze speelden huishoudinkje en de actrice huppelde als een goede huisvrouw om Stan heen. Ze had een rijdend thee-tafeltje, daar reed ze mee door het hele huis en zette het telkens op een andere plaats neer, nu eens bij de bank, dan weer in de nis tussen de ramen of bij de haard. „Vlasta, wees niet zo ondernemend,” zei Stan die achter haar aanliep, „kom even bij me zitten.” Maar Vlasta voelde er niets voor. Ze herinnerde zich, dat er ergens een schilderij scheef hing en stond al op een stoel. Stan tilde haar eraf, maar nauwelijks stond ze op de grond of ze worstelde zich los uit zijn armen en ging de planten water geven. Ze manoeuvreerde zo sierlijk met haar gietertje, alsof ze danste op muziek van Mozart: waarschijnlijk wist ze dat zelf best.

Ze was voortdurend in de weer, net een elfje, „net Puck” zei Stan altijd. Naar alles wat haarzelf betrof luisterde ze gretig. Maar ze ontweek „gesprekken” als de duivel het kruis. De discussies met meisjes-studen-

ten, waar Stan aan gewend was, waren niets voor de actrice. Ze wenste geen beschouwingen, ze wenste gebeurtenissen. Zelf schudde ze die uit haar mouw: terwijl ze toast maakte op haar kleine rooster, vertelde ze geestig de laatste toneel-roddeltjes. Ze maalde koffie met een sierlijk Turks molentje, dat zong bij elke beweging: het ging erg moeilijk (maar het maalde de boontjes prachtig fijn!) en Stan wilde het haar uit handen nemen, omdat hij vond dat ze zich teveel inspande, maar hij was zo onhandig, dat hij op zijn vingers werd getikt.

Stanislav had pech. Hij had eens een nogal smakeloos bordje laten vallen en de actrice was in tranen uitgebarsten. Hij voelde zich, alsof hij een moord had begaan. „Huil niet,” smeekte hij, „huil niet, scherven brengen geluk. Stil maar, ik zal je een ander geven. Je krijgt er een dozijn van.” „Maar dat is niet hetzelfde,” zei de actrice treurig. „Ik heb in Sofia Nora gespeeld en daar heb ik het bordje gekocht, bij een oud mannetje. En dat mannetje had zeven neuzen, de een nog paarser dan de ander,” lachte ze. De afstand tussen huilen en lachen was bij haar nooit zo groot, ze was daarin net een kind en de huishouding deed ze ook met kinderlijke ernst. Stan was daar verwonderd over. Hedda Gabler geloofde werkelijk, echt, in dat wat ze thuis brouwde. Het ontroerde hem. Hoe vaak hadden ze haar op het toneel al doodgestoken of gewurgd! Hoe vaak had ze al zelfmoord gepleegd! Hoe vaak was ze niet gestorven! Ze rustte nu uit in haar idylle en maakte met grote zorg een Franse salade klaar. Een druppeltje olie meer of minder, een mespuntje zout, een korreltje peper, dat was allemaal verschrikkelijk belangrijk. Maar de salade was er dan ook naar! Zo fris als een dag in April en met duizend en een smaakjes. Een klontje boter en een vingerhoed li-keur, het was bij Vlasta allemaal anders, ze gebruikte roze suiker die een of andere grappige ambtenaar voor haar verzorgde. Maar zelf zou ze geen klontje nemen: ze

was, zoals iedere actrice, bang om dik te worden, ze schilde sinaasappels en kraakte nootjes. Waar leefde ze eigenlijk van? Die discipline en dat gesjouw altijd! 's Morgens werd ze door de masseuse gewekt, daarna repetitie, 's middags studeren en de naaister, 's avonds spelen. En daar waren de gast-voorstellingen nog niet eens bij inbegrepen. Een arbeider is tenminste Zondags vrij. Maar wanneer was Vlasta eens vrij? Als het toch wel eens lukte, zo eens in de paar maanden, dan pakte de actrice haar wonder-tas, waar een hele huishouding in kon, gooide er alles in, van het zonnepakje af tot de Neokratin toe, trok de ritssluiting dicht, stopte Stan een koffer-gramfoon in zijn handen — „je ziet er mee uit als een reiziger, maar een beter soort reiziger” — ging met Stan in haar baby-autootje zitten en reed naar buiten.

Als Vlasta een juffrouw uit een kapperswinkel geweest was, die een rijke meneer aan de haak had geslagen, zou ze vermoedelijk haar neus hebben opgetrokken voor Roztoky. Maar een actrice van de grote Schouwburg is niet zo kieskeurig en kletst graag een beetje met een wijfje uit een voorstad-kraampje, bij wie ze cocos staat te snoepen. Ieder vogeltje zingt, zoals het gebekt is, en zo'n vrouwtje kan heel gezellig vertellen uit welke hock het onweer zal komen, van wie het kasteel op de heuvel is en voor welke verongelukte mensen een paar jaren geleden dat kruis daar op de weg is neergezet. Vlasta keek naar de bedelende houding van de vrouw van de orgelman, naar de heupwiegende juffertjes, naar de stijve Zondagse echtgenotes, naar de vermoeide gezichten van de veel-geplaagde moeders, die door hun dronken mannen worden geslagen. Ze keek hard en helder en iets in haar tekende dat allemaal op, of ze wou of niet — ze kon zich nooit helemaal ontspannen. 's Levens kermis om haar heen prikkelde haar onverzadigbare lust in haar werk. „Jammer, dat het leven zo kort is,” zei ze, „ik zou alle vrouwen die er op de wereld bestaan willen spelen.”

„Die speel je toch,” antwoordde Stan, „neem nou Shakespeare, die heeft een hele galerij van vrouwelijke types geschapen.” Stan was tegen genre-stukjes en tegen fotografisch realisme, zover kende Vlasta hem al. Ze had zelf geen theoretische knobbel, maar wat Stan zei, was haar heilig. Mannelijk intellect heeft een overwicht, dat erotisch prikkelend werkt — en bovendien was het zo’n knappe, hartstochtelijke jongen. Vlasta werd jonger, ze genoten van het voorjaar als een student en een naai-stertje.

Eens kreeg Vlasta plotseling een idee — ze lieten de wagen de wagen en gingen aan boord van een van de „transoceaan” boten op de Vltava. Ze waren allebei verliefd op het stoombootje-als-uit-een-blijspel, waarvan de schoorsteen onder de brug gebroken was. Wanneer twee boten elkaar tegenkwamen, begroetten de bevelvoerders op de bruggetjes elkaar en dat was een pracht gezicht. De kapitein observeerde met zijn verreijker de horizon, de stuurman keek op zijn kompas en zijn meteorologische instrumenten, of er geen tornado naderde; als er een druppel viel, trok de hele bemanning waterdichte jassen aan. Ze voeren met een snelheid van 45 knopen: kijk, daar had je de afgravingen van Podol, die mooie afgravingen, waar de eerste Tsjechische cubisten heen gingen om te schilderen. Vader en zoon uit de noodkolonie vingen daarboven duiven — „ze zullen vast naar beneden storten, je zult het zien, ze vallen er af.” — Vlasta deed haar ogen dicht, ze werd van het zien alleen al duizelig. Ze kon ook geen schoorsteenveger of een poes op het dak zien en ze bewonderde de leidekkers zeer. Wat had ze niet uitgestaan, toen ze de Ariël op die verhoging moest spelen! Maar voor het toneel had ze alles over. De stoomboot gleed de sluis binnen en Vlasta werd zo stil als een muisje. Het was niet bepaald gezellig om te zien hoe het water steeg en steeg als in een nachtmerrie. Een van de dagjesmensen zei: „Nou mijnheer,

een knak en we zijn er allemaal geweest," en Vlasta pakte Stan's hand.

Vlasta, die de halve wereld had afgereisd. Was ze echt bang of had ze er plezier in te spelen dat ze angstig was? Dat was moeilijk te zeggen: waarschijnlijk was het allebei waar. Maar ze beefde werkelijk over haar hele lichaam. „De gramfoon, Stan," fluisterde ze met half gesloten ogen, „gauw de gramfoon, of ik word gek."

Stan zette een jazz-plaat op en toen kwam ze weer bij. „Ja," zei ze tevreden, „bij de ondergang van de Titanic hoort muziek." Stan schaamde zich een beetje voor de mensen, ze keken haar allemaal aan, ze herken- den haar vast. Hij was niet zo dol op sensatie, hij had altijd het gevoel dat hij op vreemde roem parasiteerde. Vaak voelde hij zich niet op zijn gemak in dienst van een vrouw, die zo veranderlijk was als het weer in April: maar hoe had hij ooit zonder haar kunnen leven? Zonder de nachten, waarin je haast sterft en zonder die lente- achtige dagen? Hij kon zich die leegte niet meer voor- stellen.

VII

In Berlijn.

Het sneeuwde in de bewogen nacht toen de Rijksdag brandde, het sneeuwde toen de bruine kerels door Berlijn reden, met hun hoge laarzen tegen de deuren traptten, slaperige mensen van hun bedden lichtten en ieder een oppakten, die de gewoonte had op 1 Mei een rode anjer in zijn knoopsgat te dragen. Het sneeuwde, toen ze „de nacht der lange messen” vierden, die in de boeken van de aanhangers van het hakenkruis al voorspeld was. Toen sneeuwde het — en nu begonnen de appels al te rijpen. Talloze geliefden hadden elkaar in die tussentijd ontmoet, tallozen waren weer uit elkaar gegaan, in de etalages van de firma Jafeta waren de bontjassen tegen regenjassen verwisseld en de regenjassen tegen badpakken. De weilanden hadden hun gele, roze en witte tijd beleefd, ze waren gemaaid en hun kruidige geur drong door tot in de stad, voordat in Berlijn Vogt met een stelletje rechters de vijf van brandstichting verdachte personen, de Hollander, de Duitser en de drie Bulgaren had verhoord, voordat hij de getuigen had opgeroepen en beëdigd, voordat hij alles van hen had gehoord wat hij nodig had, voordat hij de verklaringen in het protocol had laten opnemen, voordat hij een internationale samenzwering op het spoor was gekomen en voordat hij het vóór-onderzoek had gesloten en aan de Officier van Justitie had overgedragen. De vijf mannen zouden worden aangeklaagd wegens brandstichting en hoogverraad,

misdrijven waarop de doodstraf stond. Ze zouden zich te verantwoorden hebben voor het oppergerechtshof in Leipzig, de oude beroemde stad van rechtsgeleerden en boeken. Ondertussen zaten ze in de Berlijnse gevangenis Moabit en wachtten op het proces. Goering's regering had blijkbaar om de een of andere reden tot nu toe geen lust gehad om er mee te beginnen. Maar nu was het aangekondigd voor half September. Het zou veel eenvoudiger geweest zijn om de zaak maar te laten rusten en de geboeide politieke gevangenen langzaam te laten doodgaan. Maar er waren zoveel eigenwijze buitenlandse juristen en ontaarde intellectuelen in de zaak gaan wroeten — de Jood Einstein natuurlijk en de defaitist Barbusse! Ze hadden hun handtekening gezet onder de dwaaze protesten tegen deze zuiver binnenlandse aangelegenheid van het Rijk. En zo vele lasterlijke tongen in Parijs, Londen, ja zelfs in Amerika waren begonnen over de Rijksdagbrand te spreken, dat er niets anders opzat dan die boze tongen tot zwijgen te brengen en de eigenwijze handen, die onwettig drukwerk vol sensationele leugens het Derde Rijk binnensmokkelden, gevoelig op de vingers te tikken.

Op de dag dat Gamza van plan was met de nachttrein naar Berlijn te vertrekken en Stanislav, zoals elke avond, zijn voorbereidingen trof om weg te gaan, betrapte hij zijn vader in de badkamer toen die bezig was een opgevouwen papiertje in zijn schoen te stoppen. „Wat doe je, vader?” vroeg hij, „is die je te groot?”

Gamza keek hem aan en lachte. „Ja,” zei hij.

Berlijn blonk met een nieuwe, koude glans toen Gamza er tegen het eind van Augustus aankwam. De grote stad legde sterker dan anders de nadruk op zijn mannelijk karakter. Parijs behoorde aan de vrouwen, Berlijn aan de mannen. Ze probeerden elkaar te overtroeven, ze staken elkaar de ogen uit. Ze droegen hun uniformen beter dan hun minnaressen hun model-japonnen, ze staken

popelend van activiteit de straat over, zoals dat meestal gaat kort na een omwenteling en zeker hier, waar de idee de daad was. Ze liepen als gedragen door de kracht van hun nieuwe zending, ze gleden over het volkomen schone en gladde asfalt zeer hooghartig voorbij in hun gestroomlijnde donkerblauwe en lichtgele wagens.

De etalage-vensters, vlekkeloos alsof ze deel uitmaakten van een operatie-zaal, weerspiegelden het gewoel van de grote stad en de schaduwen van de bewegende mensen gleden, als over een film-doek, steeds weer over het gezicht van Hitler, dat met zijn somber-diepzinnige blik onder de Napoleontische scheiding overal ingelijst stond, op de achtergrond van een etalage met zorgvuldig geselecteerde boeken, midden tussen optische artikelen, omgeven door heren-handschoenen en lampen, ja ook in een winkel met geweren. Berlijn was altijd proper geweest, maar nu was het demonstratief vlekkeloos. Het was, alsof ze elk smetje op hun reputatie hadden uitgevlakt en iedere overtreding met benzine hadden schoongewassen. De reuk van benzine hing ook in de trillende lucht, samen met de allereerste geuren van de herfst. De rook van de verbrande Rijksdag was allang vervlogen. Er was geen spoortje roet meer over van de brandstapel van boeken, die de leraren en leerlingen van het middelbaar en Universitaire onderwijs in Mei van dat jaar plechtig hadden aangestoken. De politieke voorjaarsstormen waren overgewaaid, in Berlijn heersten rust en orde, daarvan kon elke buitenlander zich overtuigen. En Gamza had waarachtig niet te klagen. Toen hij de trap op kwam, die vanuit de Ondergrondse naar boven voerde, vroeg hij twee jonge mannen in nauwsluitende zwarte uniformen (van hetzelfde model als lift-boys in internationale hotels die dragen) de weg. De beide jongelingen, met de dolk opzij en de doodskop op hun revers, van top tot teen in het nieuw gestoken, lichtten de vreemdeling niet alleen bijzonder bereidwillig, nauwkeurig en

luidruchtig in, maar ze liepen zelfs een eindje met hem terug tot de hoek, om er toch vooral zeker van te zijn dat hij zich niet zou vergissen. Ze namen afscheid met een stralende glimlach, die zoveel wilde zeggen als: „Wij, de jeugd van het Derde Rijk, zijn in beleefdheid zelfs de Fransen de baas.”

De president van het hoogste gerechtshof was wel wat terughoudender, maar geen schijn of schaduw van verbazing of ongeduld verstoorde de hoffelijke rust, waarmee hij Gamza ontving. Er hing een sfeer van zekerheid om hem heen, die aan alle afdelings-chefs eigen is, en hij luisterde welwillend naar Gamza's voorstel, om de vier aangeklaagden in het proces te verdedigen. „Interessant,” zei hij fijntjes glimlachend, terwijl hij Gamza een fauteuil voor zijn bureau aanwees en zelf ook ging zitten, „interessant hoeveel aandacht het publiek in het buitenland aan ons proces besteed, dat nog niet eens begonnen is.” Hij hoefde natuurlijk zijn collega niet te zeggen, dat het recht, volgens de beroemde traditie van de Duitse rechtswetenschap, strikt in acht zou worden genomen.

Gamza boog.

Het speet de president heel erg, dat hij zijn collega voorzover het de Bulgaren betrof geen positief antwoord kon geven. Dimitrov, Popov en Tanjev leefden in Duitsland buiten de wet, ze hadden zich niet bij de politie gemeld. Ze bezaten de papieren niet, die volgens het Duitse recht bij een verzoek om een verdediger moesten worden overgelegd en daardoor kwam deze zaak vanzelfsprekend te vervallen. Voorzover het Torgler betrof, gaf hij zijn waarde collega het advies, diens juridische raadsman dr. Sack op te zoeken en met hem te spreken. Het was een voortreffelijk jurist, een man met gevoel voor verantwoordelijkheid die zeker niets zou verzui- men wat voor zijn cliënt van waarde kon zijn.

De vloeiende zinnen van de man tegenover hem, een

man die kennelijk gewend was om redevoeringen af te steken, kreeg bij de laatste woorden iets vleijends en stroperigs, dezelfde stroperige klank die de jonge propaganda-minister, dr. Goebbels, voor de ontroerendste passages van zijn toespraken gebruikte. Gamza hoorde het verzorgde Duits, hij zag de smalle patriciërs-hand, die rustig op het donkere oppervlak van het bureau lag en keek toen naar de man met wie hij, naar hij hoopte, oog in oog voor de hoogste rechtbank van Leipzig zou staan.

„Zou ik Torgler mogen opzoeken om er met hem over te spreken?”

Hun blikken kruisten elkaar: er sprong een agressieve vonk uit over. De president bluste die met zijn koele stem.

„U kunt een schriftelijk verzoek daartoe bij de rechtbank indienen,” zei hij onpersoonlijk, „en U zult dan een schriftelijk antwoord ontvangen, zowel wat het bezoek aan de gevangene als wat de verdediging betreft.”

Toen hij uitgesproken was, steunde hij met zijn beide handpalmen op het monumentale bureau en stond op in al zijn waardigheid, ten teken dat het onderhoud beëindigd was.

Gamza ging niet meteen naar dr. Sack, eerst stapte hij in de bus en reed naar een voorstad van Berlijn, naar een tuindorp. Het was heet, de tuintjes geurden kruidig.

Een schoolmeisje met een hoofdje als een uitje, een strik om haar vlecht, zette de mand op de grond waarin ze tuinbonen geplukt had en kwam met de zwevende gratie van opgroeiende meisjes naar het hek toe rennen. Ze bleef staan, met roze wangen van het boenen en een gebloemd schortje voor. Het was kennelijk een kind, aan wie veel liefdevolle zorg werd besteed. Ze keek de vreemde man met onderzoekende ogen aan. Hij vroeg naar haar moeder. Ze liet Gamza achter het hek staan en ging haar halen, blij en gewichtig omdat ze een nieuwtje te vertellen had. De moeder, een vrouw met donkere ogen en een melancholiek gezicht, dat reeds door het noodlot

was getekend, kwam langzaam en ongaarne. Ze vroeg over het hek heen, wat hij wilde. Hij vroeg, of hij haar dat niet binnen mocht zeggen: hij zou haar niet langer dan tien minuten ophouden. Ze deed wrevelig open, liep voor Gamza uit als een schim en bracht hem in een kamer, waar ze kennelijk bijzonder zuinig op was. Er hing een benauwde lucht, er lagen vierkante gehaakte kleedjes op de pluche fauteuils en er stond een vergrote foto van een bruidspaar, waarop de bruid onderdanig naar haar verstarde man opkeek. Best. Maar waarom in hemelsnaam hing ook hier het portret van de Führer aan de muur, met die scheiding en die borstel-snor en die bittere oude vrijsters-ogen? Gamza's blik bleef aan de gekleurde plaat hangen.

Het bloed stroomde naar het gezicht van de vrouw. Zelfs haar hals werd rood, ze gloeide over haar hele lichaam. Bloosde ze over het portret aan de muur of over haar man, die in de gevangenis zat? Waar schaamde ze zich voor?

„Ga spelen,” zei ze tegen het kind.

Het meisje trok een teleurgesteld gezicht. Ze zag hem met heldere ogen aan, alsof ze van hem steun verwachtte. Toen die niet kwam liep ze aarzeland de deur uit, in haar gebloemd schortje met de strik om de taille.

Gamza stelde zich voor en vertelde, dat hij uit Pruisen was gekomen voor de zaak van haar man. Dit bewijs, dat hij anders niet graag in Berlijn zou laten zien, kende de vrouw zeker wel: hij was lid van de wereldbeweging voor hulp aan slachtoffers van het Hitler-fascisme, juridische afdeling. En hij kwam met een brief van afgevaardigde Koennen.

De brief was verfrommeld, want hij had hem gisteren in zijn schoen de grens overgebracht.

De vrouw week achteruit. Ze maakte een afwerende beweging met haar handen.

man die kennelijk gewend was om redevoeringen af te steken, kreeg bij de laatste woorden iets vleijends en stroperigs, dezelfde stroperige klank die de jonge propaganda-minister, dr. Goebbels, voor de ontroerendste passages van zijn toespraken gebruikte. Gamza hoorde het verzorgde Duits, hij zag de smalle patriciërs-hand, die rustig op het donkere oppervlak van het bureau lag en keek toen naar de man met wie hij, naar hij hoopte, oog in oog voor de hoogste rechtbank van Leipzig zou staan.

„Zou ik Torgler mogen opzoeken om er met hem over te spreken?”

Hun blikken kruisten elkaar: er sprong een agressieve vonk uit over. De president bluste die met zijn koele stem.

„U kunt een schriftelijk verzoek daartoe bij de rechtbank indienen,” zei hij onpersoonlijk, „en U zult dan een schriftelijk antwoord ontvangen, zowel wat het bezoek aan de gevangene als wat de verdediging betreft.”

Toen hij uitgesproken was, steunde hij met zijn beide handpalmen op het monumentale bureau en stond op in al zijn waardigheid, ten teken dat het onderhoud beëindigd was.

Gamza ging niet meteen naar dr. Sack, eerst stapte hij in de bus en reed naar een voorstad van Berlijn, naar een tuindorp. Het was heet, de tuintjes geurden kruidig.

Een schoolmeisje met een hoofdje als een uitje, een strik om haar vlecht, zette de mand op de grond waarin ze tuinbonen geplukt had en kwam met de zwevende gratie van opgroeiende meisjes naar het hek toe rennen. Ze bleef staan, met roze wangen van het boenen en een gebloemd schortje voor. Het was kennelijk een kind, aan wie veel liefdevolle zorg werd besteed. Ze keek de vreemde man met onderzoekende ogen aan. Hij vroeg naar haar moeder. Ze liet Gamza achter het hek staan en ging haar halen, blij en gewichtig omdat ze een nieuwtje te vertellen had. De moeder, een vrouw met donkere ogen en een melancholiek gezicht, dat reeds door het noodlot

was getekend, kwam langzaam en ongaarne. Ze vroeg over het hek heen, wat hij wilde. Hij vroeg, of hij haar dat niet binnen mocht zeggen: hij zou haar niet langer dan tien minuten ophouden. Ze deed wrevelig open, liep voor Gamza uit als een schim en bracht hem in een kamer, waar ze kennelijk bijzonder zuinig op was. Er hing een benauwde lucht, er lagen vierkante gehaakte kleedjes op de pluche fauteuils en er stond een vergrote foto van een bruidspaar, waarop de bruid onderdanig naar haar verstarde man opkeek. Best. Maar waarom in hemelsnaam hing ook hier het portret van de Führer aan de muur, met die scheiding en die borstel-snor en die bittere oude vrijsters-ogen? Gamza's blik bleef aan de gekleurde plaat hangen.

Het bloed stroomde naar het gezicht van de vrouw. Zelfs haar hals werd rood, ze gloeide over haar hele lichaam. Bloosde ze over het portret aan de muur of over haar man, die in de gevangenis zat? Waar schaamde ze zich voor?

„Ga spelen,” zei ze tegen het kind.

Het meisje trok een teleurgesteld gezicht. Ze keek de gast met heldere ogen aan, alsof ze van hem steun verwachtte. Toen die niet kwam liep ze aarzelend de kamer uit, in haar gebloemd schortje met de strik om haar vlecht.

Gamza stelde zich voor en vertelde, dat hij uit Praag was gekomen voor de zaak van haar man. Dit bewijs, dat hij anders niet graag in Berlijn zou laten zien, kende mevrouw zeker wel: hij was lid van de wereldbeweging voor hulp aan slachtoffers van het Hitler-fascisme, juridische afdeling. En hij kwam met een brief van afgevaardigde Koennen.

De brief was verfrommeld, want hij had hem gisteren in zijn schoen de grens overgebracht.

De vrouw week achteruit. Ze maakte een afwerende beweging met haar handen.

„Ik ken die man niet,” stootte ze er hees uit.

„Maar U kent Koennen toch wel. De beste vriend van kameraad Torgler. Hij is met hem op die bewuste avond in het parlement geweest en daarna in café Asching.”

„En daarna is hij verdwenen,” viel ze bitter uit, „en Ernst moest het opknappen. Waarachtig, sommige mensen boffen maar.”

„Hij had groot gelijk, dat hij verdwenen is,” zei Gamza. „Hij doet voor Uw man wat hij kan. Juist daarom. . . .”

„Hij doet maar, dat geloof ik best! Hij zit veilig! Nee, nee, laat U maar!” en ze stopte beslist haar handen onder haar schort.

„Ik heb nog nooit van mijn leven met die mijnheer gesproken en ik heb ook geen brieven van hem nodig!”

Zo was het dus in het land van de angst! Ze hield Gamza voor een provocateur. Hij zei het haar en stelde haar daardoor een beetje gerust. „Leest U die brief maar,” zei hij, „ik zal hem direct daarna weer bij me steken.”

„Dat zou ik zeker doen,” zei ze scherp.

Ze vloog met haar ogen over de regels, ze las zoals actrices op het toneel dat doen, van louter opwindning nam ze de zinnen nauwelijks in zich op en gaf de brief vlug weer terug. Koennen had daarin geschreven, dat Gamza een betrouwbaar kameraad en een voortreffelijk jurist was. Maar wat hielp dat, ze schold immers op Koennen?

„Doctor Sack, de verdediger van Uw man, is toch nationaal-socialist, nietwaar?”

„Geen ander van de Berlijnse advocaten wilde mijn man verdedigen,” zei ze hard. „Ze hebben allemaal geweigerd, behalve één. Ze zouden iedere roofmoordenaar verdedigen, maar dit hebben ze geweigerd. Het was een lijdensweg voor mij. Doctor Sack is me door de rechtbank aanbevolen.”

„Ik ken doctor Sack niet persoonlijk,” zei Gamza, „ik

kan niets zeggen, voor ik hem gesproken heb. Maar als nationaal-socialist zal hij er vermoedelijk niet veel belang bij hebben om te bewijzen hoe Goering's regering zich in de vinger heeft gesneden toen ze mensen van brandstichting betichtten die de Rijksdag waarschijnlijk net zo min hebben aangestoken als U of ik."

„Ja," zei ze bitter en keek strak naar één punt, zoals mensen die verslagen zijn. „Ja. Dat heeft Ernst er nu van, dat hij zich voor anderen heeft opgeofferd en nooit aan zichzelf heeft gedacht. En ik heb het geweten. Ik heb het altijd gezegd. Die ellendige politiek! Wat hadden we niet gelukkig kunnen zijn! Mijn Ernst...." en ze barstte in tranen uit, „is zo onschuldig als een kind. Als ik er aan denk.... ik begrijp tot heden toe niet...."

„Maar wij van over de grens zien het heel duidelijk," zei de advocaat. „Hier in het Rijk vertellen ze U kindersprookjes. U moet doen, alsof U ze gelooft dat weet ik wel. De Führer hangt aan de muur en ziet toe...."

Ze keek tegelijk met Gamza op en werd weer bloedrood.

„Ik moest een plaat kopen," zei ze kwaad, „anders had die man me aangegeven. Wilt U dat ze mij en mijn kind ook nog oppakken? De jongen heb ik gelukkig weggekregen, maar het meisje...."

Gamza stelde haar gerust. Hij wilde haar niet kwetsen. Hij begreep wel, hoe moeilijk het leven voor haar was. Maar hoe moeilijk was het niet voor Torgler zelf! Dacht zij ook niet, dat haar man door iemand verdedigd zou moeten worden, die nergens rekening mee had te houden en er uitsluitend belang bij had om Torgler's onschuld te bewijzen?

De vrouw schrok. Ze werd achterdochtig. Ze nam Gamza op met ogen, waarin de tranen alweer waren gedroogd.

„Zou U mijn man willen verdedigen?" vroeg ze nadrukkelijk, bijna dreigend.

Gamza antwoordde bevestigend. Hij zei, dat hij bij haar gekomen was om haar zijn hulp aan te bieden.

Ze keek hem uit de hoogte aan.

„Nee, nee,” zei ze spottend, „daar komt niets van in. Ik heb geen geld, mijn lieve mijnheertje. Geen cent. Ik zal niet meer zo stom zijn als vroeger.”

„Van provocateur tot oplichter,” dacht Gamza. Maar ja, er zouden wel schoften geweest zijn....

„...en die hebben U Uw vertrouwen ontnomen. Jammer. Ik zou U graag willen helpen zo goed ik kan. Gelukkig ben ik niet alleen. Achter de strijd van Uw man en de Bulgaren staan rechtsgeleerden, die beroemder zijn dan ik: een Moro-Giafferi, een Branting, een Print. Maar dat hoef ik U niet te vertellen, dat weet U immers wel. Hebt U het Bruinboek gelezen?”

Ze werd zo wit als een doek.

Ze had het gevoel, alsof er iemand onder het raam stond. Ze stond op om zich ervan te overtuigen, ze kon het niet laten. Ze pakte zelfs de deurknop beet, keek naar buiten in de gang en deed toen de deur voorzichtig weer dicht.

„Ik kan wel zien,” zei ze met een matte, opgeluchte glimlach toen ze naar haar pluche fauteuil terug ging, „ik kan wel merken, dat U hier niet woont. U hebt makkelijk praten! U hebt makkelijk praten! Ik weet het niet — hoe meer mensen er zich in gaan mengen, hoe razender ze zullen worden. Ik ken ze wel. Als het Ernst maar geen kwaad doet,” en ze hief haar ogen, die al zacht en onderdanig geworden waren naar de advocaat op. Haar wantrouwen was kennelijk aan het verdwijnen.

„Hij moet weten, dat we hem niet in de steek laten,” zei Gamza warm. „We moeten hem toch vóór alles een beetje hoop geven. Mag U hem bezoeken?”

„Ze hebben me één keer bij hem gelaten, toen ik met hem moest spreken over het geld van de erfenis van grootvader. Dat vinden ze nog het belangrijkste. Als

U gezien had, hoe hij eruit zag! Vel over been...."

„U moet maar weer eens een of ander financieel voorwendsel bedenken," zei Gamza en stond op, „er zal U wel iets invallen, U bent een intelligente vrouw. Ik weet, dat U dapper bent. De derde internationale is een wereldmacht en die staat achter de vier beklagden. Alle eerlijke mensen uit de hele wereld staan aan de kant van Uw man — dat is geen kleinigheid. U hebt toch gezien, dat de Nazi's ervan geschrokken zijn. Het feit alleen al, dat we er in geslaagd zijn het proces te provoceren is een succes."

„Ik weet het niet," zei ze hopeloos.

„U moet proberen bij hem te komen. Zo gauw mogelijk. Waarvoor hebt U dr. Sack? Zorg ervoor dat hij het gedaan krijgt. En als U Uw man de hand geeft, en dat zult U waarschijnlijk wel mogen doen, moet U hem dit geven."

Hij gaf de vrouw een hand ten afscheid en ze voelde een papiertje in haar handpalm. Er kwam een gretige blik in haar ogen. Ze maakte het briefje vlug open.

„Als de buitenlandse verdedigers komen," stond er met potlood op geschreven, „moet U hen alle vier Uw volmacht geven. Sta er op, dat ze U verdedigen. De zaak is in goede handen."

Ze bleef staan, heen en weer getrokken tussen het aangeboren vrouwelijke verlangen om te smokkelen en haar angst voor het gevaar.

„Is het niet gevaarlijk voor Ernst?"

„Niet als U het handig inpikt. En dat zal U wel lukken, U houdt immers van hem. En dit hier is van de anti-fascistische hulp," voegde hij er aan toe, „voor als het nodig mocht zijn om iemand te lijmen." Hij liet een bankbiljet op tafel achter en liep met een ondragelijk gevoel van schaamte de deur uit en door de donkere vestibule naar buiten in het volle licht.

Het kleine meisje in de tuin had kennelijk op het ver-

schijnen van de gast gewacht. Gamza was haar totaal vergeten, maar zij liet, zodra zij hem zag, de snijbonen in de steek, pakte haar springtouw, begon geweldig vlug te huppen en te springen en deed of ze daar helemaal door in beslag was genomen.

Haar moeder kwam met de sleutel achter Gamza aan. „De kinderen uit de buurt mogen niet met haar spelen,” zei ze bedroefd.

Het meisje stak haar kin omhoog en prevelde iets — waarschijnlijk telde ze de sprongen. Ze veerde zo hoog op, dat haar vlechtje begon te dansen en ze sprong steeds vlugger en levendiger, deels uit verlegenheid, deels omdat ze de aandacht wilde trekken.

Het schortje waaide op, de zwiepende boog van het springtouw en de stevige, zonverbrande benen wisselden elkaar in razend tempo af — ze zag er uit als een ballet-meisje.

„Ernst maakt zich bezorgd over haar,” fluisterde de vrouw geheimzinnig. „Ik moest goed op haar passen, heeft hij gezegd. Hij kon het natuurlijk niet duidelijker zeggen, omdat de bewaker er bij was. Maar ik heb hem wel begrepen. Ze hebben al vaak genoeg kinderen ontvoerd.”

„Honderd!” riep het kind triomfantelijk en huppelde langzamer een beetje na.

„Wat kun jij dat goed,” prees Gamza.

Ze kwam naar hem toelopen, helemaal buiten adem, haar wangen gloeiden, haar rode mond glimlachte, haar magere kinderborstje bewoog heftig op en neer. Ieder bloempje op haar schortje scheen te stralen van blijdschap, nu het kind van een gevangene buiten mocht zijn.

„Zeg die mijnheer netjes goeden dag,” zei haar moeder vermanend.

Gamza pakte het uitgestoken kinderhandje.

„Je weet toch wel, dat ik je oom ben,” zei hij.

Ze keek hem aan en zei vrolijk: „Natuurlijk!”

VIII

Een glimlach.

Nella had van haar overgrootmoeder, de slagersvrouw, een buikige koffiekan geërfd. De kan deed denken aan een vrouwtje met geweldige heupen, smalle schouders en een roosje op haar hoed (aan dat roosje kon je het deksel optillen). Ja zeker, het kannetje leek precies op een burger-vrouwtje uit haar eigen tijd, de tijd dat het nog nieuw was en op koffie-kransjes kon pronken. Het zilver was ondanks al het gepoets zwart geworden en de handen van de tijd hadden het vaak tegen de afwasteil gestoten, zodat het onder de deuken en builen zat. Het stond op drie pootjes, het vierde was kapot; Gamza had echt gelijk, het was een bijzonder onhandig kannetje, eigenlijk moesten ze het niet op tafel zetten. Gamza morste altijd op zijn bordje en ergerde er zich over, dat de hals van het kannetje veel te hoog zat. Maar het kwam, omdat hij er niet mee kon omgaan! Waarom wachtte hij niet op Nella? De beide mannen hadden veel behoefte aan zwarte koffie en er ging veel in dat kannetje van overgrootmoeder — daarom stond het kannetje des aanstoots meestal op tafel.

Maar deze keer was Gamza niet kwaad. Hij gedroeg zich onberispelijk. Hij stond zelfs op om het oude vingerdoekje te halen en begon omslachtig het bemorste schoteltje af te vegen.

„Wacht even, dat doe je zo,” zei Nella op echt huisvrouwelijke manier en deed met één handbeweging, waar

Gamza zoveel moeite aan verspilde. Waarom was hij vandaag zo zoet? Er was vast iets niet in orde. Mevrouw Gamzova hield er niet van dat een van haar jongens te lief was. Dan waren ze òf van plan iets uit te halen, òf ze stonden op het punt om ziek te worden.

Gamza had zijn bagage voor Leipzig klaar staan, hij moest alleen nog een paar woorden tegen zijn grote zoon zeggen. Nella was op zijn kamer gaan kijken, maar hij was al weg. Waarschijnlijk was hij op de redactie. „Die redactie van hem kennen we wel!” zei Gamza. „Kan ik hem de boodschap niet overbrengen?” vroeg Nella. Gamza stopte sigaretten in zijn koker en gaf geen antwoord. Nella stond naast hem.

„Wanneer denk je, terug te zijn?”

„Al heel gauw,” zei hij vrolijk en hij keek zijn vrouw vriendelijk aan. „Sack heeft me niet toegelaten, ik ben er alleen maar „platonisch”, uit persoonlijk interesse.”

„Het is een wonder dat ze het hebben toegestaan. Ik had het niet verwacht.”

„Als ze geen buitenlanders hadden toegelaten, zou het een internationaal schandaal geworden zijn. Ze weten heus wel, hoe de wereld over hen denkt. Het tegen-proces heeft ze heel wat te doen gegeven.” Gamza legde zijn handen op de schouders van zijn vrouw.

„Nella, zul je naar kantoor gaan?”

Ze antwoordde bevestigend, verbaasd, dat hij zo iets onnodigs vroeg. Er zou immers anders 's morgens niemand op kantoor zijn, nu de klerk Klats naar de recht-bank moest. „Morgen hebben we „Kazmar”dag en jij bent er niet. Dat is, geloof ik, nog nooit gebeurd.”

„Behalve die keer, dat ik in Ostrau zat,” zei Gamza.

„Klats is een beste jongen. Nella, als je iets nodig mocht hebben moet je het hem zeggen, hij zal alles wel regelen.”

Die woorden bevielen mevrouw Gamzova niet erg.

„Wat zou ik nodig kunnen hebben, je komt toch gauw

terug," zei ze, opzettelijk de woorden van haar man herhalend en ze keek hem met grote ogen aan.

„Misschien zal ik om politieke redenen nog wat langer moeten blijven. Dat kun je nooit weten," Gamza greep in zijn zak. „Hier zijn de sleutels van mijn bureau...."

Nella keek hem aan.

„Van je bureau thuis?" vroeg ze verbaasd. „Hou ze toch bij je! Wat moet ik ermee doen?"

„Nella, in de derde la rechts liggen al onze papieren." Mevrouw Gamzova schrok.

„Waarom vertel je me dat?"

„— en ook de enveloppe met mijn testament," zei Gamza vlug, omdat hij zich verschrikkelijk schaamde. „Een soort verklaring voor de Partij en zo. Wees niet boos, dat ik je ermee lastig val, maar als Stan er niet is...."

Mevrouw Gamzova werd star van schrik.

„Ze kunnen jou toch niets doen," zei ze heel zachtjes, omdat de angst haar de adem had benomen. „Dat mogen ze niet! Je hebt toch een pas. En een Duits visum. Alles," ze wond zich al pratende op, „ik heb het toch zelf allemaal voor je in orde gemaakt. Met welk recht...."

„Ho, ho, Nella. Niet zo haastig. Wie zegt, dat er iets zal gebeuren? Ik doe dit alles alleen voor de goede orde."

Nella hield haar ogen niet van hem af.

„Sinds wanneer ben jij zo netjes?" viel ze uit.

Gamza lachte. Hij keek op zijn horloge, klapte de koffer dicht en ging naar zijn vrouw toe.

Ze had zin om die vervloekte koffer uit zijn handen te trekken, hem op de grond te smijten, die stoute jongen van haar bij zijn arm te pakken en hem als een woedende moeder te bevelen: „Je gaat nergens heen. Je blijft hier. Die gekke kunsten van jou verdraag ik niet langer."

In plaats daarvan gaf ze hem een hand.

„Het beste, Peter, en behouden thuiskomst." En ze glimlachte tegen hem.

God mag weten uit welk hoekje van haar herinnering

ze deze glimlach te voorschijn haalde. Maar hij was dan ook wel wat beschadigd. Ze had zelf niet geweten, waar ze die glimlach indertijd had opgeborgen, die vergeten glimlach. Ze had hem vele jaren niet meer nodig gehad. Nu had ze hem weer gevonden en aan de krampachtige beweging om haar mondhoeken kon ze hem herkennen, de glimlach waarmee ze Gamza had toegelachen toen er oorlog was en hij naar Servië ging. De trein zette zich in beweging en de vrouw, die met de wagen meeliep glimlachte, glimlachte met al haar kracht, zolang de man die uit het raampje keek haar kon zien. Wie had ooit kunnen denken, dat ze die oude, verstopte glimlach nog eens voor de dag zou moeten halen? Nu kwam hij goed te pas en ze droeg hem altijd, als ze onder de mensen kwam. Ze deed die glimlach zelfs niet af als ze alleen was met haar grote zoon. Toen was Stanislav nog een dreumes geweest en nu was hij een boom van een kerel. Waarom zou zij zijn jeugd bederven? Zijn ogen waren op iets anders gericht, hij dacht niet eens aan zijn vader. De klerk Klats, een goede vriend van Gamza, wist waarschijnlijk een heleboel. Maar ook hem vertrouwde mevrouw Gamzova haar zorgen niet toe. Ze gaf niet toe aan haar angst, omdat ze bang was door die angst het ongeluk uit te lokken. Daarom sprak ze er niet over.

Maar 's avonds, wanneer Barbara naar bed en Stanislav uit was, deed mevrouw Gamzova haar glimlach uit, zoals vroeger de dames hun corsetten uit deden, en de spieren om haar mond ontspanden zich. Ze zat daar met een eenzame sigaret — het tweede vuurtje ontbrak — en bedierf haar ogen met de Duitse letters van de krant, een van de kranten die uitgebreid over het proces in Leipzig schreven. En tegelijk met de geur van anjelieren, die ergens ver weg in de kwekerijen van Veleslavin werden geteeld, trok rook de kamer binnen, de oude rook van de brandstapels, waarop ketters en heksen waren verbrand. De laatste tram reed de remise binnen; ze was

alleen en de verhalen van de vervolgde Joden en de andere vluchtelingen uit Duitsland, die in de loop van de dag op kantoor waren verteld, kwamen door het duister over een brug van zuchten naar haar toe. In zo'n prachtige September-nacht kon je ver horen. Er stak een windje op, de bladeren in de tuin van de buurman begonnen geheimzinnig te ritselen en als je je oren spitste kon je het kreunen van de gemartelden en het snuiven van de beulen, als bij een monsterlijke bijslaap, van achter de grens, achter de tienvoudige muur horen. Het was stil en in Dejvitse rangeerden ze een trein; het was stil en de klokken boven haar sloegen: Loreto, Strahov, St. Vitus, maar ook de klok op het Anhalter Bahnhof. De klok van het Rijk had een wieltje teveel, de wijzers waren gek geworden en liepen achteruit. Blijkbaar brak krankzinnigheid niet alleen uit bij mensen in erfelijk belaste families. Soms kregen hele volkeren het te pakken en Duitsland, opgezweept door het hakenkruis, was ten offer gevallen aan grootheidswaanzin, sadisme en pyromanie. Het was helemaal gek geworden. Waar was de tijd gebleven, dat ze in de Duitse musea naar de dodendansen had gekeken, terwijl de oude suppoost in de schaduw zat te dromen? Het paard van de knekelman was wild geworden, de man zonder neus was het museum uitgelopen en hield nu tussen de levende mensen huis. De landsknechten hadden in een bosje een helderziende doodgeslagen, omdat hij „een groot huis in vlammen” had gezien; een politicus, die de geschiedenis van de Rijksdagbrand had beschreven, bengelde aan een deurknop: je moest niet vragen, wiens handen hem gewurgd hadden, je moest nergens naar vragen in het hedendaagse Duitsland, dat volzat met sprookjes en balladen.

„En dat ik Gamza heb laten gaan! Daarom was hij zo lief. Daarom was hij zo zoet,” dacht Nella en ze zag haar man voor zich, zoals hij ijverig en onhandig als een betrapte schooljongen het schoteltje had schoongeveegd.

IX

Herostratos van Leiden.

Het proces was een drama, het proces was een toneelstuk. Het publiek in de ouderwetse zaal in Leipzig wachtte, omsingeld door politie. Gamza zat in de groep van buitenlandse journalisten, zo gespannen als zelden in zijn leven. Het podium was nog leeg. Keizer Wilhelm, aangedaan, met dezelfde mooie militaire kleuren als de levende marechaussees op de eerste rij, stapte uit zijn lijst aan de muur en bracht Gamza, de oud-soldaat uit de wereld-oorlog, terug naar de tijd van de rozen in het park van de troonopvolger in Konopistje. In Duitsland ging de tijd achteruit. De vrede van Versailles was daar nog niet gesloten. Maarschalk Hindenburg, de overwinnaar van de Tannenberg, was president van 'het Rijk. De Nazi's hadden hem kortgeleden ter herinnering aan de beroemde veldslag twee prachtige kastelen cadeau gedaan. Want de Duitsers hadden de wereld-oorlog niet verloren. Dat beweerde de Führer en wat de Führer zei was heilig.

Zijn hakenkruis met de gebogen, in elkaar grijpende haken, een ornament uit een koortsdroom, een onzinnige kwadratuur van de cirkel, een dubbelkruis in cirkelvorm, hing uitdagend naast de meedogenloze Rijks-Adeelaar.

Ah, daar kwam doctor Sack binnen, de man die Gamza zo onvriendelijk had afgescheept, tussen twee verdedigers in zwarte toga's en ze gingen links op de redenaars-

tribune zitten (wat was Gamza jaloers op ze, zo jaloers als een schooljongen). „We hebben de Duitse wet bestudeerd, we kennen het materiaal van de commissie van onderzoek tot in de details, we zijn erop gebrand om te verdedigen en te helpen en die daar zitten maar somber te kijken,” dacht Gamza. Doctor Sack met zijn dunne, dubbelzinnige lippen en zijn bespottelijke lorgnet keek naar het publiek, dat in vele talen van de wereld met elkaar aan het praten was. Maar niemand had een wapen, hij hoefde niet bang te zijn. Iedereen was tweemaal gefouilleerd.

Mijn God, wie brachten ze daar binnen? Hij leek meer op een tamme beer die op zijn achterpoten liep dan op een mens zoals hij daar binnen kwam strompelen met de kettingen aan zijn voeten, zijn gebogen rug en voorovergezakt hoofd. Gamza kende de hoofd-beklaagde, Marinus van der Lubbe, de jonge Nederlander, de betrapte brandstichter natuurlijk van plaatjes uit de krant en uit het Bruinboek. Toen al was hij getroffen geweest door dat achterlijke gezicht met die stompzinnige uitdrukking erop, toen al waren hem de plat gedrukte neus en de half-geopende mond opgevallen als tekenen van zwakzinnigheid, toen al had hij gekeken naar de scheve bijna schele ogen, diep onder het lage voorhoofd, met de sluwe, koppige trek in de hoeken, die hem deed denken aan foto's van misdadigers in het politie-album. Maar de advocaat had toch niet gedacht, dat de man er in werkelijkheid zo veel erger uit zou zien dan op een foto! Hij schrok zo van de Hollander, dat hij het eerste ogenblik de vier andere, onopvallende mannen die door de agenten naar de beklaagden-bank werden gebracht bijna over het hoofd zag.

De oudste van hen was een flinke kerel. Hij hield zijn hoofd rechtop en zijn rug was niet gebogen; de energie straalde uit zijn gespannen neusvleugels. Hij keek met zijn amandel-vormige ogen boven de gebogen neus recht

naar het publiek met onverholen minachting. Dat was Dimitrov de verdediger van het Bulgaarse volk, zoon van een land waar de mensen honderd jaar worden als ze geen gewelddadige dood sterven. Maar zoals hij daar breeduit zat met zijn weerbarstige kuif, tussen zijn jonge landgenoten in, die vermagerd waren door het halve jaar gevangenisstraf dat ze achter de rug hadden, zag hij er niet uit of hij daar bang voor was. En die gedistingeerde man met zijn glad achterover gekamde haar, tenger als een knaap, onnatuurlijk jong zoals volkomen vermagerde mensen er vaak uitzien, was Torgler. Hij zag eruit als zijn eigen schaduw. „Wat is die vervallen,” zeiden de mensen om Gamza heen tegen elkaar.

Wat was dat vroeger niet een goede spreker geweest! Gamza kende de communistische afgevaardigde niet persoonlijk, ze hadden hem tot dusver niet bij Torgler toegelaten. Maar hij zag dat de doorschijnende man, die er onverschillig bij zat met slappe handen en naar beneden getrokken mondhoeken dodelijk bedroefd was. En te oordelen naar de manier waarop hij alle blikken schuw ontweek, zou men zeggen dat hij het proces als een schande voelde. Hij leed, als de film-lampen hem verblindden, hij kreeg telkens een schok als de machinegeweren van de filmtoestellen kraakten, hij leed onder die hele schandelijke comédie.

Kijk, de rechters kwamen binnen in scharlaken-rode toga's. De stoelen kraakten, de voeten schuifelden, het publiek stond op, er ging een windvlaag door de zaal — ze staken allen de rechterarm omhoog en Gamza zag voor de eerste maal in zijn leven de massale Hitler-groet.

De voorzitter van de rechtbank nam het woord. „In het buitenland”, zei hij, „bekijken ze het proces tegen de brandstichters met argwanende ogen. Er wordt zelfs de vrees uitgesproken, dat de beklaagden onrecht zou kunnen worden aangedaan. Hun vrienden kunnen gerust zijn. Ons antwoord op deze onwaardige verdachtma-

kingen is duidelijk. Wij hebben de buitenlandse juristen toegelaten, opdat de heren zichzelf kunnen overtuigen van het verloop van het onderzoek. De onpartijdigheid en de autoriteit van het Rijksgerecht staat buiten elke discussie. Slechts datgene, wat wij in Duitsland, het land waar de misdaad is gepleegd en de rechtsvervolging plaats vindt zullen beslissen, bezit rechtsgeldigheid, niet dat, wat onbevoegde amateurs in het buitenland hebben besloten."

Het opperste gerechtshof van het Rijk opende het proces met een verdediging, alsof het zelf de beklaagde was. Hoorden ze dat, de kameraden juristen? En hoe ze hun oren spitsten!

Over Marcel Willard's intelligente hagedissen-kopje gleed een spottende trek; de donkere ogen van Detsjevov en Grigorjev straalden; Arthur Garfield Hays, die oude vechtjas tegen alle justitionele moorden grijsde met zijn goede, verstandige, menselijke gezicht, dat negroïde en Joodse treken vertoonde. Niet toegeven! Saccho en Vanzetti, de onschuldige Italianen, hadden ze in Amerika terecht gesteld maar de negerjongens Andy en Roy had hij erdoor gesleept. Hij mocht het bijltje er niet bij neer leggen! Het was te hopen, dat hij de reis naar het oude Europa niet voor niets had gemaakt. Wat hadden ze de Nazi's in de zaal Wagram, waar wel tweehonderdduizend mensen bij elkaar waren gekomen, het vuur na aan de schenen gelegd! Ze hadden ze heel wat te doen gegeven met dat Londense proces!

Terwijl het proces in Leipzig geopend werd, terwijl Gamza naar het voorlezen van de acten luisterde, die Marinus van der Lubbe, metselaar, oud 24 jaar, Ernst Torgler, voormalig afgevaardigde, oud 40 jaar, Georgij Dimitrov, schrijver, oud 51 jaar, Blazej Popov, student, oud 31 jaar en Vasil Tanjev, schoenmaker, oud 36 jaar beschuldigden van brandstichting in de Rijksdag, van het plegen van een aanslag op het Rijk en van hoogver-

raad, werd het Londense juist gesloten. De internationale commissie van onderzoek had elk punt behandeld, waarover in Duitsland verklaringen zouden worden afgelegd. Er waren geen beklaagden in Londen geweest maar voldoende getuigen. En de getuigen hoefden daar niet bang te zijn om hun mond open te doen en de waarheid te zeggen.

„Beklaagde Van der Lubbe, voelt U zich schuldig?”

Marinus van der Lubbe, met zijn kin op de borst en wijd opengesperde ogen staarde in het luchtledige. Al de tijd dat de aanklacht werd voorgelezen had hij zo gezeten, met die afgesloten uitdrukking op zijn gezicht, tussen het gespannen gezicht van Torgler en het spottende van Dimitrov. Een blik op hen was voldoende om te zien, dat ze op de een of andere manier niet bij elkaar pasten.

„Marinus van der Lubbe, voelt U zich schuldig?”

Wanneer de agent hem geen duw had gegeven zou hij niet eens gemerkt hebben dat ze het tegen hem hadden. Hij is aan één oog blind. Zou hij niets hebben gehoord? De oude zaal is vol echo's. Misschien verstond hij geen Duits. Hij was toch Hollander?

De president herhaalde met nauwelijks bedwongen ongeduld langzaam en duidelijk zijn vraag.

De beklaagde mompelde iets alsof hij sliep. Zei hij ja? Zei hij nee? De tolk kon er ook niet uit wijs worden.

Ze gebruikten toen nog geen kop-telefoons. Ze brachten de Hollander uit de beklaagdenbank naar de tafel toe, waarachter de rechters zaten, opdat het Hof en de ondervraagde het eens zouden kunnen worden. Waarom antwoordde hij zo zacht? Waarom deed hij zo onverschillig? Het ging toch om zijn hoofd? Hij was slap en uitgeput. Zouden ze hem zo gemarteld hebben in de gevangenis? Nu, voor de rechtzitting? Zo'n schande zouden ze zichzelf toch niet aandoen! Zouden ze hem het een of ander bedwelmend middel hebben toegediend?

Uit de groep van buitenlandse journalisten kwamen vage geruchten over geheimzinnige injecties. De Hollandse advocaat, die door de familie van Van der Lubbe was gestuurd, beweerde, dat Marinus in hongerstaking was gegaan. Hij had zijn landgenoot laten weten, dat hij geen verdediger wenste. Hij was zwaarmoedig geworden.

„Beklaagde, bekent U dat U brand hebt gesticht in de Rijksdag?”

In de rechtszaal, die stampvol mensen was, hield men de adem in. Het was stil, het was zo stil, dat Gamza het horloge aan zijn pols hoorde tikken.

„Ja,” fluisterde Van der Lubbe.

Er kwam beweging in de mensen, ze gingen gemakkelijker zitten.

„Waarom hebt U dat gedaan?”

Van der Lubbe stond daar met de agenten aan beide kanten, zijn hoofd zakte voorover als een verlepte bloemknop.

Hij antwoordde niet, hij zweeg. Alsof het hem niet aanging.

Hij stond daar en zweeg. Hij zweeg, alsof hij stom was.

„Beklaagde, hebt U de vraag begrepen? Ik vraag U, waarom U de Rijksdag hebt aangestoken. Welke beweegredenen hebt U daarvoor gehad? Politieke mischien?”

Allen bereidden zich voor op hetzelfde drukkende zwijgen.

„Ik wou in de krant komen,” zei Van der Lubbe duidelijk.

Het maakte een verschrikkelijk pijnlijke indruk — alsof de waarheid hem uit de mond geglipt was, toen hij hikte.

„Bij het vooronderzoek hebt U verklaard, dat U een revolutionnair voorbeeld wilde stellen,” zei de president

nadat hij in de stukken had gekeken. „U hebt tegen een paar werkelozen, waarmee U twee dagen voor de brand in Neu Köln hebt gepraat, gezegd, dat het zo niet verder ging en dat er op losgeslagen moest worden. Bent U communist?”

„Nee,” zei Van der Lubbe.

Een schok van verrassing ging door het publiek. Wat nou? De Rijksdag was toch door de Bolsjewieken aangestoken, dat wist ieder kind in het Rijk.

„Maar U bent communist geweest?”

Van der Lubbe hief voor het eerst zijn hoofd op.

„Ik was onafhankelijk communist,” zei hij zelfgenoegzaam, „ik stoorde me niet aan Moskou. Ik richtte me naar mijn eigen ideeën.”

Armzalige Herostratos van Leiden! Waren dat werkelijk je eigen ideeën, Marinus? Heeft niemand ze je ingefluisterd? Ook die vriendelijke meneer niet, die je in Potsdam in zijn auto heeft meegenomen, toen je daar als een arme trekker op straat liep, die je een paar schoenen heeft gegeven, die je in kennis heeft gebracht met verschillende belangrijke mannen in uniform en met opvallende insignes, totdat je hoofd ervan omliep, dat arme hoofd dat al weer op je borst zakt? Heeft niemand het je ingefluisterd, geen een van je Duitse vrienden, die je omstreeks Februari naar Berlijn lieten komen en je werk hebben beloofd? Hoe komt het, dat je zo angstvallig hun brieven hebt verstoppt voor je Nederlandse kameraden terwijl je anders met elk briefje liep op te scheppen? Waren dat werkelijk je eigen ideeën?

„Zoudt U ze ons niet willen verklaren, beklaagde?”

Van der Lubbe zweeg.

„Hoe was dat met Uw reizen naar de Sowjet-Unie?”

Van der Lubbe was er nooit geweest. Al deed de rechter-commissaris, de beruchte Vogt, nog zo veel moeite, Van der Lubbe was nooit in de Sowjet-Unie gekomen. Tevergeefs had hij, omdat hij met alle geweld in de krant

wilde komen een foto van zichzelf laten maken op briefkaart-formaat, tevergeefs had hij een sterretje boven zijn hoofd getekend en zijn naam in een pralerig onderschrift vereeuwigd — nauwelijks was hij begonnen zijn foto te verkopen, of ze hadden hem in Westfalen opgepakt, omdat hij geen vergunning had. Ze hadden hem met schande naar huis gestuurd. Hij kende het wel, dat oude kaartje dat de president uit de acten te voorschijn haalde, hij kende het wel, dat symbool van zijn jongensachtige ijdelheid, waaraan de met het hakenkruis getooide rechters een bijzondere politieke betekenis hechtten, hij zag zichzelf in de spiegel van zijn ongeluk, liet het hoofd hangen en zweeg. Hij viel terug in zijn dierlijke stomheid, alsof de drie zinnen die hij zoeven had gezegd een ongehoorde inspanning hadden gevergd, waaronder zijn rug gebukt ging en zijn hoofd naar voren zakte. Het proces van Leipzig was een drama, het proces van Leipzig was een toneelstuk en de betrapte brandstichter kende zijn rol niet. Hij beledigde niemand, hij liet de president in de steek en de ervaren rechtsgeleerde zei, al blade-rend in de aanklacht, een soort monoloog op in de schemer-donkere zaal. Hij beriep zich op Van der Lubbe's politieke daden:

„U beschouwde Uzelf toch als een geboren volks-tribuun, zoals ik hier lees, U hebt een jaar geleden een op-ruiende redevoering gehouden op een vergadering van stakende chauffeurs in Den Haag.”

Maar die was fascistisch, mijnheer de president, die ging tegen de communisten daar; Gamza had de gelegaliseerde foto-copie van hun protestbrief bij de hand. De opzettelijke nonchalance, waarmee de Nazi's de leerlingen van Lenin over één kam schoren met zulke verdwaasde individuen prikkelde hem; hij zat op hete kolen, hij wenste vurig, in het verloop van de rechtzitting in te grijpen, de woorden brandden hem op de tong. Was dat nou iets voor een advocaat om te zitten zwij-

gen als een vis en te luisteren als een verslaggever?

Het was voortdurend hetzelfde liedje in het jammerlijke leven van Marinus van der Lubbe, de betrapte brandstichter. Al had hij ook een dozijn ambachten gehad, al had hij op zijn trektochten een mooi stuk van Europa gezien, het was voortdurend hetzelfde liedje, het oude liedje van een man met een kleine ziel, die grote roem wilde verwerven, het kermisdeuntje van de zoon van een kleine zakenman. Zijn vader had hem in de steek gelaten, zijn moeder was gestorven, zijn zusje had hem links laten liggen. Wat moest hij worden? Dominee, want die is de eerste in zijn gemeente. Maar de armoe aan wereldse goederen en de armoe aan geest verhinderden dat. Hij leerde voor metselaar en de kalk spatte in zijn ogen: hij keek met verblinde ogen de wereld in. De vader was een dronkaard en de zoon werd door schimmen vervolgd. Misschien kon hij daarom nimmer rust vinden, hij werd van plaats naar plaats gedreven. De een zoekt geluk in de wereld, de ander liefde, Van der Lubbe zocht roem. Sport is modern. Calais—Dover, daarom wou hij het groote water tussen Engeland en Frankrijk over zwemmen. Marinus van der Lubbe, Europa houdt de ogen op je gericht! Maar hij haalde het niet, hij had een zwak hart en zijn kameraden lachten hem uit. Nooit hebben ze erkend, dat Marinus van der Lubbe op de eerste plaats behoorde te staan, dat hij een geboren voorman was. Hij werd lid van de Partij en bedankte weer, toen hij vond dat hij daar niet voldoende gewaardeerd werd, nee, het was dat kruidenierszieltje nooit gelukt de grens naar het nieuwe land van de arbeiders te overschrijden. Tot de Duitse heren in de auto zich over hem ontfermden — de heren met hun hoge laarzen en hun prachtige insignes. Over hen heeft de president van het Hof in Leipzig het niet, over de heren die hem waarderend op de schouder klopten, de heren die van het gewone volk hielden, die begrepen dat

Marinus van der Lubbe een man was, in staat om een grote daad te verrichten. De vader was een dronkaard en de zoon werd door schimmen vervolgd. Hij was bang voor vrouwen en was mannen terwille, die bevelen kunnen tot er een rilling van lust over je rug loopt, die vriendelijke mannen die zich er niet voor schamen om tafel en bed met een arme jongen te delen. Daarover heeft de president van het Hof in Leipzig het niet, nee, daar zegt hij niets van. Het was altijd hetzelfde liedje in het jammerlijke leven van Marinus van der Lubbe, de betrapte brandstichter, het oude lied van een man met een kleine ziel, die grote roem wilde verwerven, het stumperige noodlot jankt het op zijn harmonica, dat ordinaire deuntje, de ballade van een jongen die in de krant wilde komen en er ook inderdaad in kwam, het kermisdeuntje van de Herostratos van Leiden.

Zie, daar stond hij en hij liet zijn lage voorhoofd, zijn koppige ogen en zijn half-open mond vooroverzakken. Hij liet zijn kin zakken en zijn verdwaasde hoofd viel op zijn borst. Hij sliep toch niet staande? Hij zweeg en het had geen zin om te antwoorden op het uitvoerige verhoor van de president, die hem vroeg hoe de twee puntjes boven de „u” van zijn naam waren gekomen, waar ze toch, naar op de Nederlandse legatie was vastgesteld, niet thuis hoorden. Eén van de rechter-commissarissen nam in plaats van de beklaagde het woord en terwijl hij het Hof inlichtte over het onderzoek dat hij had ingesteld naar de herkomst van die twee geheimzinnige puntjes, kwam er een energieke bode binnen die een telegram bracht en dat vóór de rechters op de groene tafel neerlegde. De voorzitter scheurde het open en achtte het raadzaam, de inhoud hardop voor te lezen. De Obersturmführer van de S.A., Karl Heines, commissaris van politie te Breslau had met grote verontwaardiging kennis genomen van het feit, dat de buitenlandse pers zijn naam had genoemd in schandelijk verband met de

Rijksdag-brand en protesteerde nadrukkelijk tegen deze schaamteloze en onzinnige verdachtmaking. Van 21 Februari tot 1 Maart was hij in Gleiwitz in zijn huis in Opper-Silezië en verschillende mensen konden getuigen, dat ze hem daar gezien hadden.

Voor het Duitse publiek was dit een beetje pijnlijk. Natuurlijk had de commissaris van politie gelijk. De superieur heeft altijd gelijk. Maar wat voor moeilijke tijden waren dat, waarin zelfs een commissaris van politie alibi's moest gaan zoeken en moest bewijzen dat hij geen brandstichter was!

Daar hadden de Joden de hand in!

Plotseling werd er gelachen, het was een hikkend, luidruchtig, ongepast gelach. Het was Van der Lubbe. Hij bekommerde zich niet om de goede vormen, hij schaterde van het lachen en het was alsof dat lachen naakt rondhuppelde tussen de geklede mensen.

„Waarom lacht U, beklagde?” vroeg de president dreigend.

„Om het proces,” stootte Van der Lubbe eruit.

Zijn hoofd hing zo slap alsof hij een pop was, hij schudde van het lachen. Maar tegen alle ervaringen over de aanstekelijkheid van het lachen in, lachte geen mens in de stampvolle rechtszaal met hem mee.

„Dat is toch werkelijk te erg,” riep de verontwaardigde president, „waar is de dokter?”

X

Een held

Georgij Dimitrov, een van de acht kinderen van een Macedonische arbeider, geschoold typograaf, voormalig afgevaardigde in het parlement van Sofia, politiek vluchteling die nu reeds het tiende jaar in de verbanning leefde, had zich te verantwoorden in het proces van de Rijksdagbrand.

De president hief zijn glimmend-kale hoofd dat leek op een bokaal waaruit corps-studenten plegen te drinken van de stukken op.

„Dimitrov, in Bulgarije is een bevel tot inhechteniseming tegen U uitgevaardigd. U bent eerst tot levenslange tuchthuisstraf en daarna ter dood veroordeeld. Hebt U daar iets bij op te merken?”

„Nee,” zei Dimitrov luchtig, „dat interesseert me niet.”

Men behoort rechtop te staan als men tegen een meerdere spreekt, vooral in Duitsland, en Dimitrov stond rechtop. Maar de president van de rechtbank, dr. Bünger, ergerde zich eraan. Het was zijn schuld niet dat hij kaal was en het was geen verdienste van de verdachte dat zijn hoofd was bedekt met dichte manen. Maar het irriteerde hem: zijn onbehoorlijke lengte, de onfatsoenlijke breedte van zijn schouders, zijn stem die niet beefde. Boven het krulharige hoofd van de beklagde stond een onweer op losbarsten en het was, alsof hij opzettelijk zo rechtop stond om de bliksem uit te tarten.

„Vertel mij eens, Dimitrov, hoe was dat ook weer

toen de kathedraal van Sofia in de lucht vloog?"

„Dat heeft de fascistische regering van Bulgarije gedaan, om de communisten te kunnen arresteren,” antwoordde Dimitrov duidelijk hoorbaar voor de hele zaal. „In andere landen doen ze dat ook.”

Die brutaliteit! Het Duitse publiek verstijfde.

„Beklaagde,” bulderde de president, „weet U wel waarom U hier bent?”

„Om het communisme en mijzelf te verdedigen,” antwoordde Dimitrov prompt. Zijn onbewogenheid was om dol te worden. Arme Bünger! De vorige dag kon hij de weg niet vinden in de mist om Van der Lubbe en nu moest hij met zijn hoofd door de muur van een Balkan-overtuiging.

„Toen de kathedraal in Sofia afbrandde, was ik in Moskou,” zei Dimitrov „ik was al anderhalf jaar als politiek emigrant in het buitenland. Ik ben veroordeeld wegens een opstand in 1923 en niet voor de aanslag op de kathedraal van Sofia in 1925. Zelfs de Bulgaarse regering, die toch waarachtig niet erg op me gesteld is, heeft me daar niet van verdacht. Alleen de rechter-commissaris hier, de heer Vogt, schuift me eenvoudig de Rijksdag van Berlijn en de kathedraal van Sofia in de schoenen.”

„Beklaagde, ik verbied U onze rechters te beledigen.”

„Hij heeft mij beledigd,” schreeuwde Dimitrov onverwachts, zó hard, dat de ramen in de ouderwetse zaal ervan trilden en het crucifix, waarop de beklaagden de eed moesten afleggen, een sprongetje op de tafel maakte. Hij stond daar, de beklaagde, en wees met zijn vinger naar een van de hoofden achter de groene tafel.

De rollen waren verwisseld, de beklaagde ondervroeg de rechter. Ziet U hem, juristen van alle landen? Aan hem kun je merken dat zijn vader tegen de Turken voor zijn vrijheid heeft gevochten: hij komt uit een geslacht dat driemaal gestaald is: door de harde aarde, de harde geschiedenis en de harde armoede, een geslacht dat geen

angst kent. Marcel Willard, de Franse advocaat, herinnerde zich hoe zij voor de vergadering in Wagram in Parijs Dimitrov's moeder, die de wereld was ingetrokken om een beroep te doen op het geweten van de mensen, hadden willen uitleggen wat ze nu eigenlijk moest zeggen. Maar het oude vrouwtje met het hoofddoekje om had niet naar de tolk willen luisteren. „Nee, laat me maar,” zei ze, „ik weet het wel.” Nog nooit van haar leven had ze op een podium gestaan; maar ze stond daar rustig voor de tweehonderdduizend Fransen, die geen woord verstonden van wat ze zei en vertelde hen alles over haar zoon. En de arbeiders waren buiten zichzelf van enthousiasme over Dimitrov.

„Ik eis, dat Vogt openlijk in de pers herroept, waarvan hij me indertijd zonder bewijs heeft beschuldigd,” schreeuwde hij.

„Als U zich niet kunt beheersen, beklagde, dan ontnem ik U het woord.”

„U zoudt Uzelf ook niet kunnen beheersen, mijnheer de president, als U zo onschuldig was als ik en vijf maanden dag en nacht geboeid in een cel had gezeten. Dat verstoort de bloedsomloop een beetje. U moet U er niet over verwonderen, dat ik ongeduldig ben. Ik moet mezelf verdedigen, nu niemand van de verdedigers die ik mijn volmacht heb gegeven mij verdedigen mag.”

„Zonder dat U ook maar een woord met mij gewisseld had,” zei hij op de man af, terwijl hij met zijn wijsvinger in de lucht priemde, „hebt U meteen de eerste dag al een ambtelijke verklaring in de pers gepubliceerd, dat ik de Rijksdag had aangestoken. Hebt U dat gepubliceerd of niet? Zeg op!”

„We konden ze U niet laten verdedigen, aangezien Uw papieren niet in orde zijn,” antwoordde de president op de verveelde toon van iemand die er genoeg van heeft steeds hetzelfde te moeten herhalen.

„Goed, berecht me dan voor het feit dat mijn papie-

ren niet in orde zijn, maar niet voor zo'n dwaas verzin-
sel. Ik heb de Rijksdagbrand ongeveer op dezelfde ma-
nier gesticht als U, mijnheer de president."

„Ik laat U wegbrengen, beklaagde!"

„De Rijksdag kan alleen door politieke idioten of door provocateurs aangestoken zijn. Ik was niet in Berlijn, toen hij brandde. Ik heb in de trein van München naar Berlijn in het ochtendblad over de brand gelezen. Ik verklaar hier openlijk, bij mijn eer als communist en in het volle bewustzijn van hetgeen ik zeg, dat ik met die onzinnige brand niets te maken heb. Ik ben geen avonturier, ik ben een overtuigd communist met discipline en een dergelijke terroristische aanslag veroordeel ik evengoed als mijn hele partij. Meer dan een half jaar zitten we nu volkomen onschuldig in de gevangenis, mijn Bulgaarse kameraden en ik, en daarvan vijf maanden in de boeien! Rovers en moordenaars behandelt U niet zo. Het gaat tegen de gevangenis-reglementen in," riep Dimitrov, terwijl hij met een of ander blad papier zwaaide, „mijnheer de voorzitter, wij dienen een klacht in tegen de slechte behandeling!"

Rechter-commissaris Vogt glimlachte verachtelijk.

„Toen ik de beklaagde iets vroeg over de vrouwen, die hem kwamen opzoeken, ging hij mij met zijn vuisten te lijf," zei hij.

„Wat hebt U daarop te zeggen, beklaagde?"

Dimitrov draaide zijn hoofd om en de bewakers deden het hem na. Het was een gevaarlijk man. Ze bewaakten al zijn bewegingen. Gamza zag het grimmige profiel onder de weerbarstige kuif, de diepliggende ogen, het gezicht dat rood werd van opbruisende woede.

„Met welk recht," schreeuwde hij, „mengt de heer Vogt zich in mijn persoonlijke aangelegenheden? Wat gaan hem die aan? Wat heeft hij daarmee te maken?"

„Luister eens Dimitrov," zei de president met walging in zijn stem, „schei nou uit met die comédie. U hebt in

Bulgarije toch genoeg ervaring met processen opgedaan. U moet toch weten, dat er voor een rechter-commissaris geen particuliere aangelegenheden bestaan. Dat zult U toch moeten toegeven."

Dimitrov keek de president recht in de ogen.

„Voor mijn geval was een rechter-commissaris helemaal niet nodig," zei hij zo luid, dat iedereen hem kon horen. „Mijnheer de president, wij weten immers allebei waaruit mijn schuld bestaat. Ik hang de leer van Lenin, van de Sowjet-Unie en van Stalin aan en dat wordt tegenwoordig in Duitsland iemand niet vergeven."

„Breng hem weg," zei de president droogjes.

Dimitrov bleef in de deur staan.

„Als U in plaats van mijn verklaringen het protocol van de rechter-commissaris gaat voorlezen — dan wil ik U wel zeggen dat dat niet geldig is," riep hij de zaal in. „Ik maak U erop attent, dat ik niets heb ondertekend!"

En ze brachten Dimitrov weg, de verdediger van de schaapherders uit de bergen en de havenarbeiders van de Zwarte Zee, de mijnwerkers van Pernik, de tabakarbeidsters, de steenhouwers, de vrouwen op de rozenplantages en de arbeiders in de wijngaarden. En dan werd er nog beweerd, dat er geen heldenzangen meer bestonden! Ga naar het Oosten, naar de Slavische landen, daar klinken ze nog! De mensen ademden diep de lucht in de benauwde rechtzaal in, die verfrist was als na een onweer.

„Die heeft geen verdediger nodig," zeiden de Amerikanen en de Fransman als uit één mond.

Gamza zweeg. „Wat is alles toch eenvoudig, als een mens in zijn recht staat en niet bang is," dacht hij. „Hij zal overwinnen of vallen, maar dat is zijn zaak niet meer. De idee kunnen ze niet doden."

Een vreemde vervoering maakte zich van hem meester en hij was erg gelukkig, al had hij daar persoonlijk ook geen reden voor.

XI

Een held uit een drama van Schiller

Dat ongelukkige proces in Leipzig! Dat ontbrak er nog maar net aan! De hele waardigheid van het onderzoek was naar de maan. De Hollander staakte en de Bulgaar rebelleerde; de president moest Van der Lubbe elk woord uit de mond trekken en Dimitrov liet hem nauwelijks aan het woord komen; Van der Lubbe maakte van het gerechtelijke drama een klucht en Dimitrov misbruikte de beklaagdenbank als een tribune, van waaraf hij zijn verderfelijke Marxistische leuzen verkondigde.

De Hollander was pijnlijk en de Bulgaar gevaarlijk; pas bij het verhoor van Ernst Torgler kwam de president weer wat op zijn verhaal en met hem de hele rechtbank. Wat een rust en een beschaving na de opstandigheid van die Balkanees! Met een Duitser, een lid van een beschaafd volk, was tenminste om te gaan.

Ernst Torgler had, voor hij gekozen werd tot afgevaardigde in de Rijksdag, achter de toonbank van een winkel gestaan en uit zijn manieren bleek, dat die beide betrekkingen hem gunstig hadden beïnvloed. Hij was beleefd, nooit beledigend, hij wist hoe het hoorde. En hij kon goed spreken en ontroering wekken met zijn woorden.

„Ik ben onschuldig,” zei hij, „ik ben het slachtoffer van een noodlottig misverstand, dat zeker opgehelderd zal worden. Daar geloof ik vast in en dat geloof houdt mij staande. Juist omdat ik zo verontwaardigd was over

die ongehoorde misdaad ben ik de dag na de brand naar het Berlijnse commissariaat van politie gegaan. Niemand had mij daar ontboden, ik ging zelf om me te verdedigen tegen de verdachtmakingen in de pers, die zeiden dat ik iets met de brand van de Rijksdag te maken zou hebben. Het onrecht dat mij is aangedaan heeft mij onuitsprekelijk pijnlijk getroffen. Ik heb als soldaat in de wereldoorlog voor Duitsland geleden, mijnheer de president, ik werd zwaar gewond aan de Somme."

De bode riep Torgler's advocaat naar buiten. Dr. Sack kwam terug: Torgler's moeder was gekomen. Zou de president het goed vinden als ze bij het onderzoek aanwezig was? De president stemde toe, er ontstond beweging onder het publiek, men maakte plaats voor de bescheiden oude dame. De mitrailleurs van de fotografen richtten zich op haar en de gevoelige Torgler wendde zich af om een traan weg te pinken. Het publiek zag dat en vond het erg sympathiek.

"Mijn moeder," ging Torgler voort, „voelde zich van haar jeugd af tot het socialisme aangetrokken en heeft mij volgens die beginselen opgevoed. Ik kom uit een arme familie, mijn vader was glazenmaker en ik ben trots op mijn proletarische afkomst. Bijna twintig jaar lang heb ik belangeloos de belangen van het Duitse volk verdedigd, en ik wens niets inniger, dan dat het mij vergund moge zijn deze ook in de toekomst te verdedigen binnen de perken van de wet, die ik nooit heb overschreden. De wet is mij heilig."

"Net als bij Schiller," fluisterde de eigenwijze Marcel Willard.

"Hij houdt van de wet en dat mogen de Duitsers wel," antwoordde Gamza, eveneens fluisterend.

"Het zal hem alleen weinig helpen," merkte de Amerikaan op.

Ja, de beklagde vertrouwde op de rechtvaardigheid van het opperste Hof van het Rijk en geloofde, dat de

waarheid zou zegevieren, ook al was het hem indertijd op het politie-bureau, waar hij ter plaatse werd gearresteerd, niet gelukt het misverstand op te helderen.

„Waar is Koennen heen gevlucht, weet U dat ook?” vroeg plotseling de officier van Justitie.

„Ik heb er helaas geen idee van, mijnheer de officier van Justitie,” zei Torgler beleefd.

De rechtbank had waardering voor zijn beschaafde, een beetje omslachtige manieren. Door Torgler kreeg het onderzoek de waardigheid die bij een behandeling door het Opperste Gerechtshof paste. Dat was een beklagde, waar men goed mee kon werken en het zou zeker heel gemakkelijk zijn om hem te veroordelen.

Voor Torgler stond de zaak slecht. Hij had samen met de afgevaardigde Koennen op de dag van de brand de Rijksdag als laatste verlaten: ze waren tot 's avonds op de kamer van de communistische fractie gebleven. — Wat deden ze daar zo lang? Ze hadden een heleboel werk voor de verkiezingen. Torgler wachtte op een telefoontje van de schrijver Birkenhauer, met wie hij een afspraak moest maken en Koennen wachtte op Torgler. Koennen was kwaad dat het zo lang duurde en vertelde moppen. Alles goed en wel, maar de president zou toch graag willen weten, waarom Torgler Maandag met twee actetassen de Rijksdag was binnengekomen en wat er in die tassen had gezeten? Zijn buurvrouw was hem tegengekomen en had zich er over verwonderd, dat ze zo vol waren. Hij liep vlak langs haar heen en had het zo druk, dat hij haar niet eens groette.

Een zwak bleek glimlachje gleed over Torglers uitgeleerde gezicht. Een weerschijn van de oude tijden, die niet terug zouden keren. Hij nam Zaterdag's en Maandag's zo legde hij uit, altijd twee actetassen mee naar de Rijksdag, de een met het materiaal van de communistische fractie en de ander met kranten. Die bewaarde hij alle en hij had geen rust voor hij ze had doorgelezen.

Het was juist, dat het er heel wat waren en dat de tas er zwaar van werd. Maar hij had een manier uitgevonden, om alle Berlijnse kranten in één actetas te bergen. Hij wees met zijn doorzichtige handen, hoe hij dat altijd deed, zo pietluttig als een schoolmeester. En daarbij bleef de zwakke glimlach, bleek als het Noorderlicht, steeds op zijn gezicht.

Goed. En zou de beklaagde dan ook kunnen zeggen, waarom hij en Koennen hun jassen uit de garderobe der Rijksdag naar hun kamer hadden laten brengen? — Maar natuurlijk. Dat was heel eenvoudig. De garderobe werd om acht uur gesloten. Altijd, wanneer hij na achten in de Rijksdag bleef en dat gebeurde heel vaak, nam hij zijn jas mee naar boven om de bode niet op te houden. Hij deed dingen, die hij altijd deed en hij had er hele maal geen erg in gehad, dat een dergelijke kleinigheid, zoals hij en andere mensen er vele op een dag doen, nog eens onder een vergrootglas zou worden bekeken. Zodra de vertraagde film van een gerechtelijk onderzoek het gewone leven begint te ontleden in losse fragmenten, krijgen die een bedriegelijke betekenis en beginnen ze zich tegen de verdachte te keren — „U geeft dus toe, dat U tot na achten in de Rijksdag bent gebleven?” zei de president. Zeker, dat ontkende Torgler niet, het gebeurde herhaaldelijk wanneer hij veel werk had en die avond moest hij op het telefoontje van Birkenhauer wachten. „Hoe laat heeft hij U opgebeld? Om hoeveel minuten over acht en door welke poort hebt U de Rijksdag verlaten?” wilde de president weten.

Als Torgler er maar een vermoeden van had, hoeveel eens elke seconde zou betekenen in de wedloop met de rechter-commissaris dan zou hij de tijd hebben stopgezet! De agent had de brand om kwart over negen geconstateerd.

Maar de ongelukkige Torgler was al een goed uur daarvoor van de plaats van het ongeluk verdwenen! Hij

schatte zijn vertrek op tien minuten over acht. Heel nauwkeurig kon hij het uiteraard niet zeggen. De gemiddelde burger heeft nu eenmaal geen dienstregeling in zijn hoofd. — „Maar U had een haast, alsof U de trein nog moest halen! Een getuige heeft U gezien toen U met verdachte haast de Rijksdag verliet!” — Dan was dat een onjuiste indruk geweest. De getuige had zich vergist. De beklaagde herinnerde het zich, alsof het gisteren gebeurd was. Juffrouw Rehm, zijn secretaresse, een vrij zware, dikke vrouw, die tegelijk met hem en Koennen het gebouw verliet, had last van een ader-ontsteking in de neus, voor haar moesten ze langzaam lopen. Ze brachten haar naar de halte van de ondergrondse en pas daarna liepen ze naar het restaurant van Asching bij het station Friedrichstrasze en gingen daar om iets over half negen aan een tafeltje zitten. Prachtig. De buitenlandse journalisten wisselden een blik.

Torgler wist niet waar Koennen terecht was gekomen, maar die was in Parijs en Londen geweest. En hij had voor de internationale commissie van onderzoek precies hetzelfde verklaard, wat Torgler zoeven had gezegd. Gamza had de copie van zijn verklaring bij zich. Alle buitenlandse juristen hadden die gekregen, Branting had het materiaal conscentieus naar de adressen van alle leden laten sturen. En de Duitse illegaliteit functioneerde ook bewonderenswaardig goed. Gamza kreeg elke dag met de ochtendpost in zijn hotel pamfletten en bekendmakingen, die een voorbereiding waren op hetgeen die dag bij het proces behandeld zou worden. De naamloze kameraden, die deze brieven binnensmokkelden, zetten hun leven op het spel.

Torgler, de Duitse gevangene en Koennen, de vrije burger over de grens verklaarden tot in details hetzelfde, zonder dat ze met elkaar overleg hadden kunnen plegen. Dit feit sprak voor Torgler, het bewees dat hij de waarheid sprak en het zou hem uitstekend kunnen

helpen voor de rechtbank. Ze moesten het ijzer smeden, zolang het heet was!

Gamza en de Amerikaan gingen in de pauze dr. Sack opzoeken.

Maar het was niet zo gemakkelijk als men wel zou denken om tot Torgler's verdediger door te dringen. De Nazi's, kennelijk verschrikt door de moed die Dimitrov had getoond, hadden de toch al strenge voorschriften nog verscherpt en Gamza en de Amerikaan moesten zich herhaaldelijk legitimeren, ze moesten heel wat uitleggen en heel wat formulieren invullen, voordat ze naar de kamer van de verdedigers werden gebracht, die sombere ouderwetse ramen en geschilderde houten betimmeringen had, net als de rechtszaal.

De heren die daar stonden te roken en luidruchtig te praten gingen opzij toen de twee juristen binnen kwamen en toen kregen ze Torgler te zien, die bij de muur zat. Hij richtte zijn bange ogen op de binnenkomenden en wendde ze toen weer af, alsof hij zich schaamde.

Misschien hield hij de bezoekers voor lastige journalisten. Hij zat daar en rustte uit als een mens, die uitgeput is na een geweldige inspanning. Zijn vervallen gezicht met de door gebrek aan frisse lucht veroorzaakte geel-bleke kleur stak al direct af tegen de volbloedige gezondheid van de andere mensen in de kamer. Een bewaker in uniform, zo bont als op een speelkaart, hing bij hem in de buurt rond met een typische cipiersuitdrukking op zijn gezicht. De Bulgaren waren er niet. Torgler, een Duits onderdaan, werd kennelijk iets behoorlijker behandeld dan de Bulgaarse brandstichters.

Doctor Sack ontving de beide vrienden met geïrriteerde zelfgenoegzaamheid.

Gunstige verklaringen? Maar die hadden ze niet nodig! Dr Sack had Torgler's geval heel goed in zijn hoofd en hij wist best, waarop hij de verdediging moest baseren. Door het materiaal, dat de twee heren hem aanbo-

den, zou de zaak alleen maar geschaad kunnen worden. Gamza kende dr Sack al en wist, hoe hij met hem om moest gaan.

„Zou het toch niet goed zijn, Uw cliënt te vragen wat hij er van denkt?” vroeg hij.

„Torgler,” zei Sack luid, alsof hij een demonstratie hield met een achterlijke leerling of een man die aan doofheid leed,” de heren hier van de internationale commissie zijn bang, dat ik U niet goed genoeg zal verdedigen.” Er was een onderdrukte klank van dreigende vrolijkheid in zijn stem.

Torgler keek zijn verdediger aan met een angstige glimlach. Die glimlach zou Gamza lange tijd niet vergeten. Zo kijkt geen cliënt naar zijn advocaat, die hij vertrouwt. Zo kijkt een slavin nederig naar de boze vrouw in wier handen ze zich bevindt: ze is bang om haar kwaad te maken.

„U hebt mijn machtiging, doctor, en dus mijn volste vertrouwen,” antwoordde de man, die onder bewaking stond op zijn omslachtige manier.

Hij wilde niemand kwetsen en met de voelhorens van zijn ogen in zijn ziekelijk-bleke gezicht betastte hij de beide bezoekers. „Ben je een provacteur?”, vroegen die ogen. „Ben je een vriend?” Ach, de ogen van hen, die de mond wordt gesnoerd, de vragende ogen van gevangenen! De uitdrukkingvolle blikken uit de tijd, toen de film nog stom was en wij haar toch begrepen!

„De heren collega's willen mij materiaal uit Londen geven,” ging dr Sack voort, zonder een van de twee bezoekers aan het woord te laten komen, „en ik heb U zeker uit het hart gesproken, Torgler, toen ik het afwees. Mijne heren, ik ben niet zo onverschillig als U vreest. Ik ben in Londen achter de zaak aangeweest en ik heb het twijfelachtige genoegen gehad met dr Branting te dineren. Welnu, ik heb van hem zoveel onzin in de stijl van het Bruinboek gehoord, dat het uitgeslo-

ten is een van de z.g. Londense documenten aan mijn verdediging toe te voegen."

„Wij zouden ze zelf ter tafel kunnen brengen," zeiden de beide buitenlandse verdedigers.

De aderen op Sack's voorhoofd zwollen op.

„Gaat Uw gang, maar in dat geval leg ik de verdediging neer," zei hij woedend.

Torgler schrok. Hij kalmeerde dr Sack. Hij dankte de beide heren hartelijk voor hun goede bedoelingen, maar hij wist dat zijn zaak in goede handen was en hij verzocht dr. Sack voor hem op te treden zoals hij dat juist achtte.

„Het spijt me, dat we U onnodig gestoord hebben," zei Gamza tegen hem toen ze afscheid namen. „U houdt U goed."

„U maakt een uitstekende indruk op de rechtbank," voegde Hays er aan toe. Torgler had weer die flauwe bleke glimlach op zijn vervallen gezicht en plotseling hief hij vastbesloten zijn ogen naar hen op.

„Als ik maar niet bang behoefde te zijn voor mijn dochtertje. Zij is ziekelijk," zei hij veelbetekenend en hield hen met zijn ogen vast. „Het liefst zou ik willen hebben dat het kind ergens buiten bij familie werd ondergebracht — dan zou mijn vrouw tenminste hierheen kunnen komen," voegde hij er terloops aan toe, terwijl hij naar dr Sack keek.

Vreselijk land, waar de verdediger tegelijk de bewaker van de gevangene is. Vreselijk land.

„We verhuizen over een poosje toch met het hele proces naar Berlijn," zei dr Sack flink tegen Torgler en hij loodste zijn beide lastige gasten met onverholen blijdschap naar buiten.

Gamza wachtte na de zitting op Torgler's moeder en ze spraken een poosje met elkaar.

XII

De bril

De practijk van de oogarts was op de benedenverdieping, zodat de tastende zieken hun weg gemakkelijk konden vinden, het raam keek uit op het groen van bomen en struiken. Zij hadden hoop nodig, de mensen voor wier ogen de wereld vager werd.

Heer, geef hen een zuiver hart om de geel-grijze flikkering, die ronddanst op de hopen sneeuw-wit wasgoed waar de oude vrouwtjes zo trots op zijn en op het witte vlak van het papier, waarop opa een brief wil schrijven aan zijn jarige kleinzoon, weg te wassen. Geef hen een rustige en geduldige ziel, o Heer, opdat de verontrustende snelheid van hun polsslag en de niets goeds voorspellende bliksemstralen, die voor hun ogen flitsen, hen niet in de war maken.

De oogarts is heer over licht en duisternis en daarom was het niet te verwonderen, dat het wachten op hem het karakter kreeg van een Bijbelse advent. In de wachtkamer van de oogarts werd niet gelezen. Men keek angstig naar het groen buiten, men hoopte op het mes, dat het velletje er af zou halen zodra het rijp was, men geloofde aan een paar lenzen, men berustte in een lot, dat misschien reeds voor het hele leven duister was geworden.

Er zaten haast allemaal oude mensen. Wachtgelders uit Vinohrady *) kwamen vlak na oude vrouwtjes van de Mala Strana *) binnen.

*) Wijken van Praag.

Ook de tengere, vlugge vrouw, die door het open geslagen gordijn het medische geheim-vertrek binnestapte was niet jong meer. Maar ze rook lekker, ze had een gezicht dat bescheiden was opgemaakt en haar verschijning en manier van spreken onderscheidden haar van de oudjes in de wachtkamer.

„Dokter, ik word blind,” zei ze. „Ik ben mijn ogen aan de Duitse letters kwijtgeraakt. Dat is een hopeloze druk.”

„Leest U die al vanaf Uw jeugd?”

„Nee, sinds een week,” zei ze snel, „dat is genoeg.”

„We zullen eens kijken,” zei de dokter lachend.

Hij bracht haar in een donker kamertje, ging bij haar zitten, nam zijn toverspiegel en keek in haar ogen. Hij maakte meer licht, richtte de kleine schijnwerper — of wat was het? — als het ware op de kern van haar gezicht — „waarom krijgt U een schok? Dat doet toch geen pijn?” — en onderzocht zwijgend en intensief het binnenste van haar oog.

Daarna kwam ze weer in het volle daglicht, in de witte spreekkamer. De dokter zette Nella voor een bordje met letters, die bij iedere regel kleiner werden en verzocht haar, ze op te lezen. Als dat bordje eens zou kunnen spreken! Wat waren er al een zuchten van angst en hoop over die proefletters heengegaan! Het was een wonder, dat de hoeken van de „v's” en de „y's” er niet van waren gaan omkrullen!

Als de gevoelens van de mensen die de practijk van een oogarts bezoeken zichtbaar zouden kunnen worden, als ze in de vorm van vlinders zouden kunnen opvliegen, zou de sombere doodshoofd-vlinder met zijn vleugels tegen het bord slaan, de prachtige admiraal zou er vol vreugde omheen fladderen en hoger en hoger stijgen, een stelletje monniks-vlinders zou zorgelijk rondzwermen en het vrolijke zwaluwstaartje zowel als de stralende blauwtjes zouden ronddwarrelen door de ka-

mer. Maar wat praat ik toch, de zuivere lucht rook naar ontsmettingsmiddelen en de letters tekenden zich scherp en duidelijk af. Hoe verder Nella er van af ging zitten, hoe beter ze ze kon lezen, zelfs de hele kleine beneden.

„Uw ogen zijn goed,” zei de dokter, „maar Uw arm is wat te kort. Als U die krant zo zou houden — en hij hield hem op een onbereikbare afstand — zou U het best kunnen lezen.”

Natuurlijk. Heel gemakkelijk zelfs.

De dokter verzekerde Nella, dat er niets anders aan de hand was dan de gewone verziendheid, die meestal optreedt als men ouder is dan vijf-en-veertig jaar, hij schreef een recept op en gaf haar het papiertje met een glimlach.

„Die Duitse letters kunnen er niets aan doen,” zei hij, „het zou onrechtvaardig zijn, om die de schuld te geven.”

De ouwelijke opticiën blies wat poeder van de glazen, ademde tegen de bril met de lichte benen randen, wreef met een zeemleren lapje de glazen schoon en gaf Nella met omzichtige hoffelijkheid de bril van grootmoeder, voor haar het teken van de ouderdom. Nella streek haar haar achter haar oren, zette de bril op haar neus en veranderde in een uil, in een klein, zorgelijk uiltje. De dokter had goed praten, maar als dat proces in Leipzig er niet geweest was, had ze nog minstens een jaar zonder bril kunnen lezen! „Het staat mevrouw erg goed,” zei de ouwelijke opticiën, die voor haar heen en weer stond te dansen en hij gaf haar nog een „Jenny” geschenk op de koop toe: een étuitje van rood leer, zo soepel als de pantoffels, die Nella's overgrootvader aanhad als hij in ochtendjas en fez de vliegen op de muur dood sloeg.

Wat was ze in de veertien dagen dat Gamza weg was, oud geworden! Ze was letterlijk uitgedroogd van de zorg! Die nacht hadden ze de Sowjet-journalisten gear-

resteerd — wanneer zouden de Tsjechen aan de beurt zijn? Gamza, die niet mocht verdedigen, schreef de verslagen over het proces voor de „Rode Vlam”, ze wist het best, ze gingen immers door haar handen? Onlangs hadden ze een van de juristen uit de rechtzaal verwijderd, omdat hij voor een krant schreef. Wanneer zou Gamza aan de beurt zijn? Wat zou er met hem gebeuren?

Waarom had ze hem er toch heen laten gaan! Ze verslond alle Duitse kranten, die ze te pakken kon krijgen en ze werd misselijk van die gangster-camouflage, die werd opgedist in Duitse Bierstuben-letters — ze werd er blind van.

Maar het was een plezier om door die bril te kijken! De letters flikkerden niet meer zo verdacht en keken je recht aan; de woorden, die in elkaar gezakt waren alsof ze leden aan ruggemergs-tering gingen weer recht op staan, de zinnen kregen weer betekenis en rijden zich regelmatig over de pagina's. Alles was weer duidelijk geworden: de chaos was voorbij en de dingen hadden hun vaste plaats. Het was niet zo, dat haar onrust helemaal over was, maar ze kon er weer met een helder hoofd over denken en dat was al iets. Wie was op het idee gekomen om een optische lens te slijpen? Wie had de gedachte gehad, twee glazen door een boogje met elkaar te verbinden en door een draad achter de oren te bevestigen? Gezegend zij hij, die ons een tweede stel ogen verschaft en ons ervoor behoedde, uitgesloten te worden van de wijsheid en het leven! Gezegend zij de uitvinder van grootmoeders bril!

Nella wist niets van hem — en ze zou het leuk vinden om op haar oude dag, nu de kinderen haar niet meer nodig hadden, wat te gaan studeren. Wat zou de wereld mooi kunnen zijn, als die ellendige beulen niet....

Er werd gebeld en Nella ging open doen in de schemering.

Wat een verrassing! Wat een vreugde!
„Gelukkig, daar ben je!” riep ze, „maar wat moet dat meisje hier?”

Gamza duwde haar zachtjes de deur binnen.

„Nella, ik kom je een gast brengen. Kom, Bertje, ik zal je wijzen waar je je handen kunt wassen. Je jasje hangen we hier op en de rugzak zetten we in Oma's kamer. Ga maar netjes gorgelen, in de trein kun je gemakkelijk een besmetting oplopen!”

Nella was stom verbaasd. Hij wist nog best, hoe je met kinderen om moest gaan! Maar had hij ooit zo goed voor Helenka of Stan gezorgd?

„Nella, je moet ons flink te eten geven, we hebben honger,” zei Gamza in het Duits, „we hebben een grote wandeling achter de rug, Berta kan zo stevig stappen als een man. Dat is ons nichtje, dat weet je toch — Berta, dat is je tante.”

„Welkom, Berta, ik hoop dat het je bij ons goed zal bevallen,” zei mevrouw Gamzova zo hartelijk als ze maar kon en nam het kind bij de hand. Ze liet niet de minste verbazing blijken — ze was in al die jaren aan heel wat gewend geraakt.

Het meisje in het korte jurkje boog haar knie en maakte een aandoenlijk kinderlijke reverence — haar vlechtje met het strikje eraan begon ervan te dansen.

„Dag tante,” zei ze met een keel-stem in het Duits.

Het was een aardig, gezond meisje dat thuis kennelijk goed verzorgd werd en Nella hield van kinderen. Maar het viel niet te ontkennen, dat ze na al de angst die ze had doorstaan de eerste avond liever met Gamza alleen geweest zou zijn. Hij ging zacht en zorgzaam met het meisje om en probeerde haar wat op te vrolijken. Nella voelde, dat hij ergens om heendraaide, waarschijnlijk was er met de ouders van het kind iets ergs gebeurd en ze paste zich bij haar man aan. Toen ze de eerste onwil, die iedere onverwachte gast bij de gast-

vrouw wakker roept, had onderdrukt wedijverde ze met Gamza in vriendelijkheid.

„Wat een gedoe, met die meid,” zei Barbara buiten, „kijk eens.”

En ze wees met haar ogen op de grond.

„Ziet U, hoe ze Uw parket heeft toegetakeld? Waarom heeft ze die spijkers onder haar schoenen? Kon ze die niet uittrekken?”

„Barbara, je hebt ook altijd wat.”

„Het kan me niks schelen,” zei Barbara zuur en haalde de schouders op, „het is gelukkig niet van mij.”

Ze maakten samen in overgrootmoeders kamer het bed voor de logee op.

„Deze kamer,” zei Barbara, en sloeg met haar hand tegen het gevulde dekbed, „heeft geluk met verwaande mensen, zeg ik maar zo.”

Mevrouw Gamzova gaf geen antwoord. Ze knoopte met haar tengere vingers de knopen van het dekbed een beetje vlugger dicht.

„Ik zeg tegen dat kind: „laat het water in de badkamer niet zo hard lopen, want dan gaat de kraan kapot.” En zij staat daar als een paal en zegt geen boe of ba. Wat een verwaande aap.”

„Ze kon je geen antwoord geven, ze verstaat geen Tsjechisch.”

„Waarom heeft hij haar dan hier gebracht? Mijnheer heeft ook altijd van die gekke ideeën.”

Nella bloosde.

„Het is een nichtje van mijn man,” zei ze met moeite en ze voelde dat ze loog en daardoor Barbara een gevaarlijke troef in handen speelde.

En inderdaad.

„Wel, wel,” zei Barbara scherp, „hebt U Duitse familie? Dat is me wat moois. Zeven en twintig jaar ben ik hier in huis en dat heb ik nooit geweten.”

„Klaar Barbara,” zei mevrouw Gamzova en stond op.

„Klaar,” zei Barbara strijdlustig, „maar ik zeg U één ding recht in Uw gezicht: die Moffin help ik niet. We hebben er hier al heel wat gehad, een negerinnetje hebben we ook gehad en voor dat negerinnetje deed ik alles. Maar voor een Moffin steek ik geen poot uit. Toen ik met de oude mevrouw zaliger, Uw moeder, in Karlsbad was hebben Duitse jongens met stenen naar ons gooid. Kijk eens,” zei ze, terwijl ze haar haar weg streek, „Hier heb ik nog een aandenken aan ze.”

„Niet alle Duitsers zijn zo,” bracht Nella daar tegen in.

„Daarmee doe je ze onrecht, Barbara.”

„Dat denkt U maar. En die hoogverraders dan in Brno? Ze doen alsof ze gymnastiek maken en ondertussen willen ze van ons weg.”

Het meisje doelde kennelijk op het Volks-sport-proces.

„Weet je daar wat van, Barbara?” vroeg Nella verbaasd.

„Alles!” zei Barbara zegevierend, „ik lees alle recht-bank-verslagen. Past U maar op dat die Moffin het rol-gordijn niet losscheurt. Wel te rusten.”

Ja, Berta moest vroeg in de veren, ze was moe van de tocht.

„We blijven wel bij je zitten tot je slaapt, meisje,” zei Gamza.

Gamza was een door en door goed mens, Nella wist hoe hij was. Maar had hij ooit zo bij de bedjes van zijn eigen kinderen gezeten? Zijn leven lang had hij voor hen geen tijd gehad.

Het was mooi, een slapend kind onder je dak te hebben. Op de lichte golven van haar ademhaling kwamen oeroude herinneringen aandrijven, herinneringen die teruggingen tot Betlehem. Een tehuis is dubbel een tehuis wanneer er een kind ligt te rusten en Nella ging naar haar kleinzoon Mitja verlangen, die droomde van

de loeiende sirenes van de Kaspische stoomboten op de Wolga. Wat was het leven toch verward!

Haar kleinzoon speelde met Tartaren-kinderen en in de kamer van overgrootmoeder sliep een vreemd, Duits meisje. Ze had rose wangen en ademde gezond en rustig. Ze liepen op hun tenen de kamer uit.

Nu waren ze alleen en Gamza vertrouwde Nella, onder de strenge belofte van stilzwijgen, toe, wie het kind was en waarom hij haar over de Tsjechische grens had gebracht. „Langs wettige weg?” vroeg Nella. Gamza begon jongensachtig te lachen. Hij zag er jong uit, het avontuur had hem opgewonden. „Aan jou, Nella, kun je nu nog merken, dat je vader hofraad is geweest,” zei hij. „Alles, wat maar naar incorrectheid zweemt, windt je op. Die stakker van een Bertje zou lang op een pas hebben kunnen wachten! Het was niet erg raadzaam, om hun aandacht op dit gezin te vestigen. Als je hem gezien had, Nella, die ongelukkige stakker, gesloopt door de gevangenis en bedreigd door de dood, die doods-bang was voor zijn kind en ons met zijn ogen tekens zat te geven achter de rug van zijn eigen advocaat om!”

Gamza had geen kans meer op de verdediging, dat was wel duidelijk. Sack en het Hof wilden niemand van de buitenlandse juristen bij het proces betrekken. En daarom was Gamza blij, dat hij tenminste op deze manier iets voor een van de onschuldig beklaagden had kunnen doen.

Het was niet moeilijk geweest. Hoe hij het gedaan had? Heel eenvoudig. Ze waren uit de sneltrein van Berlijn gestapt, hadden een kaartje voor de stoptrein gekocht, waren een paar haltes met het lokaal-treintje meegereden en niet ver van de grens had een molenaar, een Duitse kameraad die zoiets al vaker bij de hand had gehad, hen door het bos naar Bohemen gebracht. Nella kende die buurt wel van het ski-lopen. Berta had met haar oom een tochtje gemaakt, ze was er trots op dat

ze zo groot was en ze had erg veel plezier gehad. De volgende morgen zou Gamza haar naar haar echte familie brengen, die in Praag woonde.

„Ze hadden op jullie kunnen schieten,” zei mevrouw Gamzova bezorgd.

„Er was geen sterveling. Alleen een paar koolwitjes vlogen over de grenspaal heen — die kon het niet schelen of ze in de Republiek waren of in het Rijk. Nella, wat was het mooi daar in de bergen. Zon en hei en wazige vergezichten. We moeten samen eens naar buiten,” zei hij hartelijk, en Nella kreeg, Joost mag weten waarom, tranen in haar ogen. Waar herinnerde haar dat aan? Waar deed haar dat toch aan denken? Aan welke laatste wandeling?

„Je bent overstuur,” zei Gamza, „ik schaam me. Ik heb je zo stom ongerust gemaakt met dat testament. Dat was idioot van me. We zijn in Duitsland volkomen veilig.”

„Dat weet ik wel,” zei mevrouw Gamzova, terwijl ze de nieuwe bril onopvallend wegstopte onder haar krant —, „dat weet ik wel. En die arrestatie van de Sowjet-journalisten?”

Gamza keek haar aan. „Nella,” zei hij en zijn stem klonk warm van jeugd, „ik moet je iets opbiechten. Ik ben in Leipzig verliefd geworden als een snotjongen.”

Mevrouw Gamzova had een grote zoon, die met een actrice vrijde, ze had ergens ver weg een getrouwde dochter en een kleinzoon, ze was oud, ze zou er zo erg lang niet meer zijn. Ze was oud, maar leeftijd beschermt niet tegen dwaasheid en de krant, die ze neerlegde, ritselde, zo trilden haar handen.

„Ik ben onsterfelijk verliefd geraakt op Dimitrov,” zei Gamza en hij stond op. „Nella, ik wou dat je hem had kunnen horen. Wat een moed! Het is een held. Dat zeg ik maar niet zo. Voor het eerst van mijn leven heb ik met mijn eigen ogen een held gezien,” vertelde Gamza

enthousiast, terwijl hij heen en weer liep door de kamer. „Dat heb je niet vaak, dat zo'n temperament samen gaat met zo'n scherpe zakelijkheid. Intelligent als de duivel en hij vecht voor zijn leven — natuurlijk. Maar daar zit het hem niet in,” zei Gamza, hardop denkend en hij ging voor zijn vrouw staan, „Weet je, het is de volstrekte overtuiging dat de mens voor de waarheid leeft, die hem die moed geeft.”

Nella keek naar hem, zoals hij daar stond en de woorden, waarmee ze voorzichtig de verzekering wilde kopen dat Gamza nergens meer heen zou gaan, bestierden haar op de lippen.

„Ik heb een heerlijke man,” dacht ze. „Ik heb nooit rust bij hem, maar ik zou hem voor niemand op de wereld willen ruilen. Ik zal alles doen, alles.”

Wat, arme Nella, alles? Alleen alle mogelijke kleinigheden, die vrouwen kunnen doen. Berta had gegeten en ze wachtten op Gamza, die met een van de familieleden van het meisje zou komen. Nella zorgde ervoor dat het meisje niet verdrietig werd en zich niet verveelde, en omdat ze geen speelgoed meer had, had ze ansichtkaarten voor de dag gehaald en gaf ze om de beurt aan het meisje. Het meisje vond een blauw meertje waar een groen eilandje met een klein kerkje in lag het mooiste.

„Je mag dat plaatje wel houden, als je het mooi vindt,” zei Nella. „Dat is Bled. In dat kerkje is een klokje, en als je dat klokje luidt en een wens doet, gaat die wens in vervulling.”

„Ach,” zei Berta dweperig. „ik weet wel wat ik zou wensen.”

„Stakker,” dacht Nella „natuurlijk dat ze haar vader vrijlaten.”

Berta sloeg haar arm om mevrouw Gamzova heen en fluisterde haar haar kinderlijk geheim in het oor:

„Tante, weet je wat ik zou wensen, als ik het klokje

zou luiden? Je mag raden! Dat ze me in de Hitler-jeugd opnemen!"

Nella maakte haar hoofd vrij.

„Nee toch!"

„Alle meisjes," vertelde Berta spijtig, terwijl haar frisse lipjes begonnen te pruilen en ze er voor het eerst tijdens haar bezoek uit zag of ze zou gaan huilen, „alle meisjes zijn in de Hitler-jeugd en ze hebben allemaal dezelfde jasjes en rokjes en strikjes en ze gaan tochtjes maken met een vlag. Maar mij zullen ze ook opnemen!"

Op dat ogenblik kwam Barbara binnen met een blad vol vorken en messen. Ze keek zo dreigend als een onweerswolk en met demonstratieve onverschilligheid begon ze met hels lawaai de couverts in de la te gooien, alsof ze wou zeggen: „Ik doe alleen mijn werk en niets meer!"

Wat een geluk dat Barbara geen Duits verstond! Als ze het had begrepen, zou er voor Nella wat gezwaaid hebben!

XIII

Dit is mijn proces

Ze moesten maar gauw opschieten met dat proces, anders stierf de hoofd-beschuldigde nog onder hun handen van de honger. De schuld van de directie van de gevangenis zou dat niet zijn, daar konden de buitenlandse journalisten zich van overtuigen. In die lekkere Wiener Schnitzel, heerlijk goudbruin gebakken, zouden ze zelf best trek hebben. Maar die rare Van der Lubbe raakte hem niet aan. Hij nam nog geen slokje van het kopje chocolade-melk, waar hij waarachtig dankbaar voor zou moeten wezen na het spoelwater dat hij gewoonlijk kreeg. Hij proefde geen druif van de hele tros — en in fruit zitten vitaminen! Iemand die ter dood veroordeeld zou worden, zouden ze eens lekker opknappen! „Schaamt U zich niet, Van der Lubbe, bent U een jonge man?” zeiden ze tegen hem, „op Uw leeftijd had ik altijd een honger als een wolf.” De dokter had hem de vorige dag onderzocht, hij had hem beklopt en beluisterd en zijn Engelse collega uitgenodigd hetzelfde te doen. De gevangene was inderdaad door zijn koppige vasten niets dan vel over been geworden. Maar op zijn lichaam was geen spoor van een blauwe plek, veroorzaakt door mishandelingen te vinden en ook geen prik van injecties, waarover zulke gruwelverhalen in omloop waren. Marinus' apathie was uitsluitend het gevolg van zijn vrijwillige hongerstaking. De juridische deskundige met het hakenkruis op de borst verklaarde, dat de beklaagde bij zijn volle positieven was en volle-

dig verantwoordelijk voor zijn handelingen. Als hij niet voor rede vatbaar was, dan was daar niets aan te doen. Ze zouden het met kunstmatige voeding proberen. Het was natuurlijk hun menselijke plicht hem in leven te houden tot aan de terechtstelling.

Als hij toch al bekend had, die op heterdaad betrapte schuldige, waarom stelde hij zich dan nog aan en verbitтерde nodeloos het leven van de president van het Hof, die er toch al beroerd genoeg aan toe was? De zware druk van *boven* en die dwarskijkers uit het buitenland — de rechtbank zat voortdurend tussen twee vuren. En het leven van de Officier van Justitie ging nu ook niet bepaald over rozen. In het zweet zijns aanschijns had hij de aanklacht in elkaar gedraaid, waardoor de Nederlander, de Balkanezen en de Bolsjewiek Torgler aan elkaar gekoppeld werden, zoals in het protocol beschreven stond. Maar nu begon dat buitenlandse tuig, dat men levend in de manege van het proces had gelaten, te bokken en was met geen mogelijkheid in het gareel te krijgen. Die Bulgaarse cosmopolitische landloper was een doortrapte vent, die was van alle markten thuis, die wist van wanten. En die zoete Torgler was ook niet van gisteren. Maar die sufferd van een Van der Lubbe! Wat zou het voor hem nu uitmaken, als hij tenminste één van de vier mannen in de beklaagdenbank zou aanwijzen en verklaren, dat die het geweest was. Er zou voor hem niets veranderen, hij kwam toch onder de bijl. Maar niks hoor, hij was zo koppig als een ezel en verwikte of verwoog niet. Hij beweerde, dat hij Torgler nooit van zijn leven had gezien, noch ooit iets van hem had gehoord en wat de Bulgaren betraf was het al precies hetzelfde.

„Van der Lubbe, door wie bent U nu geholpen?”

„Door niemand,” antwoordde Herostratos van Leiden trots met zijn zwakke stem. „Ik heb het helemaal alleen gedaan.”

Achter de groene tafel onder het hakenkruis stond een beschilderd bord. Het was geweldig van afmetingen, zoals alles in het grote Duitsland van Hitler en erop stond in groen het interieur van het Rijksdag-gebouw en in rood de weg die de brandstichter door de doolhof van gangen, zalen en kamers had genomen. De President van het Hof nam het woord, een ambtenaar pakte een stokje, dat iets langer was dan dat, waarmee in de aardrijkskundeles op de kaart wordt aangewezen en het publiek werd jong en voelde zich weer, alsof het op de schoolbanken zat. Lang genoeg hadden ze nu hun gehoor bij het verhoor ingespannen. Ze hadden ogen en ze wilden zien, deze zonen en dochters uit de eeuw van de film. De stok, die over de gekleurde kaart bewoog, leek weliswaar niet op de bewegende beelden op het doek, maar ze knapten van het kijken toch wat op. Daar was het trappenhuis en daar het hek, waar Van der Lubbe volgens zijn bewering overgeklommen was, hij had twee ruiten ingedrukt en daar waren ze dan met de brandstichter in de rechterhoek van het restaurant van de Rijksdag. De eerste rode halte. Wat had Gamza zich gegergd en wat hadden ze hem voor de gek gehouden als het zijn beurt was om in de studentenkamer, waar ze in zijn magere jaren met zijn drieën woonden, de kachel aan te maken. Het was niet zo gemakkelijk om een vuur te maken: de „Nationale Wachter” wou best branden, maar geen spaander hout werd er door aangestoken, al wenste je ook nog zo vurig eindelijk rust te krijgen en naar je boeken te kunnen gaan.

De blokjes hout waren immuun; het waren vuurvaste blokken. Het verkoolde papier krulde om in de ijzige lucht, er bromde iets in de kachel maar dan was het weer donker en stil en kon je opnieuw beginnen. Natuurlijk, een intellectueel is onhandig — Gamza was zijn leven lang erg onhandig geweest en Stanislav had dat van hem geërfd. Maar was zelfs Barbara soms niet

bijzonder vijandig gestemd tegen alle leden van het gezin, omdat haar Amerikaanse kachel niet wilde branden? Een vuur aanmaken is niet zo eenvoudig! Natuurlijk, de patentaanstekers voor Duitse huisvrouwen waarmee van der Lubbe zich had bewapend waren uitstekend, zoals alle producten in het Rijk van de Führer — het lostrekken, verfrommelén en aansteken van het gordijn in de eetkamer was kennelijk het werk van een ogenblik.

Een opspattende vonk stak het gordijn aan, een vlammetje stak zijn rode tongetje uit — kijk eens aan! Daar ging de vlam en van der Lubbe nam de benen, alsof hij zijn eigen hoofd in brand had gestoken. De rode draad van de weg, die de brandstichter had genomen, kronkelde naar de hall toe, wond zich door de ingewikkelde gangen en de stok van de explicateur strompelde hem achterna. Niemand van de aanwezigen vond het vreemd, dat de vindingrijke brandstichter, die daar in de beklagdenbank zat als een zielige stakker die niet tot tien kan tellen, zo bliksemsnel had kunnen handelen. Waartoe dienden de servetten van het restaurant in het Rijksdag-gebouw? Waartoe het paardenhaar en de hennep, waarmee de telefooncellen waren dichtgestopt? Alles was gelukt, alles vatte onmiddellijk vuur en brandde in de licht ontvlambare atmosfeer van de Rijksdag. Interessant, vóór die tijd had van der Lubbe niet zoveel geluk gehad. De beide vuurtjes die hij in Neu Köln en in het oude Raadhuis van Berlijn had proberen te stichten, waren meteen weer uitgegaan net als het hout in de kachel van Gamza. Die van der Lubbe, die van der Lubbe toch! Wie zou dat van hem geloven, nu hij hier zat als een kip, die in de regen heeft gelopen. De brand sprong de trappen op naar de garderobe, rolde door alle benedenkamers en er achterheen joeg de alomtegenwoordige van der Lubbe, de lucifer van de revolutie. Wat hij aankeek, begon te

smeulen, wat hij aanraakte, ging branden, waar hij over ademde vatte vuur. Waarachtig net als in het gedicht van des Führers liefste leraar aangaande de supermens: „Vlam, al wat mijn hand grijpt, wat ik los laat verkoolt.” Maar laten we geen heiligschennis plegen. De rode veelkoppige slang kwam al tot de koepel van de Rijksdag, — vijf, tien, talloze hoofden likten met vlamme tongen het plafond en spuwden vonken, stinkende rook en schande over het vreedzame Duitse volk.

Meneer Gempe, de leider van de Berlijnse brandweer kreeg het benauwd in zijn rol van St. Joris.

Hij had het niet zo gemakkelijk met het verslaan van de Bolsjewistische draak. De brandweer kwam te laat met zijn spuiten. Waarom had de S.A. hen dan ook niet bijtijds gewaarschuwd? Daar moest je maar niet naar vragen, met vragen stellen schoot je niets op. Meneer Gempe was ook te nieuwsgierig geweest en nu zat hij achter slot en grendel.

Het vuur vloog naar de grote vergaderzaal en raakte het parlement in het hart — hoger ging de vlam, steeds hoger. — Herostratos van Leiden scheurde zich de kleren van het lijf en stookte het vuur aan met zijn enige jas — zodat geen van de rechters ooit zal kunnen vaststellen hoe de man, die door ooggetuigen enkele uren voor de brand nu eens met Torgler en dan weer met de Bulgaren was gezien, gekleed was. Want zijn kleren waren verbrand en de agenten betraptten hem half-naakt naast de grote zaal. Alleen zijn legitimatie was als door een wonder gespaard gebleven.

De stok van de explicateur beëindigde zijn reis langs de rode weg door de doolhof van gangen. Het was zo'n enorm stenen gebouw en het ging in vlammen op, alsof het een hooiopper was. En dat door deze nietsnut — was dat mogelijk? „Van der Lubbe, heeft niemand U geholpen?”

Tijdens de uiteenzetting was zijn hoofd als een verlepte bloemknop op zijn borst gezakt. Nu hief hij het op:

„Niemand, ik heb het alleen gedaan.”

De president van de rechtbank begon het waarachtig van harte te wensen. Hij was geen slecht mens, hij was een goed echtgenoot en vader, een verstandig beheerder van zijn vermogen en hij was bang voor de Bolsjewieken die kleine kinderen opeten en zich te buiten gaan aan geslachtelijke uitpattingen met beesten, die geen enkele fijngevoeligheid kennen en de mensen ter begroeting een revolver in de mond steken. De president van de rechtbank was een goede Duitser en hij haatte ook het barbaarse land waar Dimitrov vandaan kwam, die Slavische vlegel met zijn Balkan-manieren. Dimitrov gooide de President telkens een knuppel tussen de voeten als hij bezig was zijn moeilijke eierdansen uit te voeren en er bestond waarachtig geen reden om Dimitrov en zijn vrienden met fluwelen handschoentjes aan te pakken. Maar er was een steekje aan los. Ja, er waren verschillende steekjes aan los, er zaten bedenkelijke scheuren in de aanklacht. De president mocht zijn wie hij wilde, hij kende zijn paragrafen wel en duldde geen onregelmatigheden in zijn vak. Een justitionele moord kon voorkomen, waarom niet. Maar dan moest die behoorlijk gefundeerd en beredeneerd zijn en door bewijzen gesteund worden. Maar dit hier? Wat kon je met dit schamele materiaal beginnen? Er zaten niets dan gaten in. Het viel onder je handen uit elkaar.

Dimitrov's alibi was goed. Hij was niet in Berlijn in die noodlottige nacht. Hij zat in de slaapwagen van de sneltrein van München en de dame waarmee hij in de gang stond te praten zou voor hem getuigen. Torgler beriep zich op de verklaringen van twee kellners van Aschinger, die konden getuigen dat hij een uur voordat de brand uitbrak in het restaurant was gekomen. Popov

kwam zelfs voor de dag met een gebruikt bioscoopkaartje, gemerkt met datum en uur van de avond van de brand. De God van de Duitsers mocht geven, dat de Hollander alleen het vuur had aangestoken! Dan zou de wolf zijn vreten krijgen, de geit zou worden gespaard en de eer van de president zou niet worden bevlekt. Het rode brandstichters-riviertje liep zo rustig door het landschap op het bord. Zijn ideaal-beeld mocht niet bedorven worden, hij was een goede Duitser. Ze mochten zijn schemaatjes niet in de war sturen. Maar die juridische deskundigen, die ongelukkige wroeters, konden zich niet rustig houden.

Een van de ooggetuigen van de brand, een jonge sergeant van de marechaussee legde verklaringen af over een vlam die er uit zag als een orgel, over een vlammend orgel, jawel, met een heleboel vlammetjes als pijpen dat hij achter de brandende fauteuil van de voorzitter in de grote vergaderzaal had gezien. Hij liet zich dat niet uit het hoofd praten.

De directeur-generaal van de Berlijnse brandweer, die prat ging op zijn doktorstitel, nam een proef. Hij vroeg de brandweermannen een fauteuil uit de grote vergaderzaal met de aansteker die van der Lubbe had gebruikt in brand te steken.

De mannen probeerden het met bewonderenswaardig geduld twintig minuten lang. Maar de eikenhouten stoel wilde geen vlam vatten. Ze legden er toen een filmrolletje onder en staken dat aan. De rol verbrandde natuurlijk tot as, maar ook toen brandde de fauteuil niet. Alleen het kunstleer, waarmee hij bekleed was smeulde: maar het zou meer dan een uur duren, voordat daardoor het harde eikenhout van leuning en stoel zou gaan branden. De deskundige verklaarde, dat bij de betimmering en inrichting van de grote vergaderzaal weliswaar de theoretische mogelijkheid van vuur vatten voorhanden was, maar dat betimmering zowel als meubilair van

moeilijk brandbare houtsoorten gemaakt waren. Er zou een weloverwogen en systematische voorbereiding nodig zijn geweest om ze in vlammen te doen opgaan, een voorbereiding waartoe van der Lubbe geestelijk waarschijnlijk nauwelijks in staat was.

Verder vorderde het meer tijd dan van der Lubbe in het bewaakte gebouw tot zijn beschikking had gehad en moesten er kennelijk meerdere personen aan mee hebben geholpen.

De tweede deskundige, zeer ter zake kundig, professor in de warmteleer aan de Technische Hogeschool, was het met de directeur-generaal eens, dat de brand in de vergaderzaal een bijzonder vreemde brand was geweest en sprak het vermoeden uit, dat voor een vuur van deze snelheid en deze omvang minstens twintig liter benzine, benzol of petroleum gebruikt waren. Maar men kwam er niet mee, als men die vloeistof eenvoudig uitgoot. Het was alleen mogelijk deze brand te stichten als men de brandbare vloeistof liet opzuigen door lappen katoen. En daar zou de dader een kilometer ver naar gestonken moeten hebben.

De Officier van Justitie begon lont te ruiken.

„Portier, hebt U, toen U poort nr. 5 voor Torgler openmaakte, niet een vreemde lucht geroken?”

De oude portier glimlachte bitter, een glimlach die treurig was van schaamte. Hij vond het pijnlijk om in zijn herinnering te ruiken aan een man, die hij goed kende en die hij altijd eerbiedig had gegroet. Alle afgevaardigden waren van hem, onverschillig voor welke partij ze het woord voerden en de redevoeringen klonken zo mooi onder het plechtige gewelf van de koepel. Ze waren allemaal van hem en ze brachten meerdere glorie voor zijn parlement.

Hij had indertijd de fauteuil voor keizer Wilhelm persoonlijk afgestoft en nu dit! Wat had zijn vrouw erom gehuild! Die vervloekte vreemdelingen! Een Duit-

ser zou dit nooit gedaan hebben. Nee, de portier had niets gemerkt toen de afgevaardigde Torgler om even over achten het gebouw van de Rijksdag verliet. Hij rook niet naar benzine en ook niet naar petroleum.

„En van der Lubbe, mijnheer de commissaris?”

„Ook niet!’ ,

„Is er geen stukje van een of ander vat voor brandbare stoffen gevonden?” vroeg de president.

Nee, ook dat niet. En de directeur-generaal van de brandweer merkte op, dat wanneer de grote zaal volgezogen was geweest met een dergelijke hoeveelheid benzine, de atmosfeer in korte tijd verzadigd zou zijn geweest met ontplofbare gassen waardoor de brandstichter gevaarlijk zou zijn gewond, zodra hij het vuur ontstak.

„Mijne heren, laten we daar ons hoofd niet meer over breken. Het gaat hier niet om petroleum of om benzine. Dat zijn verouderde middelen,” zei een derde deskundige, een scheikundige uit Halle, een beetje verachtelijk. „Hier heb ik een monster,” zei hij triomfantelijk, „maar ik zou de samenstelling ervan niet graag aan het publiek willen mededelen. U moet mij goed begrijpen. Ik heb de verbrande resten op alle mogelijke manieren geanalyseerd, tot ik, naar ik meen, het juiste heb gevonden. Ik ben een vloeistof op het spoor gekomen die na een poosje uit zichzelf vlam vat, wanneer hij van tevoren met een of andere brandbare stof in aanraking is geweest. De sergeant heeft ons zoeven verteld, dat hij vlammen in de vorm van een orgel heeft gezien. Hij zag juist. De brandende deeltjes vliegen, wanneer het vuur door de zelfbrandende vloeistof is ontstoken, de lucht in, blijven daar zweven en vormen in de lucht de omtrek van het voorwerp dat eigenlijk al is verbrand. Wanneer mijnheer de president de zaal zou laten ontluimen,” zei de jonge scheikundige ijverig, „zou ik het Hof een kleine proefneming kunnen laten zien.”

Maar dat moest maar voor een andere keer bewaard worden. De president stelde er meer belang in te weten, hoeveel van de genoemde vloeistof er nodig zou zijn om de grote zaal in brand te steken.

„Ongeveer vier liter.”

„Zou het mogelijk zijn,” zei de Officier van Justitie gretig, „die in twee acte-tassen te vervoeren?”

„Absoluut,” zei de deskundige, zonder te letten op de schrik die hij daarmee Torgler aanjoeg. Wat ging het lot van een mens hem aan! Hij stond in vuur en vlam voor zijn ontdekking! De vloeistof was kleurloos en reukloos en vrij gemakkelijk te krijgen. De gordijnen, de meubels, de betimmering, het kleed van de grote vergaderzaal moesten letterlijk doordrenkt zijn geweest met die zelf-brandende vloeistof. De deskundige had in alle verbrande resten de sporen ervan terug gevonden. Volgens hem was het uitgesloten dat zulk een systematische en zorgvuldige voorbereiding door één man uitgevoerd kon worden.

„Mag ik een vraag stellen?” vroeg Dimitrov. Alle ogen in de rechtzaal waren op hem gevestigd. Zodra hij zijn mond open deed verwachtte het publiek een dramatische scène. „Is het mogelijk,” vroeg hij, „met de vloeistof waar zojuist over gesproken is 24 uur voor de brand iets te prepareren?”

Een moedige vraag! Gamza hield de adem in.

„Uitgesloten,” antwoordde de deskundige, „uitgesloten.”

Dimitrov vertrok geen spier. Maar de gezichten van de buitenlandse juristen helderden op en Gamza's hart begon sneller te kloppen van grote blijdschap. Die kerel van een Dimitrov! Het publiek besepte de steilheid van de afgrond niet, waar hij in had kunnen storten. Maar hij was erover heen gesprongen en had op dat ogenblik zijn leven gered. Die kerel van een Dimitrov! Hij was de dag voor de brand en de nacht van de brand

niet in Berlijn geweest. En dus had hij de brand niet kunnen voorbereiden, zoals zoeven door de deskundige was verklaard.

Maar alle drie deskundigen waren het er over eens, dat de Hollander de brand niet alleen kon hebben gesticht en dat irriteerde van der Lubbe. Hij had zijn aanstekers immers met zoveel zorg in de winkel uitgezocht! Hij liet zijn eer niet aantasten.

„Ze hebben gemakkelijk praten,” zei hij beledigd, „ze zijn er niet eens bij geweest. Ik ben er bij geweest. Ik kan het toch zeker weten.”

„Praat dan als je het weet, sufferd,” viel Dimitrov plotseling uit, „wie hebben je gebruikt? Waarom zwijg je als een idioot? Waarom dek je die schoften?”

„Dimitrov, ik zal U laten verwijderen!” schreeuwde de president, zo luid, alsof iemand hem met een mes in het levende vlees sneed. God mocht hem bijstaan als het nodig mocht blijken nieuwe medeplichtigen te zoeken. Ook zijn hoofd zat los op de schouders! God mocht hem bijstaan!

Van der Lubbe liet zijn hoofd op zijn borst vallen en trok spijtig met zijn half-open mond.

„Dit is mijn proces!” riep hij huilend, „waarom neemt U het mij steeds af?”

En zijn sombere gezicht, waar de schaduwen van de honger op lagen, zijn verdwaasde gezicht, leek nog eens zo luguber onder de narren-muts die de onbekende daders hem hadden opgezet.

XIV

Spel met het vuur

Nee, Gamza had zich niet gestoord aan de onuitgesproken wens van zijn vrouw om niet meer weg te gaan. Hij had het meisje dat hij had meegebracht bij familie achtergelaten, zijn praktijk aan Klatsel overgedragen en was weer naar Berlijn gegaan, de stad waar het afgebrande Rijksdag-gebouw stond. Ze hadden het proces tijdelijk naar Berlijn verplaatst, om ter plaatse te kunnen verhoren. Hij zou zich een zo belangrijke getuige als minister-president Goering vast niet laten ontgaan!

De dictator van Duitsland stond met de rug naar hem toe, zijn gespreide benen staken in fascinerend-glanzende laarzen. Elk been apart was een zuil — het leek alsof het Heil-schreeuwende publiek hem in soldateske dronkenschap dubbel zag. Zijn plus-fours van geweldige afmetingen spande om zijn lichaam. Hij had een koppelriem om zijn middel. Hij had zijn korte, vette armen in zijn zijden geplant als een ruzieënd viswif. Hij antwoordde de grote man die bewaakt werd door twee soldaten. Hoe was dat in 's hemelsnaam mogelijk? Dimitrov verhoorde uit de beklaagdenbank minister-president Goering! Het ene woord had het andere gehaald, Dimitrov had gevraagd waarom de politie-beambten helemaal niet hadden onderzocht bij wie van der Lubbe had gewoond en met wie hij de twee laatste dagen voor de brand was omgegaan. Dat had de enorme getuige, Joost mag weten waarom, zo nijdig gemaakt dat hij was be-

ginnen te schreeuwen. De brandstichters moest men onder de communisten zoeken! Onder die geboren misdadigers, onder dat sadistische tuig dat er zijn hele leven lang een ontaarde wereldbeschouwing op na had gehouden! Dimitrov, bewaakt door twee soldaten, ging er op in:

„Is mijnheer de minister-president er zich van bewust, dat de Partij, die er deze ontaarde levensbeschouwing op na houdt, over een zesde deel der wereld heerst?”

„Helaas,” zei Goering somber.

„En is het mijnheer de minister-president bekend, dat de wijze waarop die partij in de Sowjet-Unie het economische beleid voert, de wereld uit de tegenwoordige crisis en werkeloosheid zou kunnen brengen?”

Goering en het Duitse publiek begonnen hartelijk te lachen.

„Weet mijnheer de minister-president ook, dat de opdrachten van de Sowjet-Unie aan honderdduizenden Duitse arbeiders werk verschaffen?”

„De Russen betalen met wissels,” zei Goering grinnkend, „ik zie liever contant geld, neem dat van mij aan. Want bij die Russen kun je nooit weten.”

„De Sowjet-Unie,” zei Dimitrov rustig, „onderhoudt diplomatieke betrekkingen met Duitsland. Weet mijnheer de minister-president dat?”

Goering sprong op.

„Jij onbeschofte vlerk! Jij schooier! Jij landloper! Dat smerige internationale tuig zwerft hier maar rond, steekt onze Rijksdag in brand en heeft dan nog de brutaliteit mij de les te willen lezen! Je bent een misdadiger en hoort aan de galg!”

De president was wanhopig. Mijnheer de minister-president praatte zijn mond voorbij. Zeker, hij was soldaat en sprak fris van de lever. Maar als men voor het Hof stond mocht men zo niet praten! Het proces werd door de hele wereld gevolgd.

„Dimitrov ik heb U verboden communistische propa-

ganda te voeren. Het moet U dan ook niet verbazen, als de getuige de verontwaardiging te machtig wordt."

„O nee, ik ben met het antwoord van mijnheer de minister-president zeer tevreden," zei Dimitrov vrolijk, „maar U, mijnheer de minister-president, gedraagt zich alsof U op de een of andere manier bang bent voor mijn vragen."

Goering deed letterlijk een stap achteruit. Maar direct daarna rechte hij zijn stierennek weer en ging door.

„Ik bang zijn?" snauwde hij. „Waarom zou ik bang voor jou zijn? Wat matig je je aan? Er uit!" schreeuwde hij ineens, „breng die communistische ellendeling weg! Er uit!" brulde hij buiten zichzelf en de bewakers gingen om de beklagde heen staan.

„De getuige heeft niet het recht, mij te laten verwijderen!" schreeuwde Dimitrov.

„Gooi hem eruit!" riep de president. Die brutaliteit! Die schande!"

De minister-president dreigde de beklagde met zijn vuist.

„Wacht maar tot je buiten het bereik van dit Hof bent!"

In de stampvolle zaal viel een stilte, een pijnlijke stilte, de stilte die altijd valt als het toneelscherp na het slot van een bedrijf, waarin een mens in hevige opwindung zichzelf niet meer meester is geweest en zijn binnenste voor het publiek heeft blootgelegd.

Ein prächtiger Kerl, dieser Goering, maar jammer dat hij niet beter op zijn woorden paste. Hij praatte zijn mond voorbij en dat was jammer. Zelfs de meest harts-tochtelijke aanhangers van het hakenkruis, zij, die Goering een applaus hadden gegeven toen hij op de communisten had gescholden en die de Bulgaar hadden uitgelachen toen hij de lof van de Sowjet-Unie zong, voelden het.

Gamza was getuige van het duel tussen die twee,

tussen de sprankelende, zakelijke Dimitrov en de dol-drieste, opvliegende Goering. Hij zag, hoe een man met een helder hoofd de woeste Caliban in het nauw dreef door de kracht van zijn geest, een geest, die door de boeien niet was gebroken. Het zou een genot zijn geweest om die strijd tussen David en Goliath gade te slaan — als Gamza maar niet gehypnotiseerd was geworden door die prachtig gepoetste laarzen. Waar die liepen, groeide geen gras meer. Wilde geruchten waren in omloop over de grofheid en de onbeschaafdheid van de Pruisische minister-president. Gamza had het niet geloofd. Roddelpraatjes waren altijd overdreven. Maar hier zag hij de caricatuur van de werkelijkheid. De manier, waarop Goering te keer ging was veel erger, dan al de verhalen die over hem in omloop waren en Gamza de oude slimmerik, bedreven in juridische schermutselingen, keek naar de minister-president met de grote, verbaasde ogen van een kind, dat voor het eerst in de dierentuin is. Wat zou die beer nu doen? Waar zou hij heengaan? Zou het hem pijn doen dat de bij hem in zijn snuit had geprikt? Natuurlijk deed het pijn. Hij draaide in het rond, sloeg met zijn poten om zich heen en was buiten zichzelf van woede. Wat zou er gebeuren als de beer uit zijn kooi kwam? „Wacht maar, tot je buiten het bereik van het Hof bent.” Verdedigers, hebben jullie gehoord hoe hij zijn mond voorbij heeft gepraat? Dus zelfs Goering dacht, dat Dimitrov het proces zou winnen? Wel nee, Goering dacht niet, Goering handelde in aanvallen van razernij geheel volgens de gevoels-leer van de Führer.

De minister-president zelf was de enige, die de pijnlijkheid van de situatie niet voelde.

Hij was uitgeraasd, hij voelde zich opgelucht en zei met een soort kannibalistische rechtschapenheid en met het hele overwicht van een oude sergeant-majoor, die iets aan naïeve burgers wil uitleggen:

ganda te voeren. Het moet U dan ook niet verbazen, als de getuige de verontwaardiging te machtig wordt."

„O nee, ik ben met het antwoord van mijnheer de minister-president zeer tevreden," zei Dimitrov vrolijk, „maar U, mijnheer de minister-president, gedraagt zich alsof U op de een of andere manier bang bent voor mijn vragen."

Goering deed letterlijk een stap achteruit. Maar direct daarna rechte hij zijn stierennek weer en ging door.

„Ik bang zijn?" snauwde hij. „Waarom zou ik bang voor jou zijn? Wat matig je je aan? Er uit!" schreeuwde hij ineens, „breng die communistische ellendeling weg! Er uit!" brulde hij buiten zichzelf en de bewakers gingen om de beklagde heen staan.

„De getuige heeft niet het recht, mij te laten verwijderen!" schreeuwde Dimitrov.

„Gooi hem eruit!" riep de president. Die brutaliteit! Die schande!"

De minister-president dreigde de beklagde met zijn vuist.

„Wacht maar tot je buiten het bereik van dit Hof bent!"

In de stampvolle zaal viel een stilte, een pijnlijke stilte, de stilte die altijd valt als het toneelscherm na het slot van een bedrijf, waarin een mens in hevige opwindung zichzelf niet meer meester is geweest en zijn binnenste voor het publiek heeft blootgelegd.

Ein prächtiger Kerl, dieser Goering, maar jammer dat hij niet beter op zijn woorden paste. Hij praatte zijn mond voorbij en dat was jammer. Zelfs de meest harts-tochtelijke aanhangers van het hakenkruis, zij, die Goering een applaus hadden gegeven toen hij op de communisten had gescholden en die de Bulgaar hadden uitgelachen toen hij de lof van de Sowjet-Unie zong, voelden het.

Gamza was getuige van het duel tussen die twee,

tussen de sprankelende, zakelijke Dimitrov en de dordrieste, opvliegende Goering. Hij zag, hoe een man met een helder hoofd de woeste Caliban in het nauw dreef door de kracht van zijn geest, een geest, die door de boeien niet was gebroken. Het zou een genot zijn geweest om die strijd tussen David en Goliath gade te slaan — als Gamza maar niet gehypnotiseerd was geworden door die prachtig gepoetste laarzen. Waar die liepen, groeide geen gras meer. Wilde geruchten waren in omloop over de grofheid en de onbeschaafdheid van de Pruisische minister-president. Gamza had het niet geloofd. Roddelpraatjes waren altijd overdreven. Maar hier zag hij de caricatuur van de werkelijkheid. De manier, waarop Goering te keer ging was veel erger, dan al de verhalen die over hem in omloop waren en Gamza de oude slimmerik, bedreven in juridische schermutselingen, keek naar de minister-president met de grote, verbaasde ogen van een kind, dat voor het eerst in de dierentuin is. Wat zou die beer nu doen? Waar zou hij heengaan? Zou het hem pijn doen dat de bij hem in zijn snuit had geprikt? Natuurlijk deed het pijn. Hij draaide in het rond, sloeg met zijn poten om zich heen en was buiten zichzelf van woede. Wat zou er gebeuren als de beer uit zijn kooi kwam? „Wacht maar, tot je buiten het bereik van het Hof bent.” Verdedigers, hebben jullie gehoord hoe hij zijn mond voorbij heeft gepraat? Dus zelfs Goering dacht, dat Dimitrov het proces zou winnen? Wel nee, Goering dacht niet, Goering handelde in aanvallen van razernij geheel volgens de gevoels-leer van de Führer.

De minister-president zelf was de enige, die de pijnlijkheid van de situatie niet voelde.

Hij was uitgeraasd, hij voelde zich opgelucht en zei met een soort kannibalistische rechtschapenheid en met het hele overwicht van een oude sergeant-majoor, die iets aan naïeve burgers wil uitleggen: